

KOR/RIDOR

SZLOVÁK–MAGYAR TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

SLOVENSKO–MAĎARSKÝ HISTORICKÝ ČASOPIS

Első évfolyam

2014. ▪ 1. szám

KOR/RIDOR
Szlovák–Magyar Történeti Folyóirat
Slovensko–maďarský historický časopis

ISSN 2064-6410

KIADÓ:
Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete

TÁRSKIADÓK:
 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Historický ústav Slovenskej akadémie vied,
 Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
 Történettudományi Intézet

A PROJEKTET TÁMOGATTA:
 az Emberi Erőforrások Minisztériuma



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
 Fodor Pál, Adam Hudek, Miroslav Kmeť, Kovács Anna, Miroslav Londák,
 Slavomír Michálek, Pálffy Géza, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly

SZERKESZTŐSÉG:
 Demmel József (felelős szerkesztő), Katona Csaba, Lengyel Tünde

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:
 Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 5600 Békéscsaba,
 Szabó Dezső utca 42. E-mail: korridor.koridor@gmail.com

HONLAP CÍME:
 www.kor-ridor.eu

FELELŐS KIADÓ:
 Kovács Anna, az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete igazgatója

A BORÍTÓT TERVEZTE:
 Maróti Réka

CÍMLAPKÉP:
 Mária Terézia pozsonyi lovasszobrának a ledöntése, 1921.
 Pamiatkový úrad SR Bratislava, zbierka negatívov, 15999

Nyomdai munkák:
 CROATICA

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!	5
------------------------	---

TANULMÁNYOK

Štefan Šutaj: Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a közös szlovák–magyar szövegek írásáról	9
Daniela Kodajová: Az 1848–1849-es forradalom szlovák emlékezete 1918-ig	20
Peter Macho: Branislav Varsik és a pozsonyi Mária Terézia-emlékmű. Epizód egy fiatal diák életéből és kísérlet személyes identitásának meghatározására	51

KRITIKA

Tóth Gergely (ed.): Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica (<i>Lengyel Tünde</i>)	61
Zászkaliczky Péter (szerk.): Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten (<i>Bozó-Szűcs Diána</i>)	66
Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (ed.): Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939 (<i>Mitrovits Miklós</i>)	71
Andrej Findor: Začiatky národných dejín (<i>Demmel József</i>)	76
Adam Hudek et al.: Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History (<i>Varga Bálint</i>)	81

PORTRÉ

„A régi történészek szövegeivel való munka számomra ugródeszka volt az alföldi problematika kutatásához”. Bemutatjuk Miroslav Kmeť történészt	85
Miroslav Kmeť: Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1. (<i>Ján Botík</i>)	94

SUMMARY	99
---------------	----

SZERZŐINK	101
-----------------	-----

LECTORI SALUTEM!

A szlovák–magyar viszony történetének kutatása a két historiográfia professzionalizációjának kezdeteitől komolyan ki volt téve a politikai instrumentalizáció hatásának. Vagyis annak, hogy a történetírók alapkérdéseiket úgy tegyék fel, hogy azzal igazodjanak a saját nemzeti közösségüknek a másik nemzet irányában megfogalmazott aktuális bel-, illetve külpolitikai céljaihoz. Már a dualizmus korában is két, alapvetően nem történeti, hanem közéleti-politikai kérdés állt a történeti kutatások háttérében: a „Ki volt itt korábban?” kérdése, tehát hogy ki vállalt nagyobb szerepet a középkori magyar állam létrehozásában és végző soron kinek van inkább joga a történelem alapján a területhez, illetve a „Ki kezdte?” kérdése, azaz, hogy ki okolható a kapcsolatok 19. századi elmérgesedéséért, a szlovák vagy a magyar fél? Beszédes pl. Zsilinszky Mihály alapvetően békülékeny és a korban kiemelkedően toleránsnak számító megjegyzése, aki a *Századok* hasábjain 1868-ban a *Matica slovenská* évkönyveinek történeti témájú cikkeit szemlélve azt írta: „Tudományos harczban, mely így fejlik ki, nem kevesebb dicsőség illeti a legyőzött félt, mint a győztest, mert az igazság felderítése az, melyért harczra kelt. Mindazáltal erősen hiszem, hogy a győző a magyar rész leend.”

A történelmi Magyarország felbomlása és Csehszlovákia megalakulása után ezek a kérdések úgy módosultak, hogy a történeti érvek az egyik oldalon a határrevízió jogosságát, a másik oldalon annak jogtalanságát segítsék alátámasztani. Jellemző pl. a két világháború között szlovák történelmi témában legtöbbször publikáló Steier Lajos kijelentése, aki 1924-ben azt írta: „A monarchia szétbomlása utáni időkben, szülőföldemről, Felső-Magyarországról való önkéntes számkivételém első szakaszában a tót kérdésben szerzett ismereteimet a jogtalan területarablás elleni tiltakozásnak szenteltem.” A szlovák történelem első professzionális koncepcióját megalkotó, leginkább Daniel Rapant nevéhez köthető történészgeneráció a hangsúlyt az 1848 utáni politikatörténeti eseményekre, az önálló államiság felé mutató szlovák törekvésekre helyezte. A szlovák történelem más korszakai, eseményei és jelenségei háttérbe szorultak. Gyakori hivatkozási alapot jelentett ekkor még a magyarok általi ezeréves elnyomatásnak az 1800-as évek elején kitalált mítosza is.

1948 után a kommunista korszak ideológiája nyomta rá a bélyegét a szlovák–magyar közös múlt kutatására. Magyar oldalon a népek barátságának illuzó-

rikus, a konfliktusokat szőnyeg alá söprő eszméje volt népszerű. E koncepció lényegét Kemény G. Gábor 1962-ben úgy foglalta össze, hogy a „szocialista tábor országait és népeit elsősorban az érdeklő és foglalkoztatja, ami a dolgozó százmilliókat szerte a világon közelebb hozza, egymás megértésére és közös problémáinak a felismerésére készíti”. E hozzáállás miatt a kor magyar történészei, irodalomtörténészei közül sokan a konfliktusos korszakok gyenge, sokszor csak egy-egy személyhez kötődő közeledési kísérleteit felnagyították, a létező és továbblévő ellentéteket pedig inkább ignorálták. A közös történelem értelmezésébe tehát a jó szándék ellenére is súlyos strukturális hibák csúszhattak. Szlovák oldalon ezzel szemben a kettős elnyomás elmélete kapott nagyobb teret, miszerint a szlovák dolgozó népet a magyarok nemzeti és osztályszempontból is elnyomták.

1989 hozott csak jelentősebb változásokat, ekkortól a történészek munkáiban egyre kevésbé lehetett tetten érni az aktuális politikai célokhoz való igazodást, nem kis mértékben a Szarka László és Peter Zelenák, majd Štefan Šutaj vezette *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* aktivitásának köszönhetően. Ennek eredményes működéséből is kiderül, hogy a szigorúan szakmai szempontokat figyelembe vevő közös intézmények jelenthetik a két történetírás hosszú távú, eredményes és intenzív kapcsolatának az alapját. Ezért döntött úgy az *Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete*, a *Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete*, a *Fórum Kisebbségkutató Intézet* és a *Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet*, hogy a tudományközi kapcsolattartás újabb intézményeként megalapítja a kétnyelvű *Korridor. Szlovák–Magyar Történeti Folyóiratot*. A címválasztással is ezt kívántuk alátámasztani: hiszen egy folyosó nem csak összeköt, hanem rendszeres találkozásra, beszélgetésre és akár eszmecserére is alkalmas terep.

A fent vázolt folyamat tanulságai miatt folyóiratunkban központi szerepet szánunk az olyan, konfliktusokkal is terhelt témákat felvető tanulmányoknak, mint a többes identitás, az egymásról alkotott kép, az asszimiláció, a nemzeti mítoszok továbbélése vagy a történelmi emlékezet kérdései. Nagy hangsúlyt helyezünk továbbá mindkét történetírás legújabb eredményeinek a szemlélésére, a legfontosabb könyvek és a legjelentősebb szakemberek bemutatására. Így folyóiratunkban nagy teret adunk az ismertetéseknek és recenzióknak, valamint minden egyes számban megjelentetünk egy, a másik történetírás kiemelkedő alkotójáról készített portrét, amely egy beszélgetésből és egy, legújabb kötetei valamelyikéről szóló recenzióból áll.

Nem lehetetlen, hogy az érzékenyebb témák felvállalása miatt viták alakulnak ki. Arra azonban törekedni fogunk, hogy e viták során ne hirdessünk „győzteseket” és „veszteseket”, hiszen, ha a szigorúan vett szakmaiság elvéből indulunk ki, a célunk nem lehet egymás legyőzése, hanem a másik érveinek megértése,

de legalábbis legitimként való elfogadása. Abban ugyanis aligha reménykedhetünk, hogy e lap hasábjain valamennyi vitatott kérdésben végső egyességre jutunk. Folyóiratunk célkitűzése ennél egyszerre szerényebb és ambiciózusabb is: szeretnénk megteremteni a két történetírás képviselői között a folyamatos, rendszeres és intenzív szakmai párbeszéd lehetőségét.

Békéscsaba–Budapest–Pozsony–Somorja, 2013. december 15.

A szerkesztőség

TANULMÁNYOK

ŠTEFAN ŠUTAJ

Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a közös szlovák–magyar szövegek írásáról¹

Együttműködés és konfliktusok – az összetett szlovák–magyar kapcsolatok és történetírások alapvető dimenziói a 20. században és a 21. század elején. A közös vagy különálló szlovák–magyar, magyar–szlovák történelem kérdéséhez számos történész hozzászólt már. Mi az, ami a közös történelem szempontjából fontosnak számít? Az államiság, az adott nemzethez tartozás, az etnicitás, a közös sors, a közös szerencsétlenségek, a diktatúrák, a háborúk, amelyek során a múltban együtt tartottunk vagy egymással szemben álltunk? Kik vagyunk „mi” és kik azok az „ők”? Mi a szlovák és mi a magyar történelem? Kié volt és kié ma?

Bizonyára sokan egyetértünk abban, hogy elsősorban a történelmi események interpretációja különbözik. A közös történelem anamnézisének elkészítése a szereplők sokaságának nyilatkozatai alapján rendkívül nehéz, sőt rövid terjedelemben csaknem lehetetlen. Komplex helyzetértékeléssel eddig még senki sem próbálkozott, bár léteznek már apró, ámde találó elemzések. Roman Holec megjegyezte, hogy „ezerévnnyi (állítólag) közös történelemre immár csaknem száz évnnyi teljesen különálló történelem jut”. A „közös történelem” értékelése során arra a következtetésre jutott, „hogy a közös múlt a szlovákok és a magyarok esetében mítosz”, de azon elmélkedik, hogy vajon ennek oka az, hogy „a közös múlt nem működik”, vagy az, hogy „a közös múlt nem létezik”.² Tekintet nélkül a lehetséges és sokrétűen magyarázott okokra, abban valószínűleg egyetértünk, hogy a közös múlt létezik, de annak percepciója nem működik. A történelemről folytatott közös viták során a történészek véleményét befolyásoló állandó tényező a vitázók etnikai hovatartozása, nemzeti látásmódja, sőt időnként a nacionalizmus általi stigmatizáltsága. A közös szlovák–magyar szövegek elkészítése során is elkerülhetetlenül felmerült az etnikai hovatartozás általi „eleve elren-

¹ A tanulmány a szlovák és magyar történészek közös szövegéhez írt előszó munkaverziója alapján készült.

² Holec, 2013. 11–12.

deltség”. Ezen a téren a szlovák–magyar kommunikáció egyik kulcsfontosságú pontjának az empátiának kellene lennie. Képesek vagyunk-e érzékelni a másik fél szempontjait? Magyar részről ez mindenekelőtt a sérelem, az igazságtalanság érzése, amely számos megállapítást átszól a Magyarország jelenlegi határainak kialakulását befolyásoló események értékelése során, beleértve mindkét 20. századi békekonferencia értékelését is. A „saját” és az „idegen” sérelmekre való reflektálás mértéke a történelem objektívizálásának fontos tényezője.³

Tekintet nélkül arra, hogy önmagamot inkább olyan történésznek tartom, aki az európai történelemszemléleten és a modern társadalom- és humán tudományokkal való együttműködésen alapuló „modern” történettudomány közös elméleti és módszertani feltevéseiből merít, egy olyan szerzői kollektíva élén találtam magamat, amelynek az a feladat adatott, hogy megalkossa a két történetírás nézőpontját, amelynek során az összehasonlítás domináns elve az etnicitás. Ennek bizonyítéka, hogy a magyar történetírást szlovákiai magyarok is képviselik (míg a szlovák történetírást a magyarországi szlovákok nem reprezentálják). A szlovák szerzői kollektívában azonban szlovákiai magyarok nincsenek, és a magyar szerzői kollektívában sincsenek magyarországi szlovákok. Annak ellenére, hogy a szlovák szerzői vonal ugyan csírájában az elődöknek a magyarokkal és később a csehekkel közös államalakulatban való együttéléséből fakadó régi traumáira épít, elődeinktől eltérően az ezen alakulatokhoz tartozást nem érzékeltük hendikepként, a „nemzeti történet” és annak „csomópontjai” megírásának minden előnyével és hátrányával.⁴ Arra törekedtünk, hogy az egyes tanulmányok kitörölhetetlenként és elvitathatatlanként értelmezzék a szlovák részvételt mindazon államalakulatok építésében, amelyekben a szlovákok éltek, azok megszűnését pedig hasonlóképpen, az új szlovák államiság és az európai társadalom építéséhez vezető szükséges lépésként. A 20. századi szlovák történelem koncepcióira nemcsak a szlovák–magyar, hanem a cseh–szlovák viszony is befolyással volt, amelyben, ahogy azt Michal Kopeček Joseph Zácek 1969-es munkájára hivatkozva írja, a cseh történelmet csehszlovák történelemként értelmezték, „...a szlovák történelmet pedig csak a csehországi fejlődés függelékeként. Valódi cseh–szlovák történelmi tudat, amely az emberek minden releváns csoportja esetében közös lett volna, soha, Csehszlovákia létezésének egyetlen pillanatában sem létezett.”⁵ Amikor 1965-ben, a kulturális örökséggel összefüggő problémák megoldása során a kölcsönös történelmi kapcsolatokról esett szó, a magyar fél

³ Lásd: Zel'ová–Bačová–Šutaj–Výrost, 1992.

⁴ Lásd: Hudek, 2010. 15–19.

⁵ Kopeček, 2013. 29.

azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar és a szlovák nemzet közös történelméből kell kiindulni. *A szlovák–magyar történelem magyar koncepciójával kapcsolatos álláspont*⁶ szerint, amelyet Ľudovít Holotík dolgozott ki, a magyar elképzelések alapján ennek a tézisnek kellett volna megalapoznia „mindannak a nagy kulturális és történelmi örökségnek a birtoklását, amellyel a magyar nép rendelkezik”. Az *Álláspont...* szerint a közös szlovák–magyar történelemre vonatkozó magyar tézis nem felel meg a valóságnak. „A történelemnek két aspektusa van. Egy objektív és egy szubjektív. Bár a szlovákok objektíven a magyarokkal közös államban éltek, a közös kulturális és történelmi tevékenység e múlt során is mindenekelőtt a csehek és a szlovákok között működött [...] úgyhogy ebből a szempontból a szlovákok és a csehek közös történelméről beszélhetünk,” nem pedig közös szlovák–magyar történelemről.

Az ilyen értékelés során két szempont játszott szerepet, a Ľudovít Holotík által is említett objektív valóság figyelmen kívül hagyása és a közös cseh–szlovák történelemnek a csehszlovakizmus koncepciója szellemében, marxista–leninista formában történő modellezése. A másik szempont a marxista történetírás alapelve volt, amely osztályszempontokra támaszkodott.

Kialakulása és fejlődése során a szlovák történetírás az uralkodó ideológiák hatására szisztematikusan megszabadult a történelmi örökségtől. A szlovák nemzettudat magyarelles irányultsága és e nemzettudatnak a magyar történelmi örökséggel való konfliktusban történő kialakulása az 1918 előtti Magyarország történelmének, mint olyan történelemnek az elutasításához vezetett, amelynek részét képezték a szlovákok is. Hasonlóképpen a cseh politikai környezettel való kulturális konfliktusok a cseh–szlovák történelmi örökség elutasításához vezettek. A „magyarországi” hagyományt és a „közös” szlovák–magyar történelmet először a cseh–szlovák közös motívum váltotta fel, majd a saját történelemmel kapcsolatos izolacionista nézőpont, amely Szlovákia területének más államalakulatokhoz való csatlakozása ellenére a szlovák történelmet „független” térségként kezelte, amelynek kitűzésére „idegen” államalakulatok etnikailag vegyes területének keretén belül került sor. A szlovák történelmet ebben a keretben a függetlenség fémjelezte, és a szlovák történészek mintha lemondtak volna a közös történelmi keretről abban a korszakban, amikor más államalakulatokat építettek, amelyeket azután ezen államok domináns nemzetei kizárólag saját történelmükként érzékeltek, ami alól nem képez kivételt a jelenlegi nézőpont sem. A valósághoz, valamint a történelmi események és a közös történelem reális és objektív érzékeléséhez való visszatérés, az összetett viszonyok és

⁶ NA ČR. Praha, f. KSC – Predsedníctvo 02, sv. 136, a. j. 145_4.

sérelmek miatt, ahogy már Roman Holec is jelezte, bonyolult, sőt lehetetlen volt. Kiindulási pontunk a közös, eltérő és egymás mellett zajló történelem tézise volt. Az egymás mellett zajló annyit jelent, hogy egymást nem befolyásoló.

A *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* tagjaiként, amelynek Szarka Lászlóval együtt társelnökei is vagyunk, azzal a kihívással szembesültünk, hogy beteljesítsük a „nem működő” közös múlt és történetírásaink perspektivikus jövőjének vízióját, és nyitott együttműködéssé és egyben konfrontációvá alakítsuk át azt.

A történelem „tulajdonjogának”, a történelem iránti igény problémájának a megoldása annak árán, hogy másoknak ebben a történelemben játszott szerepe marginalizálódik; a saját történelem egy részétől való elidegenedés (lemondás) problémájának megoldása, mivel az nem a dicsőséges múltban a saját pozícióról alkotott idealizált elképzelés szerint, a társadalom minden érdekelt összetevőjének és eszmei vagy szellemi áramlatának megaláztatására zajlott – lehetetlen. Az egyetlen lehetséges megoldás az együttműködés, a kommunikáció volt és az abból eredő próbálkozás, hogy egymás mellé helyezzük, átfedésbe hozzuk a szlovák és a magyar történészek hasonló vagy eltérő kölcsönös értelmezéseit. Ezen az úton indultunk el a történelmi Magyarország, a mai Magyarország, Cseh-szlovákia és Szlovákia történetére, valamint az ezzel a történelemmel kapcsolatos szlovák és a magyar pozíciókra vonatkozó közös szlovák–magyar szövegek megalkotása során.

Az utóbbi években intenzívebbé váltak a szlovák és a magyar történészek közötti kapcsolatok. A *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* keretében tudományos konferenciák és kisebb-nagyobb problémákkal rendszeres találkozási zajlottak. Közös kiadványok születtek, sor került közös könyvbemutatókra, olyan könyvekére, amelyek a határ mindkét oldalán megjelentek, sőt nyilvános viták is zajlottak Szlovákiában és Magyarországon a pozsonyi és budapesti kulturális intézetek közreműködésével. Ennek ellenére elmondható, hogy a szlovák–magyar diskurzusból hiányzik a nyílt vita. Elsősorban a különböző nézetek képviselői között a folyóiratok hasábjain folytatott viták hiányoznak.

A szlovák és a magyar történetírás soha nem fogalmazta meg egyértelműen a kölcsönös diskurzus súlyponti kérdéseivel kapcsolatos álláspontját. Bizonyára azért sem, mert a feltett kérdésekre az egyes történetírásokon belül sem léteznek egységes válaszok. Nincs kétség afelől, hogy erős befolyást gyakorol egymásra a két nemzet történelme és nemcsak egy közös államalakulaton belüli, hanem egymás melletti létezésük is. Hasonló mechanizmusokat figyelhetünk meg az intézmények működésében, a népesség, a társadalom, a kultúra fejlődése terén, sőt az állami politikai szervezeti egységek felbomlásának vagy integrációjának a módjában is a 20. század során.

Nemcsak a történelem-megítélés közép-európai dimenziójának jellemző vonása a politika és az ideológia beavatkozása a történelem értelmezésébe. Az uralkodó ideológiák és az uralkodó politikai csoportok igyekeznek a történelem értelmezését hozzáigazítani saját politikai céljaikhoz. Ez nem kizárólag a szlovák és a magyar kutatási és politikai területre érvényes. Az uralkodó elit állami és politikai érdeklődése nem áll meg a történetírások kapuja előtt, és a történészeknek reagálniuk kell a politikusok azon törekvéseire, hogy behatoljanak a múlt értelmezésének területére, akár közvetlen módon, akár politikai szimbolika használatával, emlékművek, szobrok vagy emléktáblák állításával.

A szlovák–magyar diskurzusban a politika ezen érdeklődése akkor mutatkozott meg, amikor a Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság miniszterelnöke 2007. június 14-én a 14 pontos „*Common Past, Common Future – in the Mirror of Common Projects*” (Közös múlt, közös jövő – a közös projektek tükrében) elnevezésű program keretében megállapodott abban, hogy a történelemoktatás céljára szükség van közös oktatási szövegek megalkotására. Megállapodtak abban is, hogy a tankönyv elkészítésével a *Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottságot* kell megbízni.⁷ A szlovák oldalon kezdetben a politikai struktúrák számára nem volt világos, hogy külön bizottságot kell-e felállítani, amelyet az oktatási minisztérium jelölne ki, vagy a bizottság alatt a már létező *Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottságot* kell érteni. Ez a bizottság már 1993 óta működik a történészek szakmai, független, professzionális csoportjaként. Szlovák tagjait a *Szlovák Történészek Nemzeti Bizottsága* jelöli ki, amelynek megválasztására a *Szlovák Történelmi Társaság* közgyűlésén kerül sor.

A szlovák oldalon a *Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottság* szlovák részének elnökét, Štefan Štajt a Szlovák Köztársaság Külügyminisztériuma államtitkára, Oľga Algayerová 2007. szeptember 27-én kelt levelével bízták meg az oktatási szövegek összeállításának szlovák részről történő koordinálásával.

⁷ Ezt a média úgy értelmezte, hogy a politikai döntésnek olyan tartalmat tulajdonított, mintha egy közös tankönyv elkészítésére vonatkozna, amely a két oldalon egységesítené a történelem értelmezését, mégpedig annak ellenére, hogy maguk a politikusok, a megállapodás résztvevői nem zárták ki, hogy a történészek sok kérdésben nem fognak egyetérteni. (*Pravda*, 2007. 06. 19. Fico a Gyurcsány hcú zjednoti' výklad dejín [Fico és Gyurcsány egységesíteni akarja a történelemértelmezést]; *Sme*, 2007. 06. 18. Fico a Gyurcsány hcú jednotný výklad dejín [Fico és Gyurcsány egységes történelemértelmezést akar].) Emlékeztetni kell arra, hogy a *Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottság* csatlakozott ugyan a közös kiadvány gondolatához (oktatási szövegek) és elfogadta a közös kiadvány elkészítésére vonatkozó politikai kihívást, de mindvégig független struktúraként, a két ország politikai vezetésének befolyásától mentesen működött. Egyben szükséges megállapítani, hogy tekintet nélkül arra, milyen kormányok működtek a két országban, ez idáig nem érzékeltünk jelentősebb kísérleteket a munkánkba való beavatkozásra.

A magyar oldalon a magyar történészek munkájának koordinálásával a bizottság magyar részének elnökét, Szarka Lászlót bízták meg.

A közös monográfiák elkészítésének gondolata hosszú ideje latolgatás tárgya volt a történész vegyesbizottságban. Kétségtelenül támogató motívum volt a francia és a német történészek közös témáknak szentelt kiadványa. Ez a tankönyv ugyan inspiráló volt, de annak modellje, az európai történelem közös értelmezése, a szlovák és a magyar történészek gondolkodásában nem vált dominánssá. A „közös” történelemmel kapcsolatban közös álláspont kialakításának a lehetőségét fontolgatták. Már önmagában ez a fogalom is problematikus volt, mert ahogy már említettük, a „közös” történelem gondolata nem korrekt megnevezése a kutatás tárgyának.

A szövegek elkészítésével elsősorban a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* ülésein foglalkoztak. Ez szervesen kapcsolódott a bizottság korábbi tevékenységéhez. Az üléseket mindig a közös témáknak és az azonos vagy eltérő értelmezéseknek szentelték. Közvetlenül az oktatási szövegek elkészítésének kérdésével a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* több ülésén is foglalkoztak. Az első, amelyre 2007. június 14-én Budapesten került sor, közvetlenül a miniszterelnökök találkozója előtt zajlott. Ezen az ülésen a szlovák és a magyar történelemmel és azok kölcsönös átfedéseivel foglalkozó munkák szélesebben értelmezett koncepciójáról esett szó. A bizottság korábbi tevékenységéhez kapcsolódó megfontolások közös dokumentumkötetek kiadásának támogatására, közös oktatási szövegek elkészítésére, a történelem, az irodalom és más humán tudományok átfedéseire, valamint az egyes történelmi korszakok párhuzamos elemzésének elkészítésére irányultak, amelyek megalkotásával mindkét oldalon neves történészeket bíztak volna meg.⁸ A társadalmi nyomás azonban a közös tevékenységeket egy közös kiadvány irányába mozdította el (amely először a tankönyv nevet kapta, majd a történész vegyesbizottság tagjainak a szlovák és a magyar történelemkutatás állapotára vonatkozó „reális” nézőpontja, valamint a szlovák és a magyar történetírás átfedéseinek, továbbá a kölcsönös kommunikáció lehetőségeinek kiértékelése nyomán „oktatási szövegeknek” nevezték el). Azonban a közös vita alapjainak megteremtésére irányuló törekvés, amely során egy párhuzamos tanulmányokat tartalmazó kiadvány formájában rögzítették volna a megismerés jelenlegi állapotát, a két történetírás közötti különbségeket és a konfrontáció mértékét, a két oldalon nem talált támogatásra. A cél „közös” szövegek megalkotása lett.

⁸ A *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* álláspontja a közös tankönyv kérdésében. (Kivonat a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* XII. ülésének jegyzőkönyvéből, 2007. 06. 14., Budapest) – az anyag Štefan Šutaj személyes archívumában található.

2008. február 7-én Kassán, a bizottság XIII. ülésén megállapodás született a „tankönyv” elkészítésének néhány részletéről. A bizottságok és azok elnökei állandó kapcsolatban álltak egymással, intenzívebbé váltak a bizottság vezetése és tagjai közötti kapcsolatok és megkezdődött a kiválasztás fázisa. Kiválasztásra került a szlovák és a magyar történelem 15 kulcsfontosságú területe. Ez időrendben a szlávok és a magyarok Kárpát-medencébe érkezésétől napjainkig tart, a további témák pl. a magyar állam kialakulása, a magyarországi társadalom etnikai, regionális és városi struktúrájának kialakulása, a Habsburg-ellenes rendi felkelések, a belső kolonizáció, az asszimilációs folyamatok, a nemzeti mozgalmak kialakulása, a történelmi Magyarország szétesése és az utódállamok létrejötte, az 1938–1948 közötti évtized kérdésköre és a fejlődés a kommunista rendszerekben.

A kezdeti politikai optimizmus ellenére meg kell állapítanunk, hogy a szlovák oldalon a két ország miniszterelnöke által megkötött politikai megállapodást követően a csend időszaka következett. Ján Mikolaj oktatási miniszter, akinek tárcájához a kiadvány elkészítésének tartoznia kellett volna, a megállapodással és a projekttel kapcsolatban nyilvánosan bizalmatlanságának adott hangot. A munka csak akkor kezdődhetett meg, amikor 2008-ban a kérdéssel Dušan Čaplovič miniszterelnök-helyettes kezdett el foglalkozni. Egyúttal meg kell említeni, hogy a projekt támogatásra talált a Szlovák Köztársaság Magyarországon „szolgáló”, két, egymást követő nagykövetségénél, Juraj Migašnál és Peter Weissnél is. Hasonló megállapítással élhetünk Magyarország pozsonyi és kassai diplomáciai képviselete esetében is.

A projekt támogatására irányuló hajlandóságát a 2009. szeptember 10-én nyilvánosságra hozott 11 pontos programban Robert Fico és Bajnai Gordon miniszterelnökök is megerősítették, valamint további „hatóságok” a magyar és a szlovák oldalon. Az elkészítés folyamatát nagy médiaérdeklődés kísérte és kíséri úgy Szlovákiában, mint Magyarországon és Európa többi országában.

A projekt célja a történelmi fejlődés, valamint a szlovák és a magyar történelmi nézőpont áttekintésének megalkotása lett. A készülő munkának segédanyagként kellene szolgálnia a tanárok, a diákok, valamint a szlovákok és a magyarok történelme iránt érdeklődő nyilvánosság számára. Nem célja a jelenlegi tankönyvek felváltása, de alternatív segédszövegeket nyújthat a pedagógusok, diákok és a szakmai nyilvánosság számára, amelyek felhasználhatók lehetnek az oktatás folyamatának bizonyos fázisaiban. Egyben betölti a problémák, valamint a szlovák és a magyar történetírás közép-európai történelmi eseményekre vonatkozó felfogásbeli különbségei leltárának a fontos szerepét is, ami a két szomszédos történetírás további munkájának, vitáinak és együttműködésének feltétele. A kiadvány szakmai támogatói mindkét oldalon a tudományos akadémiák történet-tudományi intézetei lettek.

A projekt megvalósításának kezdeti fázisában (2009 januárjában) elkészültek az egyes tanulmányok tézisei, amelyeket a szerzők megküldtek a projekt koordinátorainak. A további fázisban sor került a szövegek első, nyers változatainak elkészítésére, amelyeket megvitattak a magyar partnerekkel. A két országból származó szerzőknek összesen mintegy 30 szabványoldal szövegterjedelem állt rendelkezésükre, majd a szövegekhez képeket, térképeket csatoltak. A fejezet bevezetőjének az adott kor alapvető jellemzését kellett tartalmaznia, amelynek közösnek kellett lennie. A középső résznek a legfontosabb történelmi események sajátosságaival és értékelésével kellett foglalkoznia. Minden szerző a kérdésre vonatkozó saját nézetét mutatja be. A befejező szövegrésznek az adott kérdéskörre vonatkozó eltérő és azonos értelmezéseket kellett összegeznie. A fő szöveget kronológia és a legfontosabb munkák bibliográfiája egészíti ki.

A 2008. február 6–7-i kassai ülés után a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* 2009. május 21–22-i győri és 2009. június 11–12-i rozsnyói ülésén sor került a szerzők találkozására. Ezekon az üléseken lezárásra kerültek az anyag jellegére vonatkozó viták és sor került a szerzők többségének kétoldalú találkozóira, amelyek témája a szövegek elkészítésének módja volt. A további találkozó Pozsonyban, a *SZTA Történettudományi Intézetében* zajlott, amelyen azok a szerzők vettek részt, akik nem lehettek jelen a rozsnyói találkozón.

A szövegek elkészítése rendkívül összetett volt. Elsősorban volt számos olyan kérdés, amelyben a történészek nem tudtak megállapodni. Az együttműködés minimális elve a közös bevezetés és befejezés megírása és a két történész párhuzamos szövegei voltak. Az együttműködés maximális elve egy közös anyag kidolgozása. E kettő között a megközelítések széles skálája áll, amelyet a projekt koordinátorainak egységes egészszé kellett összedolgozniuk.

Azoknak a történészeknek, akiknek további találkozóra volt szükségük, egy további vitafórumot szerveztünk 2009. november 12-én és 13-án Balassagyarmaton. A rozsnyói találkozó kivételével minden találkozóra a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* kezdeményezésére került sor, és finanszírozásuk nem a kiadvány kiadására nyújtott forrásokból történt.

Ezután következett a szerzők találkozója 2010. július 14-én és 15-én Budapesten. Ettől kezdve a meglévő problémákat a két koordinátor igyekezett megoldani a pedagógiai és kutatási tevékenységük keretében (szabadságuk idején is) sorra kerülő találkozásaik során. 2010 júliusában Budapesten megtörtént a szövegek nyers változatainak értékelése, és kölcsönös megállapodás után a szerzők számára elkészítették a szövegek kiegészítésére vonatkozó igényeket.

A tulajdonképpeni munkát bonyolította, hogy a két országból mintegy 40 történész vett részt benne, ami a koordináció szempontjából igen nehéz feladat. Többségében olyan emberekről volt szó, akiknek gazdag a programjuk és a te-

vékenységük, amelyeket pl. a találkozók előkészítése során nagyon nehéz összehangolni. Ezenkívül nehéz, érzékeny kérdésekről van szó. A feladat rengeteg energiát igényelt, a koordinátorok a munkakörükből eredő számos fontos feladat mellett, túlmunkában végezték. A kiadvány a benne szereplő egyes szerzők munkája lesz, nem pedig a történetírások reprezentatív értékelése, ami azt jelenti, hogy nem sajátítjuk ki magunknak a jogot arra, hogy a szlovák vagy a magyar történetírás nevében nyilatkozzunk.

Szlovák részről a nyers szövegek bizonyos részei megjelentek a *História* című folyóirat 2009. évi 1–2. számában. A szlovák tanulmányok bővített változatának angol verziója tudományos fejezetek formájában feldolgozásra került és megjelent a *Key Issues of Slovak and Hungarian History (A View of Slovak Historians)*⁹ című kiadványban.

A szerzői kollektíva tagjai egy részének utolsó találkozói közül említést érdemel a *Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság* 2011. szeptember 6–7-i révkomáromi és 2011. szeptember 15-i budapesti találkozója, amely már a szövegek biztosításával és a kiadvány további attribútumaival foglalkozott.¹⁰ A további munka már a fordításokra, a szövegek jellegének, valamint a terminológia és a fogalmak egységesítésére, a bibliográfiára, a képek és térképek kiválasztására irányult. Tehát arra az „aprólékos”, ám végeláthatatlan munkára, amely a készülő kiadványnak sajátos jelleget és karaktert kölcsönöz.

Bízunk benne, hogy a szlovák és a magyar történészek közzétett munkái hozzájárulnak a szlovák és a magyar történelem és a szlovák–magyar kapcsolatok „nemzeti” olvasatának megértéséhez a történelem kisajátításának igénye nélkül, a kollektív emlékezetnek nevezett jelenség tiszteletben tartásával, a fogalmak és a terminológia magyarázatával, a nyelvi szokások és sajátosságok tiszteletben tartásával, a szlovák és a magyar történelem közötti párhuzamok keresésével.

A készülő kiadványnak olyannak kellene lennie, amely keresi a kölcsönös átfedéseket és értékeléseket, de tiszteletben tartja a jelképeket, kerüli a történelem mitizálását, törekszik az empátiára, nemcsak hasonló és eltérő értelmezéseket kínál, amelyeknek a „másik” oldalon meg kellene mutatniuk, hogy a történelemre tekinthetünk másképp is, mint az „nálunk” általában szokás. Nem próbál meggyőzni arról, hogy a történelmi eseményeket hibásan értékelik a „másik oldalon”, hanem megmutatja a képet egy másik szemszögből. Rá kell mutatnia, hogy az etnikai identitás tiszteletben tartása és érzékeny felfogása mellett az eu-

⁹ Šutaj, 2011. Szlovák részről a szerzői kollektíva további tagja Peter Zelenák volt. Sajnos két kollégánk, Milan Podrimavský és Marián Hronský már nincs közöttünk.

¹⁰ A szlovák–magyar oktatási szövegek összeállításával foglalkozó munkacsoport 2011. szeptember 15-i budapesti találkozásáról készült feljegyzés – Štefan Šutaj személyes archívuma.

rópai történelmi fejlődés az állami, etnikai, hatalmi és földrajzi-politikai jellemzők folytonosságának és diszkontinuitásának párhuzama. Ez a kiadvány egyben a szlovák és a magyar történészek arra irányuló próbálkozása, hogy „közös” történelmünk némely vitatott időszakának és a szlovák–magyar kapcsolatoknak az értékelésével hozzájáruljanak a közös vitához.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

NA ČR

Národný archív Českej republiky. Praha, f. KSČ – Predsedníctvo 02, sv. 136, a. j. 145_4.

Štefan Šutaj személyes archívuma

A Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottság álláspontja a közös tankönyv kérdésében. (Kivonat a *Szlovák–Magyar Történész Vegyeshbizottság XII. ülésének jegyzőkönyvéből*, 2007. 06 14., Budapest)

A szlovák–magyar oktatási szövegek összeállításával foglalkozó munkacsoport 2011. szeptember 15-i budapesti találkozásáról készült feljegyzés

2. Kiadott források

Pravda, 2007. 06. 19. Fico a Gyurcsány chcú zjednotiť výklad dejín

Sme, 2007. 06. 18. Fico a Gyurcsány chcú jednotný výklad dejín

3. Szakirodalom

Holec

2013 Holec, Roman: Befejezés nélküli bevezetés avagy Elmélkedés bevezetés helyett. In: Kollai István et al.: *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest, 2013.

Hudek

2010 Hudek, Adam: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, 2010.

Kopeček

2013 Kopeček, Michal: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970. In: *Forum historiae*, (2013) 1.

Šutaj

2011 Šutaj, Štefan et al. (Baka, Igor-Čičaj, Viliam-Hronský, Marián-Kmeť, Miroslav-Kónya, Peter-Kowalská, Eva-Lukačka, Ján-Mrva, Ivan-Podrimavský, Milan-Ruttikay, Alexander-Segeš, Vladimír-Sikora, Stanislav-Škvarna, Dušan-Šoltés, Peter): *Key Issues of Slovak and Hungarian History (A View of Slovak Historians)*. Prešov, 2011.

Zeľová-Báčová-Šutaj-Výrost

1992 Zeľová, Alena-Báčová, Viera-Šutaj, Štefan-Výrost, Jozef: *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami. (výsledky na súbore učiteľov)*. Košice, 1992.

Fordította: Racskó Erzsébet

DANIELA KODAJOVÁ

Az 1848–1849-es forradalom szlovák emlékezete 1918-ig¹

A társadalomtudományok és velük összhangban a történetírás is használja a kollektív identitások fogalmát, melyek alapeleme, hogy bizonyos értékeket és képességeket tulajdonítanak a kiválasztott kollektívumnak (csoportnak, közösségnek, nemzetnek). A kutató eljárásának kiindulópontja a kollektív identitás, illetve identitások hordozójává váló kollektívum meghatározása. Akkor történik ez meg, amikor a közösség öntudatra ébred, és kialakul benne a saját közösségen belüli összetartozás-tudat, illetve a különbözőség érzete más közösségekkel és többek között mások szimbólumaival, jelképeivel és szertartásaival szemben. Mindezt azok az ismeretek teszik lehetővé, amelyeket magáról, rólunk, a saját történelemről és a kollektívum által vallott értékekről megszerez. Mindezekben a múlthoz fűző legfontosabb kollektív kapocsként fontos szerepet játszik az emlékezet, míg az önmagáról és a saját történelméről kialakult tudat erőteljes érzelmi köteleket tartalmaz. Az emlékezet fűzi össze a múltat és a jelent, miközben ez a kapcsolat a kollektívum megítélése szerint a jövőbe mutat. Ez egyfajta kirakójáték a történeti események elemeiből, annak megőrzése, tehát a történet, az események és a személyiségek átörökítése révén. Állandósult alakja nincs, mert az adott kor politikai igényei szerint aktualizálódik. Az emlékezet építőkövei közti válogatás során egyes darabok feledésre ítéltetnek, majd ismét élővé válnak. A manipulációs szándékok és technikák következtében az emlékezet a kollektívum fontos önmeghatározó stratégiájává válik. Ezen eljárások többsége a közösségi nyilvánosság fórumain érvényesül, az irodalomban, a publicisztikában, a művészetben, de megjelenik az ünnepélyeken is.

Az ünnepélyek általános jegye a megrendezettség: sűrítve ábrázolják a közösség fejlődését (győzelmeit vagy akár veréseit), kiváló személyiségeit, az elkövetkező nemzedékeknek szóló üzenetet. Az ünnepélyek által meg lehet mutatni

¹ Eredeti megjelenés: *Revolúcia 1848–1849 v pamäti Slovákov do roku 1918*. In: Macho, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava, 2012. 143–164. A tanulmány a szerző által 2010–2012 folyamán, a *Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében* megvalósított 2/0089/10 sz. VEGA-projekt (*Oslavy ako identitotvorný fenomén na Slovensku v období modernizácie* Az ünnepélyek mint identitásképző jelenségek a szlovák régióban a modernizáció időszakában) keretében készült.

a folyamatos fejlődést, az aktuális hierarchiát a közösség keretein belül, s annak viszonyát a környező – hivatalos, szomszédos, baráti avagy ellenséges – közösségekhez. A megrendezéshez választott stratégiák mindig a kollektívum adott politikai viszonyait és szükségleteit tükrözik.

Az emlékezet nem lehet az egyetemes és egyöntetű igazság hordozója. Ellenkezőleg, többretegű, illetve maga is többféle – egyéni, helyi, hivatalos stb. – emlékezetek egymásra rakódása. Az egyéni és lokális emlékezet fejlődése többé-kevésbé spontán, míg a hivatalosat a véleményformáló intézmények alakítják – az állami propaganda, a sajtó, az iskola és a tankönyvek stb.

A forradalom mint fordulópont

A forradalom minden nemzet történelmében megjelenik a kor dokumentumaiban, illetve kiáltványok, memorandumok, menetelések (azaz látványos átvonulások olyan helyekre, ahol a közösség kinyilváníthatja a maga követeléseit, álláspontját, programját) formájában. Mivel a forradalmakban rendszerint igen drámaian és markánsan szembekerül az új és a régi, a saját és a másoké, fontosak az önmeghatározó jelképek is, melyekkel a szereplők a tettek mezejére lépnek. Lehetnek ezek zászlók, jelvények, szimbólumok, öltözékek, kendők, a vezetők arcképe, dalok, versek vagy egyéb irodalmi alkotások, amelyekben összesűrűsödnek az adott pillanat követeléseihöz, céljaihoz, hőseihez vagy áldozataihoz kötődő információk és érzelmek. Pontosan az adott nemzet vagy csoport céljainak szemszögéből informálnak általánosságban egykorú röplapok, proklamációk, újságok, utólag keletkezett irodalmi művek, a szereplők visszaemlékezései, színdarabok, festmények stb., rögzítvén az események emlékezetét. Nem kell ezeknek részletekbe menő leírásoknak lenniük, elég a szimbolikus ábrázolás, mert az adott közösség megérti jelentésüket. Az emlékezet által a drámai események érzékelését segíti maguknak a résztvevőknek, valamint az elkövetkező nemzedékeknek. A forradalommal együtt járó kielezett, drámai és sorsdöntő helyzetek határozottságot, lelkesedést, elszántságot, hősiességet, önfeláldozást követelnek, így azután emlékezetük mind-mind fontos építőkö egy olyan közösség, mint a nemzet önazonosság-jegyeinek megalkotásában. A forradalomból új hősök, vértanúk, követelések, jogok, egyes épületek és barikádok védői sorjáznak elő, de velük együtt az ellenfelek és az árulók is, akik ugyancsak az építkezés szükséges elemei. Kiválasztásukról nemcsak a síremlékek tanúskodnak, hanem az emléktáblák, az emlékművek, az irodalom (megjelennek elbeszélések, regények hőseiként, színdarabok szereplőiként), illetve a szóbeli emlékezet formái, mint a forradalmi dalok és versek is. Rögzülhet továbbá az emlékezet tárgyiasult

alakban is – jelvények, festmények, könyvnyomtatások, fényképek, karikatúrák formájában.

A szlovák nacionalizmus feltételei középette a megemlékezések és a hajdani események rekonstrukciója nem vagy csak kivételesen kötődött a forradalmárok és önkéntesek közvetlen tevékenységének színhelyeihez. Az emlékezet és az emlékezés helyeivé a forradalmi szereplők lakóhelye, a temetők és a családi közeg vált. A megemlékezések megrendezésének stratégiái inkább azok titokban tartására, semmint a nyilvánosság előtti prezentációjára irányultak, ez pedig természetesen bonyolulttá tette a forradalomra való emlékezést. Azonban a szereplők, illetve a nemzeti közösség későbbi képviselőinek köre a megnehezült körülmények ellenére is fenntartotta az események emlékezetét, amelyet ápoltak (és ezáltal megőriztek) a visszaemlékezések és az irodalmi alkotások.

A nemzeti mozgalom közössége a forradalom időszakát nem valamiféle epizódként fogta fel, amelybe a szlovákok önnön akaratuk, döntésük nélkül mintegy „belekeveredtek”. Ellenkezőleg, éppen az aktív részvétel patetikus felemlegése adott nekik bizonyos hősi dicsfényt, „a felhők fölé szárnyaló sólymokét”, jóllehet, hivatalos elismerés nélkül. Az egyéb ünnepélyek, például a nemzeti közösség által tisztelt személyiségek évfordulóival mellett kapott teret a forradalomra való emlékezés. Bizonyítja ezt, hogy a forradalom szlovák szereplőit hősnek tekintették, akik a szlovák nemzetet és politikai követeléseit láthatóvá tették a világ és annak hatalmasságai előtt. Ezen hősöknek megadott tisztelet egy volt a közösség belső életét, az aktuális pozíciók megszilárdítását vagy a reprezentatív posztokat viselő személyek leváltására irányuló törekvéseket alakító körülmények közül.

Az események a századot forradalom előtti és utáni korszakra osztották. A forradalomhoz konkrét szereplők konkrét – idealizált vagy ellenkezőleg, demonizált – tettei köthetők. Ráadásul, ha a sorsdöntőnek, politikailag meghatározónak tekintett esemény az emberek megítélésének kritériumává, tananyagává, történeti munkák tárgyává válik, és a közvélemény folyamatosan kapja a hivatalos értelmezését, akkor következményeit nemcsak a közvetlen szereplők érzékelik, hanem a későbbi nemzedékek sorsára is rányomja bélyegét, és politikai táborokra osztja az ország lakosságát. Az esemény emlékezete a mindenkori egész társadalom életének részévé válik.

1848 eseményei egyfajta választóvonallá váltak. A végbement változások és lefolyásuk módja az emberek, a családok, a nemzetek életét érintették, tekintet nélkül arra, hogy a valóságos vagy képzelt barikád melyik oldalán álltak, exponáltak magukat vagy passzívok maradtak. Még az sem számított, hogy a forradalmi kitörések színhelyén avagy attól távol éltek-e. Hogyan csapódott le egy ilyen sorsdöntő esemény a szlovákok történeti tudatában?

Megemlékezve ismerjük meg az emlékezetet

Az ember sorsa mindig egyéni sors, ám olyan kiemelt események esetén, mint 1848–1849 forradalmi, az egyéni emlékezetbe beleszövődtek olyan események is, amelyeket az egyes helyszíneken az emberek nem éltek át. Ellentétesen formálódott és deformálódott a győztesek és a legyőzöttek egymástól eltérő emlékezete, egymásra rétegződött a helyi szereplők lokális emlékezete és az iskola, a véleményformáló publicisztika, a művészet és az irodalom által formált hivatalos ideológia. Irodalmi és színházi témaként pedig az alkotói szabadság megengedett hozadékaként a forradalmak második életre keltek. Számos irodalmi és színpadi szereplőben ismert rá a korabeli olvasó valóságos történelmi személyiségekre, habár más név mögé rejtve, kitalált kapcsolatrendszerben és helyszíneken szerepeltek.

Bizonyos idő elteltével megjelentek a forradalom főszereplőinek vagy társaiknak a visszaemlékezései. Felidéztek a forradalmat, a forradalomba vetett reményeket és célokat, amelyeket elértek és amelyeket nem. Mindezzel a saját tetteikről, álmaikról, értékelésükről vallottak. A visszaemlékezések értéke elsődlegesen nem faktográfiai, hanem éppen a szerzők személyes megnyilatkozásában rejlik. Nemcsak akkori élményeikkel és érzéseikkel gazdagították a forradalom képét, hanem mérleget vonva, magyarázva, alátámasztva, elismerve, elutasítva vagy megbélyegezve értékelték, nemegyszer már a forradalom utáni tapasztalatok hatása alatt. Magyarországon egészen a Monarchia megszűnéséig minden egyéni karrier felívelése vagy hanyatlása attól függött, hogy az illető melyik oldalon állt 1848-ban, illetve a későbbiekben mennyiben azonosult álláspontjával vagy tagadta meg azt. Mint ahogy a forradalom is rányomta bélyegét az egyéni sorsokra, a családon belüli viszonyokra, egymás ellen fordította az egyes nemzetek tagjait, sőt az egyes nemzeti mozgalmakat is. Annak ellenére, hogy azok, akik 1848 tavaszán a forradalom forгатagába vetették magukat, általában egy szabadságharc szereplőinek látták magukat, csakhamar megmutatkozott, hogy a szabadság számukra nem volt univerzális, hanem számos alakban képzelték el azt.

A szlovákok számára a forradalom első nyílt és hivatalos fellépésüket, politikai követeléseik megfogalmazását jelenti. Ám az akkori szlovák nemzeti vezetők csoportjának nézetei, tehát azoké, akik a nemzet nevében beszéltek és cselekedtek, nem tükrözték az összes szlovák álláspontját. Voltak a császárhű személyek, a magyarok forradalmának hívei, hallatták hangjukat a szláv orientáció képviselői, akik kollektíven első ízben a prágai Szláv Kongresszus nemzetközi fórumán léptek fel, kinyilatkoztatva szláv törekvéseiket, víziójukat. A forradalmak meghozták az érdekek és erők összehangolását, csakúgy, mint azok ütközését, vetélkedését, szétforgácsolását. Mindegyik politikai tábor a maga verziója sze-

rint emlékezett és értékelt, annak szellemében magyarázta a forradalom hozadékát és következményeit. Így azután a forradalom emlékezetébe utólagosan különböző értékelő mozzanatok keveredtek. Más a győztesek emlékezete, mint a legyőzötteké, más a magyaroké, mint a nem-magyaroké. Az emlékezet, illetve emlékezetek nemcsak sokrétűek, hanem egymás vetélytársai is lehetnek.

A szlovák írásokban és publicisztikában, Mikuláš Dohnány és Samuel Štefanovič alább említendő munkáit leszámítva, kizárólag az 1848–1849-es forradalomnak szentelt önálló munkával nem találkozunk. Ha említik, csaknem mindig vagy a nemzeti mozgalom forradalom előtti fejlődésének keretében jelenik meg, vagy a szlovákok kiegyezés utáni problematikus és problematizált Monarchiabeli helyzetének kezdeteként szerepel. Az 1918-as fordulatig a szlovák nemzeti mozgalom körében keletkezett, a forradalmat valamilyen módon említő szövegek elemzéséből kiderül, hogy van néhány állandó téma, másrészt feltűnnek egészen új motívumok, melyek utólagosan, az ország későbbi politikai fejlődésének megfelelően épültek be.² A forradalmi szereplők visszaemlékezései a maguk módján a közösségen belül zajló későbbi diskurzusba is beépültek, amennyiben a kortársak utaltak azokra, alapul vették a bennük szereplő tényanyagot és ítéleteket. Az alkotmányos szabadságjogokért folytatott harc kevésbé volt beszédtema. Habár a polgári szabadságjogok, jóllehet különféle módon csorbítva és oktrojált formában, a forradalom tartós vívmányai maradtak, nem lényegi elemei 1848 szlovák emlékezetének. Azokban a nemzeti tematika dominál, a közös szláv fellépés, az önkéntesek³ által folytatott hadjáratok, a császárhűségért kapott ellentételezés vagy annak elmaradása és a jelképek, melyek alatt a szlovákok felléptek a forradalmi események során.

Felkészületlenül érte a szlovákokat a forradalom?

A szlovákoknak a forradalomba való bekapcsolódását a szlovák kortársak a történelem színpadán történő fontos, de nem kulcsfontosságú fellépésként értékelték. 1848 súlyát nem a kiharcolt változásokban látták, hanem abban, hogy „láthatóvá váltak”. Ezzel a fellépéssel és a nemzeti követelések előterjesztésével a nemzeti mozgalom az írástudók kulturális mozgalmának szintjéről belső fej-

² Jelen szöveg különféle munkák, levelezések, hírlapi cikkek elemzésén alapul, ezek szerzői: Ludovít Stúr, Jozef Miloslav Hurban, Mikuláš Dohnány, Ján Francisci, Štefan Marko Daxner, Viliam Pauliny-Tóth, Samuel Štefanovič, August Horislav Škultéty, Ambro Pietor, Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty, Július Botto. A könyvészeti adatok a konkrét idézeteknél megtalálhatók.

³ A szlovák *dobrovoľníci* az 1848–1849-ben a Szlovák Légión, majd a császári hadsereg keretében harcoló személy – a fordító megjegyzése.

lődése új szakaszába jutott. A szlovák nemzet érdekében agitálók szűk köre ki mert lépni a diák- és polgári vitakörök, az egyesületek, a szerkesztőségek világából, és politikai programmal mert kiállni a nyilvánosság elé. 1848-nak a szlovák közegben más a dinamikája, mint Párizsban, Bécsben vagy Pesten. Sem a szlovák szereplők, sem a későbbi generációk nem 1848 márciusával kezdik visszaemlékezéseiket, hanem szinte mindig visszanyúlnak a 40-es évek közepéig. Mintha e háttér nélkül nem lehetne kellő beágyazottsággal beszélni 1848-ról. A korabeli megfogalmazás szerint tetteken keresztül születik, teremődik, épül és formálódik a nemzet. Ilyen tett volt a szlovák irodalmi nyelv 1843-as kodifikációja, majd azt követően a *Slovenské národné noviny* (Szlovák Nemzeti Újság) kiadása, melynek segítségével hatni tudtak célcsoportjukra, a nemzetre. „A nemzet újságja által vesz részt az ország, a haza közös ügyeiben”, jelentette ki Štúr, s ezért „szlovák újságot akarunk írni”.⁴ A levelezésből és a sajtóból kiderül, hogy magát Štúrt és a munkatársak legszűkebb körét váratlanul érte a forradalom. A márciusi eseményekre adott közvetlen reakciója bizonyítja, hogy meglepték a rohanó változások és a feltáruló lehetőségek. „Az, amit csak a távoli időkben vártunk, amiről azt hittük, hogy csak húsz, harminc, negyven év múlva érkezik el, immár itt van, mintha csak egyetlen éjszaka alatt ért volna ide – az ember alig hisz a tulajdon szemének, mikor körülnéz a világban, meghökkenve és lenyűgözve áll afölött, amit lát.”⁵ Ám eltökéltsége, hogy nem szabad elszalasztani az alkalmat, győzött a halogatás és a kivárás fölött. „Aki kér, mind kap, és aki zörget, annak megnyitják, ez az arany igazság, ezért nekünk is munkálkodnunk kell, hiszen szégyen és gyalázat lenne Isten és a világ előtt, ha még követeléseinkért sem tudnánk férfiasan kiállni.”⁶ Jozef Miloslav Hurban is hasonlóan reagált. Annak biztos tudatában, hogy a nemzetnek a saját nyelvén írott irodalomra és folyóiratra van szüksége, több mint egy éven keresztül próbált engedélyt szerezni a *Slovenské pohľady* újraindítására, ám mire végre megkapta, megváltozott a helyzet. 1848 márciusában úgy vélte, „nem az a feladatom, hogy csak üljek és írjak, hanem hogy elmenjek mindenhová, ahol elnémultak az élet hangjai.”⁷ A nemzeti mozgalom szereplői nemcsak hogy nem tagadták, hanem mindig is megemlítették, hogy a nagy akcióra nem voltak felkészülve. Ezt a későbbi kutatók is megállapították, mégpedig annak jeleként, hogy a nemzeti mozgalom ekkor még másokhoz képest kifejeletlen volt, még az utolérési szakaszban tartott. Tibor Pichler hívta fel a figyelmet az új összefüggésre, abban az értelemben, hogy a forradalom

⁴ Štúr, 2012/a. 119., 121. Németh Ádám fordítása.

⁵ Štúr, 2012/b. 203. F. Kováts Piroska fordítása.

⁶ Štúr, 2012/b. 207. F. Kováts Piroska fordítása.

⁷ Hurban, 1983/b. 135.

történelmi lehetőségeket hozott, „amelyekkel az akkor mozgósítható szlovák cselekvési kapacitás nem volt összhangban, ám nem megragadni ezeket aligha lehetett”.⁸ E szempontból a forradalmi események mintha derékba törték volna az ígéretes, fokozatos nemzetépítést, arra kényszerítve a nemzeti aktivistákat, hogy változtassanak taktikát, rögtönözzenek, kockáztassanak, ismeretlen útra lépve kísérletezzenek. Egy, a közelmúltban megjelent, a szlovák nemzetteremtés eszméjét tárgyaló kollektív monográfia szerzői ugyancsak úgy ítélték meg Štúr politikáját, hogy az nem vette tekintetbe az objektív lehetőségeket, a nemzeti mozgalom erejét, és egymást kizáró alternatívák után kapott. A kevesebb, mint két forradalmi esztendő során Štúr és csoportja szó szerint politikai bukfeneket hajtott végre. Az Ausztria föderalizálásába vetett hittől a közös szláv állam vízióján keresztül eljutottak addig, hogy Szlovákiát önálló koronatarományként ki kell hasítani Magyarországból. Mindezt abban a hitben, hogy forradalmi tettükkel elérik nemcsak a szlovák nemzet egyenjogúsítását, hanem egyben annak politikai instrumentalizálását is.⁹

Štúr kortársai és későbbi bírálói, főként Samuel Štefanovič és Jonáš Záborský rámutattak, hogy képtelen volt felmérni a nemzeti mozgalom valós lehetőségeit, s azt, hogy milyen esélyt hoztak a forradalmi napok. Štefanovič a politikai követelések megfogalmazásánál érvényesülő „fanatikus fatalizmusról és idealizmusról” beszélt.¹⁰ Ám mindketten jóval később fogalmazták meg nézeteiket, nem akkor, amikor az új helyzet következtében állást kellett foglalni és stratégiát kellett választani. Záborský az elsők között nyilatkozott a szlovákok forradalmi esélyeiről. Szerinte úgysem számított a választott taktika, mert a szlovákok érdekei, akár a már az 1848-as *Szlovák Nemzet Kívánságaiban* megfogalmazottak, akár pedig a szlovák önkéntesek fegyverei által, a császár érdekeit védve képviseltek, nem érdekeltek senkit. Záborský szerint 1848–1849 forradalmaiban olyan erők csaptak össze, melyeknek nem állt érdekében a szlovák követelések teljesítése. „A küzdelmet a németiség a magyarsággal folytatja; mi, szlovákok olyanok vagyunk, mint az ajtószárnyak közé szoruló ujjak. Akárki győzzön is, ránk vereség vár.”¹¹ Štúr követőinek köre, amelybe Záborský már a forradalom óta nem tartozott bele, keserűen fogadta ezt az önkéntes egységek jelentőségével szembeni kétkedést. Az önkéntesek emlékezete ugyanis, a szlovák nyelv kodifikációjával együtt fő pilléreként szolgált a Štúr-generáció nemzeti mozgalomban

⁸ Pichler, 1998. 33.

⁹ Krištof, 2011. 97–98.

¹⁰ Dohnány-Štefanovič, 1988. 19.

¹¹ Záborský, 1873.

elfoglalt helyének megítéléséhez. Záborský kétségbe vonta a szlovák önkéntesek császári udvarnak nyújtott nyílt katonai segítségével kapcsolatos számításnak, vagyis annak a reménynek a megalapozottságát, hogy a császártól valamiféle ellentételezést kapnak a szlovák kérdés megoldása formájában. Ezáltal nemcsak egy, a 19. század ötvenes, hatvanas éveinek szlovák politikai vezetőinek egyik mítosza omlott össze, hanem perifériára szorult az az igen vonzó történet is, hogy a szlovákok hogyan harcoltak fegyverrel a kézben a szabadságért és jogaikért.

„Zúg a harang, itt a szabadság, a nemzetek mind őt hallgassák!”

Az eseményekre adott politikai reakciókat illetően a szlovákok képviselői elismerték a felkészületlenséget, az improvizációkat. A forradalmi időszak irodalmi termésének emlékezetében viszont a pozitív megítélés az uralkodó. Az irodalmi, mégpedig a frissen kodifikált szlovák nyelven történő alkotótevékenység elkötelezett nemzeti munkának minősült. Nem kisebb szerepet róttak rá, mint hogy nemzetet hozzon létre (kristályosítson ki, neveljen ki) a szlovákokból. Egy rövid terjedelmű költemény könnyen megjegyezhető, és zeneisége folytán könnyen dallá változhatott, így aztán még könnyebb volt memorizálni, írástudatlan énekesek és szavalók is megtanulhatták. Az irodalmi romantika egyik fő témájának tekintette a szabadságot, a szabadságért folytatott harcot vagy a szabadságért hozott áldozatot. A költemények szóhasználata gyakran merészebb és lázítóbb, mint a vezércikké és a forradalmi röplapoké. Míg a forradalom előtt a költők nemzeti aktivitásra, nemzeti eszmélésre buzdítottak, arra, hogy be kell tagozódni a népek nagy családjába, közvetlenül a forradalom kitörése után egészen más nyelvezetre váltottak. Azonnal megjelent a pesti diákokat lelkesítő *Talpra magyar!* szlovák átdolgozása *Hor sa, Slováki!* (Talpra, szlovák!) címmel, Ján Botto tollából. Peter Kellner Hostinský (aki, miután Štúr Pozsonyból Pestre, majd Prágába távozott, lényegében egyedül maradt a *Slovenské národné noviny* szerkesztőségében) őrizte meg emlékirataiban a költemény szövegét azzal, hogy – főleg az első forradalmi napokban – milyen hatást gyakorolt a diákokra: ezernyi másolatban keringett a pesti és a budai szlovákok között.¹² Ám más szerzők sem késlekedtek. *Národná pieseň* (Nemzeti dal) című versében Jozef Miloslav Hurban új idők és lehetőségek eljövételét adta hírül, figyelmeztetve a harangzúgásra, mely harcra hívja a nemzeteket a jogokért, a szabadságért: *„Zúg a harang, itt a szabad*

¹² Vongrej, 1994. 56.

ság, a nemzetek mind őt hallgassák!”¹³ A másik elkötelezett költő, Janko Král’ *Krajinská pieseň* (Országos dal) című versében kijelentette: a kor azt követeli, hogy aktívan kapcsolódjanak be az eseményekbe. „Derengeni kezdett országunk fölött, édes testvéreim, menjünk, kérjük a szabadságot!”¹⁴ Karol Kuzmány olyan autoritásként magasztalta az uralkodót, aki szabadságot ajándékoz népeinek,¹⁵ Viliam Pauliny-Tóth pedig *Pozor Slováci!* (Szlovákok, figyelem!) című költeményével azt hirdette, hogy a szabadságról való álmodozás kora lejárt az új idők eljövetelével, hiszen ki szeretne továbbra is túrni vagy tespedni? „Ki kell állni a síkra, testvér testvér mellett, a szlovák lobogó alá, és karddal-kaszával pusztítani az ellenséget.”¹⁶ Más szerzők is írtak ebben a szellemben. Az esetek többségében a forradalmi költők és azok, akik az 1848-as szereplők első soraiban álltak, ugyanazon személyek voltak.

A szlovák költők tehát a forradalom híveinek bizonyultak, sőt alkotásaikkal bekapcsolódásra, tettekre buzdítottak. E pillanatokban költészetük valóban harangszóvá lett, mely harcba hívott vagy egyértelmű állásfoglalást sürgetett. Így is maradt meg negyvennyolc elkötelezett művészetének emlékezete a szlovák nemzeti mozgalom közösségében. Az irodalom „nemzetet vezető” szerepe a szlovák nemzeti diskurzusban lényegében az 1918-as fordulatig elfogadott. E megnyilatkozások érzékeltetésére elég idéznünk Hurban kijelentését: „Az irodalom az emberek és a nemzetek vezére; ő segíti át őket a lét és a dicsőség végzetes útvesztőinek homályán; ő a géniuszokból él, azok pedig vele töltekeznek, magát önmagának köszönheti és önmaga alkotóinak.”¹⁷

A forradalmi dalokat, amelyeknek hangjaira a szlovákok harcba szálltak, Mikuláš Dohnány jegyezte le elsőként. A forradalomról közölt visszaemlékezésébe beillesztette a Petőfi-költemény szlovák variánsát, a Botto-féle *Talpra szlovákok!*, csak éppen nem ezzel a címmel, hanem az első négy sort idézve: „Talpra, szlo-

¹³ 1848-ban gyakran megjelent a harang szimbolikája. A keresztény közegben a harangszó közös imára hív, jelzi a veszélyt, emellett felzeng a fontos ünnepi pillanatokban. Maga Hurban az 1848 áprilisában kiadott *Bratia Slováci* (Szlovák testvérek) című röpiratában is kihasználta a harangot mint jelképet. Az irat egyébként jellemző emléke a tette buzdító, az eseményekbe bekapcsolódni kívánó eltökéltségnek. „Csak nekünk, becsületes szlovákoknak rendeltetett, hogy más népek ajkáról hallgassuk a szabadság dalait? Hej, testvérek, nem, nem és nem! Bizony nem maradhatunk némák, amikor mások dalolnak, nem szolgálhatunk, mikor mások uralkodnak, nem küszhatunk, mikor mások emelt fővel járnak, és kétségbe nem eshetünk, mikor mások örömmünnepet ülnék! Nekünk, becsületes szlovákoknak, nekünk is felzengett a szabadság harangja.” Hurban, 2009. 28–29.

¹⁴ Kraus, 1999. 71.

¹⁵ „Legfényesebb király urunk! Ismered-e nemzetedet? Űzd el a rabszolgaság rémét, adj szabadságot a hűséges népnek!” Kuzmány, 1993. 124–125.

¹⁶ Gombala, 1976. 54.

¹⁷ Hurban, 1983/a. 221.

vák, halld a hazát, / Itt az idő, tette fel! / Ezekben a béklyókban akartok elrothadni, / Vagy a szabadságot választjátok?” Ezenkívül beillesztette Hurban versét (*Národnja pjesen* – Nemzeti dal) és két másik dalt, amelyek a régi idők és a rabság jelképeinek számító deresek elégetésekor hangzottak fel.¹⁸

Az 1848–1849-es dalok következő, „óvatos” válogatása, némiképp leplező kötet cím mögé rejtve (*Venec slovenských národných piesní* – Szlovák nemzeti dalok koszorúja) csak fél évszázaddal később jelent meg.¹⁹ Ekkor, 1897-ben a gyűjtemény összeállítói a legismertebb darabokat érthető módon kihagyták, mert gyanút keltve azonnal a hazafiatlanság vádját vonták volna magukra. Ezenkívül több dalt a nemzeti mozgalom egyes tagjainak halála után, azok hagyatékában sikerült megtalálni, amikor a kutatók hozzájuthattak az iratokhoz.

Irodalomtudományunk feldolgozta az 1848–1849 eseményei iránt elkötelezett, azokra reagáló szerzők alkotásait, megállapította az egyes költemények keletkezésének idejét, a különböző másolatok esetén azonosítani tudta a valódi szerzőket, és a forradalom századik évfordulójára ki is adta ezeket.²⁰ A költemények irodalmi értéke ez esetben irreleváns. Nem művészi értékeik voltak fontosak akkor sem, amikor az élők sorából távozó Štúr-követők sírja felett társaik néha elénekelték ezeket. Mozgósító tartalmuk és a forradalom hónapjaiban kiváltott hatásuk alapján értékelték őket. Márpedig ezt e kordokumentumnak tekintendő szövegek napjainkig megőrizték. Árad belőlük a forradalmi lelkesedés, a pátosz, a halálmegvetés, ám egyben a félelem a haláltól, az árulástól, a bukástól, és örülnek a láthatáron csalókan feltűnő győzelemnek. Minden ott van bennük, amit a szereplők későbbi emlékirataiban olvashatunk. Ott van a hit, hogy a harc igazságos, s a császár valamiféle áldása rajta, tehát egyfajta nem hivatalos legalizációként is szolgáltak. 1848 szereplői számára, akiket az elkövetkező korszakban lázadónak, bujtogatónak, hurbanista csöcseléknek tekintettek, a „császár áldásának és egyetértésének” tudata bizonyos elégtételt jelentett, mely lemosta róluk a vádakat, akár volt ennek a császári áldásnak reális alapja, akár inkább csak a maguk vágyait vetítették ki.

Az irodalom által rögzítve az emlékezet hatékonyan megőrizhető. Ám komolytalan eljárás volna, ha csupán keletkezésük dátuma alapján értékelnék a fent említett szövegeket. Jóval később adták ki őket, túl merész lenne arra a következtetésre jutni, hogy a korabeli társadalom ismerte, emlékezetében tartotta őket. Fennmaradtak, tehát mindig volt bizonyos emléknym. A forradalmi szereplők, a költemények szerzői és a negyvenes és ötvenes évek szlovák szer-

¹⁸ Dohnány, 1850. 33., 148–149.

¹⁹ Venec, 1897.

²⁰ Kraus, 1973.; Rosenbaum, 1949.

kesztőségeiben dolgozók szűk körében élő darabok voltak, s úgy maradtak fenn, mint a forradalom és az önkéntesek hadjáratainak, saját fiatalságuk ideáljainak élő emlékezte. Ám ezt az emlékezetet limitálta a csoport kis létszáma. Korlátozott módon, egyfajta korabeli *protestsong*ként élhettek tovább. A forradalom után a negyvennyolcas aktivisták emlékezetében fennmaradtak, ám nyilvánossá nem teheték e dalokat, amelyek későbbi hatása a nemzeti társadalom fennmaradó részére nehezen nyomozható ki. Arra vannak adataink, mikor és hogyan keletkeztek, ki volt a szerző, kinek a hagyatékában maradtak fenn, milyen érzelmeket váltottak ki, ám arról, hogy énekelték, szavalták-e őket nem hivatalos találkozókon, csak közvetve, a későbbi korszak írásai alapján, illetve a Ján Botto, Janko Král és mások költői életművének kiadásával kapcsolatos levelezésből értesülhetünk. 1848–1849 dalaiként és költészeteként említik őket.

1848 – emlékezet és folyamatos átértékelés: győztesekből becsapottak, majd hazafiatlanok

Az írott megnyilatkozások, a visszaemlékezések és a szlovákok forradalmi tevékenységét mérlegelő próbálkozások során folyamatos átértékelésbe ütközünk. A tényanyag nem változik, viszont alapvetően újradefiniálják a részvétel és az eredmény értelmét, a további politikai következményeket, melyek a részvételből eredeztethetően hatottak a szlovákságra, nemzeti mozgalmára és az országban elfoglalt helyzetére. Ebben a szellemben a forradalom emléke is átértékelődött, mert az 1848–1918 közötti egyes időszakokban az előbb ellenzéki, majd hivatalos magyarországi kormánypolitika más és más politikai értelmezést fogalmazott meg. Története, tényanyaga és eredménye nem, értékelése viszont változott. Ugyanazon egykorú források alapján más és más jelző, szövegkörnyezet született. Következett ez abból a tényből, hogy más volt a forradalom felfogása a szlovák és a magyar közegben, harmadrészt pedig a hivatalos udvari-császári politikában. A forradalom megközelítése jóformán tíz-tizenöt évenként változott, s a korrekciók következtében változtak az interpretációk, főleg az első két, említett közegben. A forradalom emlékezetében megjelentek a különböző generációs értékelések és időnként a Monarchia más nemzeti mozgalmainak értékelései, amelyeknek képviselői a nemzetet reprezentáló szereplőkről szóló emlékiratokat, történeti munkákat, illetve forradalmi tárgyú szépirodalmat adtak ki. Ugyancsak változott az emlékezés intenzitása és a témák kiválasztása – míg egyes elemeket hangsúlyoztak a szerzők, másokról szinte elfeledkeztek.

Már a forradalom hónapjaiban megszülettek az első szövegek, főként újságcikkek, költemények, különféle rölapok, memorandumok és naplók, akkor még

természetesen nem visszaemlékezés jelleggel, de rövidesen a forradalom által keltett emlényom meghatározó elemeivé váltak. Erős érzelmi alapon rendszerint személyes élményeket örökítettek meg. Szerzőik elsősorban leírásra, a tények rögzítésére törekedtek, emellett azonban a viharos eseményekben született különböző álláspontokat is magyarázni próbálták. Mikuláš Dohnány, az 1848–1849 eseményeivel foglalkozó első terjedelmesebb mű megírásakor naplójegyzeteket vett alapul. Az ő 1850-ben kiadott munkájára hivatkoztak később azok, akik bizonygatták, hogy a nemzet és vezetői nem voltak felkészülve a forradalomra. Ám Dohnánynál olvashatták azt is, hogy a szlovákok és vezetőik megállták a helyüket az események sodrában, hogy ezekből a zaklatott időkből a nemzet „dinamikusabban, nagyobb életerővel, bátrabban” került ki, „megismerte saját erejét és önmagát, mint más nemzetekkel egyenrangút”, hogy a forradalom volt az a régóta várt tett, ami során „a szlovákok, akik valódi, a magyaroktól elkülönült nemzeti egységnek érezték magukat, igazi öntudatra ébredtek, tudatosult bennük, hogy ők is képesek cselekedni”.²¹ A nemzetállás bevezetése – Dohnány számára ez a forradalom legmarkánsabb üzenete. A győztes hangján szól ez a munka, annak a félnek a hangján, amely igazságos harcot vívott jogaiért, és közös harcot az összes nemzet egyenjogúságáért, szemben a nemzetiségek iránt intoleráns magyar forradalom alapállásával. Dohnány újra és újra hangsúlyozta, hogy a szlovákok a császár oldalán álltak, hűségesek voltak hozzá, ismét csak ellentétben „a magyar rebellisek gyülevesz hadával”, akiket „a király és a nemzet törpelelkű árulóinak” nevezett. A közvetlen szereplő élményei az áldozatokhoz való hozzáállását is magyarázzák, miszerint ahol harc folyik, ott áldozatok is vannak. Önálló fejezetekben – *A szlovák vértanúk, Az akasztófára ítélt Šulek és Holub* – címmel külön fejezetben írta le, milyen hatással voltak a szlovák önkéntesekre a rögtönítélő bíróságok áldozatairól érkező hírek, milyen férfiasan viselték az elítéltek a vallatók durvaságait, emelt fővel fogadva az ítéletet, s 1849 tavaszán hogyan exhumálták sírjukat, megadva a tiszteletet, egyházi szertartás keretében méltó módon eltemetve őket.²² Dohnány *vértanúkról (mučeníci)* ír, ám ebben a szövegösszefüggésben – részben éppen az ő szövege nyomán – csakhamar terjedni kezdett a *mártírok (martyíri)* kifejezés is, a mártírium kérdése pedig a

²¹ Dohnány, 1850. 4., 137.

²² Dohnány, 1850. 124–132. Dohnány éppen ebben a részben mutat rá, hogyan alakult ki és rögzült a szlovák vértanúk emlékezete: „Három egész napon át hagyták függeni a mártírokat, kiknek arca végig ugyanolyan fehér maradt. A nép körében, mely őket ártatlanoknak tekintette, számos legenda kelt szárnyra emiatt. Hogy az akasztottak nem voltak akárcik, eléggé bizonyítja, hogy a nép tömegesen, vallásos lelkiülettel zarándokolt hozzájuk, s mondják, hogy az apró gyermekek is ott játszottak az akasztófák alatt.” Dohnány, 1850. 131.

forradalom emlékezetének önálló fejezetévé vált. Dohnány munkája hivatkozási alappá vált a szlovák vezetők, Štúr, Hodža és Hurban közötti egyenlenségek tárgyalásánál, amely részeket a szlovák nemzeti mozgalom rosszakarói gyakran kiragadtak a szövegből, túlhangsúlyozva azokat. Épp e viták kezdeteinek Dohnány által lejegyzett emlékezete lesz a leggyakoribb idézet a későbbi munkákban. Ezzel összefüggésben érdekes, hogy miközben teret szentelt a vezetők nézeteltéréseinek, mintha magyarázni is akarta volna azokat. Cselekedeteiket, amelyekre még mindenki jól emlékezett, időrendi sorrendben tárgyalta, de érdemként csak a záró bekezdésben foglalta össze: „Soroljam-e tovább a szlovák Vezetők eredményeit, érdemeiket, melyekkel ezek a trónhoz és a nemzethez hű személyek koszorúzták homlokukat. Ott élnek emlékezetünkben. A Vezetők azért érdemelték ki a nemzet háláját, mert a nemzeti nagyság kioltott eszméjét, elfojtott érzését felébresztették és lánggra lobbantották, kezébe kardot-puskát adva – lesütött szemét megtanították arra, hogy bátran szembenézzen a csillogó szuronyokkal, elnyomói ellenséges hordáival, sok százados elrejtettségéből, tartságából ezt a nemzetet az európai élet verőfényére kivezették, és a gyalázott *szlovák* névnek becsületet és tiszteletet vívtak ki a világ előtt.”²³

Ugyancsak a forradalomra emlékezés első korszakához tartozik Samuel Vozár munkája,²⁴ mely egyébként irodalmunkban elsőként vetett számot a szlovák és a magyar álláspontok kibékíthetlensége által okozott károkkal. Szomszédokként és egyazon országot alkotó nemzetekként szerinte egymást nem ellenségnek, hanem természetes szövetségesnek kellene tekinteniük. Ám ez a hang túl korai volt még a fegyveres összeütközés után, akkor még a győzelem, a cselekvő harc számított értéknek, az, hogy bele mertek vágni. Pozitívumként volt jelen mindez a szereplők emlékeiben. A tegnapi harcosok szemében a konfrontációk megelőzését hirdetni gyávaságnak, az összeütközéstől való félelemnek tűnhetett csak.

A szlovákok csak 1851-ig érezhették úgy, hogy a győztesek oldalán álltak. A rövid korszaknak nem az önkéntes egységek felosztatásának aktusa, hanem a politikai rendszer változása vetett véget. Röpke ideig élt még a hit, hogy császárhűségükért a szlovákok elnyerik jutalmukat, várták, hogy ez az ország berendezkedésének átszervezését fogja jelenteni, hivatalokat, melyeken keresztül a szlovákok igazgathatják a területet, intézhetik ügyeiket. Eltartott egy ideig, amíg ezen eszme hirdetői tudatosították és feldolgozták a keserű igazságot. 1848-ban Viliam Pauliny-Tóth megállapította: „Mint e haza polgárai, szép sza-

²³ Dohnány, 1850. 137.

²⁴ Vozár, 1851.

badságot kaptunk, de mint szlovákok, azt nemzetiség nélkül kaptuk.”²⁵ Három évvel később sokkal keserűbbé változott ez a megjegyzés, amely a résztvevők tanúsága szerint az önkéntes egységek pozsonyi feloszlásának jelképes aktusa során is elhangzott 1849-ben. Teljes tiszteletadással felsorakozott az alakulat. Az önkéntesek szláv nemzeti dalok hangjai mellett átadták zászlajukat, és a szemle után feloszlott az alakulat. Volt egy szabadtéri istentisztelet, ahol a tábori lelkes „méltatta az alakulatnak a trón és a haza iránti érdemeit”, majd az osztrák himnusszal véget ért a feloszlás.²⁶ Jelen volt itt a magyar forradalom egyik exponense is, Pulszky Ferenc, s neki tulajdonítják a mondást: „A szlovákok azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül.”²⁷ Egyértelmű cinizmus árad az ellentábor képviselőjének e kijelentéséből. De napvilágot látott, és a következő időszakban már úgy vélték, a legtalálóbban fejezi ki azt, hogy a szlovákok hogyan „jöttek ki” a forradalomból. Egy idő után a szlovákok elfeledkeztek a kijelentés cinizmusáról, és elkezdték a szlovák írásokban is általánosan használni.

A forradalmat követően csakhamar lezárult a rövid, mozgósító versek kora, mérleget vonó szövegekre volt immár igény. Amíg az események emléke friss volt, a szereplők úgy vélhették, a hozadékokat és a veszteségeket pontosan látják. Ám hamar világossá vált, hogy nehéz megítélni mindezt abban a helyzetben, amikor az ország éppen csak konszolidálódott, és a vezetők mindkét oldalon sejteni kezdték, hogy Bécs nem lesz előzékeny szövetségesei iránt, a legyőzöttek büntetése pedig nem lesz igazán súlyos, mert az újabb lázadáshoz vezetne. Szlovák részről éppen ekkor jelent meg Jozef Podhradský *Holuby és Šulek* című drámája.²⁸ Átfogja az 1845 és 1848 közötti időszakot, hogy különböző rendű és álláspontú szereplők szemszögéből felmutassa a szlovák nemzet dicsőséges történetét. Említődnek benne valós személyek: Janko Král, Peter Hostinský, Samuel Jurkovič, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és más, meg nem nevezett „Šturisták és Hurbanisták”,²⁹ továbbá kitalált alakok: név nélküli tisztek, ügyvéd, honvéd, karbanyíkok (azaz kocsmái kártyások), népviseletes lányok, parasztok. Közéjük tartozik mindenekelőtt a nemzetileg nem öntudatos szkeptikus, a bibliai nevű Ján Kaifáš. Az ő szerepe a folyamatos kérdés, hogy a főszeplőknek legyen alkalma válaszolni, ily módon nemzeti szellemben agitálni a

²⁵ Idézi Kemény, 1961. 305.

²⁶ Parafrázálva Houdek írását Houdek, 1970. 169–196.

²⁷ Houdek, 1970. 194.

²⁸ Podhradský, 1850.

²⁹ Ezzel a megnevezéssel csak Šulek színrelépésénél találkozunk, a 10. oldalon. A szerző egyáltalán nem vezeti fel: „Megérkezik Šulek, pozsonyi alumnus-helyért folyamodik. Ő is nagy szlovák, sőt Šturista és Hurbanista.” Érdekes a helyesírás is: a *szlovák* népvétet a szlovák helyesírás szabályaitól eltérően kisbetűvel, míg a *šturistát* és *hurbanistát* nagygyal írja.

szlovák nyelv mellett,³⁰ ünnepelni a szlovák nyelvű újság kiadását, védelmezni a nemzeti vezetőket és ténykedésüket, lefesteríteni a szlovák önkéntesek és a Nemzeti Tanács működését, a rögtönítélő bíróságok eljárását és ítéleteit, és fellépni a re-negátság ellen. A szerző a történetbe beleszötte az ellentábor alakjait is (honvéd, ügyvéd, kártyások), akik a kocsmában politizálva hangoztatták a nem-szlovák tábornak tulajdonított nézeteket. Kérdődik a szövegből a forradalmi változások és az azokról érkező rémisztő hírek keltette félelem és zavarodottság. Érdekes az emberek drámában megjelenő véleménye arról, hogyan zajlik egy forradalom, hogy képzeltek el a közeljövő fejlődését, amelyet magyar jellegűnek tartottak, és amelyhez csatlakoztak a helyi hivatalok képviselői (az ügyvéd): „Nincs már király... Elfoglaljuk Bécsset. A trónt elégetjük, a rezidenciát leromboljuk. Azután elfoglaljuk Cseh- és Morvaországot, felszabadítjuk Lengyelországot, ütünk ezzel az oroszokon egyet. És az egész egy nagy köztársaság lesz. Kossuth lesz mindenben a gouverneur [sic].”³¹ Az új rendet úgy képzelte bevezetni, hogy minden faluban felállítatna tíz akasztófát, és minden nap mindegyikre odakerülne négy szlovák. Egy év alatt a helyén volna minden. „Csak így lesz szabadság [az eredetiben is magyarul – a fordító megjegyzése]. Amíg egy szlovák lesz, addig szabadság nem lesz!”³² Kellő drámaisággal ábrázoltatik a statáriális bíróság ítélete: „Ez pánszláv! – Öljük meg! – Statárium elé!”³³ A szöveg nem magyarázza meg, hogy ki kicsoda, mik azok a rögtönítélő bíróságok, ki az a Jellasics bán stb. A forradalmi idők élő emléke vezette a szerző tollát. Feltételezte, hogy a néző/olvasó számára minden világos, mert még emlékszik mindezekre.

Akkoriban a drámát a legmagasabb rendű irodalmi alkotásnak tartották, ha tehát valaki a tárgyat drámában dolgozta fel, akkor számíthatott a szlovák nemzeti mozgalom tagjainak elismerésére, ám ezt a darabot mindez nem segítette

³⁰ Kaifáš pl. a következőt mondja a szlovák nyelvről: „Hát ez a Štúr-féle banda, amelyik kezdte kirángatni a sárból azt a tirpák nyelvet, ezt a lipitói beszédet, kijózanodott már?” Podhradský, 1850. 13. Kaifáš alakja szó szerint kincset ér a nemzeti agitáció számára, nem tisztel senkit és semmit, így azután Holuby és Šulek ellentmondhat neki, és érvelhet a szlovák nemzeti mozgalom érdekében.

³¹ Podhradský, 1850. 191–192.

³² Podhradský, 1850. 192–195. Hurbannal kezdené a szlovákok likvidálását: megkínozná, életlen késsel egymás után levágná az ujjait, az orrát, a füleit, kivágná a nyelvét, majd jönne a kéz és a láb. Ezek egy irodalmi alak tervei, ám a Hurbannal kapcsolatos dokumentumokból tudjuk, hogy kapott fenyegetéseket, családját üldözték, tehát egy irodalmi szöveg ragadtathatja magát túlzásokra, de a fenyegetések egy része feltehetően a valóságban is elhangzott. Ezt a drámát úgy kell tekintenünk, mint amelyben a művészi megnyilatkozás keveredik a korabeli emlékekkel és azon fenyegetésekkel, amelyekkel a helyi hivatalok és fanatizált személyek illették a nemzeti mozgalom vezetőit.

³³ Podhradský, 1850. 194.

színpadra. Megjelent, de nem vitték színre, megmaradt könyvdrámának.³⁴ De ha nem is játszották, a nemzeti mozgalom tábora azért számon tartotta. Svetozár Hurban Vajanský többször említi *Literárne rozpomienky* (Irodalmi emlékeim) című esszéjében. Alapvetően bírálta a mű szerkezetét és az egyes szereplők kidolgozását, ám az összegzésben érdemként hangsúlyozta, hogy „ez az egyetlen emlékmű a szlovák nemzet első, legalábbis első öntudatos vértanúinak ismeretlen, elfeledett sírja fölött”, s mint ilyet, a szlovák közönségnek ismernie kellene, úgy is, mint azon időknek és hőseinek az emlékét. Ha ez mindmáig várat magára, „annak nem a darab gyengéi, hanem a mi közönyünk az oka”.³⁵

Az ötvenes évekhez köthető még egy mű keletkezése, a Ludevít Pavlovič név alatt megjelent *Szlovák diákok. Életrajzok* (Slovenskí žiaci, obrázky zo života), amelynek szerzője Jozef Miloslav Hurban, az önkéntesek egyik vezére, aki 1848-ban a többiek fölé emelkedett. Vele nevezték meg az önkénteseket, s míg a magyar közegben neve egyértelműen negatív kicsengésű, a szlovákban a *hurbanista* „a legjobb, ami csak van nekünk”, aki akár fegyveres harc árán is kiáll jogainkért.³⁶ A nemzeti követelések megvalósításáért vállalt harc egy olyan nemzet esetében, mely húsz évvel azelőtt még az ősi mondákban kereste a helyét, történelmét, rendkívül fontos jele az érettségnek. A Hurban-mű, ha fel is ismerhetők benne egyes valós események, egészében kitalált történet, a szerző szavaival *elbeszélés*. Fiatal férfiak történetén keresztül mesél a korról. Őt eltérő alkatú, természetű szlovák fiatal 1848–1849 napjaiban különböző helyzetekbe keveredik, köztük szerelmi bonyodalmakba és olyan jelenetekbe, amelyekből világossá válik, hogy a hurbanisták nemcsak a szabadságért harcoltak, de egy idő után arra vágytak, hogy vége legyen a hegyek között átélt küzdelemnek és nélkülözésnek, és hazatérhessenek végre.³⁷ Szimpatikus, ahogy Hurban, bár a valóságban vezető volt, megértette az egyszerű földművesek hazavágyódását. Elismerte, hogy bizonyos esetekben a hurbanisták rablással szereztek élelmet. Az emlékezet szempontjából az önkéntesek tevékenységével összefüggő eseményekről szóló cselekmény a végén válik érdekessé. Hurban itt értékelte, mi változott, amikor már „minden véget ért”. „Egyesek örültek a sok vész után kivívott győzelemnek, mások a sa-

³⁴ Rosenbaum, 1998. 148.

³⁵ Vajanský, 1989. 126.

³⁶ A különféle jelentéseket tárgyalja: Macho, 2007. 18–19. Csak bizonyos idő alatt állandósult a Štúr-követők megnevezése, a *štúrovci* mellett forgott a *štúristi* alak mint semleges kifejezés.

³⁷ „Szabadság alatt ő (azaz a nép) az úri terhek könnyítését értette, a jó utakat és az igazságosabb ítéleteket, ám hirtelen ott találta magát erdei vadként a hegyekben. Mélyen megrázta ez az egyszerű embert, és olthatatlan vágy fogta el a maga udvara, a földjei, legelői és szérűi után...” Hurban, 1853. 345.

rokban reszkettek a félelemtől.”³⁸ A győztesek–legyőzöttek kettősség azzal gazdagodik, hogy a változások mindenkit érintenek, függetlenül attól, melyik oldalon állt. Az elbeszélő egyben kifejezte meggyőződését, hogy ezek a változások (a jobbágyság eltörlése és a polgári szabadságjogok) tartósak lesznek. „Hazánk újjászületve néz az új kor elé.” S e hazában „a szlovák nemzet is szabadabban lélegezhetett...”³⁹

Az ötvenes évek temetői csendjében (ahogy ezt költőietlen korszakot költői jelzőkkel szokták emlegetni), keletkezett még egy szöveg, amely élt a lehetőséggel, hogy a politikai helyzet értékelését irodalmi műben rejtse el. Mikuláš Ferienčík *Královná plesu* (Báلكirálynő) című elbeszélése 1848 egyes eseményeit meséli el, „amely örökre emlékezetes év marad hazánk történelmében. A küzdelemben az egyik oldalon ragyogás, hatalom, kormányzás, pénz, ígéretek, a szabadság csillogása, a másikon az atyák uralma, a jog és a meggyőződés. A magyarizmus harca volt ez egyrészt a nemzetek, másrészt az örökletes hatalom ellen”.⁴⁰ A cselekmény itt is ellentétre épül. A szentnek és igazságosnak festett szlovák törekvésekkel szemben a Kossuth-hívek olyan rablóhordaként jelennek meg, amely pusztaságot hagy maga után. A helyi lakosság, tehát a szlovákok ezért is kelnek fel ellenük otthonuk, érdekeik védelmében. „A szlovákok is kibontották ekkor nemzeti zászlajaikat, hogy seregelhessenek alájuk a szlovák hősök, akik harcolni akartak a császár és a nemzet szent jogaiért.” A szlovákok harcának igazságosságát hangsúlyozó állítások mellett érdekes az a rész, amely azt világítja meg, hogy kik voltak a szlovák önkéntesek, azaz hogy milyen információkkal ismerkedhettek meg velük kapcsolatban a kortársak: „Az a hír járta róluk, hogy rablásaik során gyerekeket szegeznek élve a kapura, felégetik a falvakat, városokat, és amit nem tudnak magukkal vinni, azt állítólag megsemmisítik. Lehetséges ennél nagyobb aljasság?”⁴¹ Igen valószínű, hogy más konfliktusokhoz hasonlóan a szemben álló felek itt is hamis híreket terjesztettek az ellenségről, hogy a lakosságban félelmet keltsenek.

A Hurban-történet, a Podhradský-dráma és a Ferienčík-féle elbeszélés egyaránt szembeötlő vonása, hogy a szerzők az irodalmi szövegbe csempészték a negyvenes, ötvenes évek szlovák viszonyainak értékelését. Úgy tűnik, a politikai események ilyen nyílt értékelését szükséges volt irodalmi műbe, kitalált alakok mögé bújva rejtetni, akik között azonban feltűnnek valós személyek, programok és események 1848–1849-ből. A szerzők nem állítják, hogy az események igazi

³⁸ Hurban, 1853. 360.

³⁹ Hurban, 1853. 361.

⁴⁰ Ferienčík, 1853. 91.

⁴¹ Ferienčík, 1853. 100.

képét rajzolták meg, de nyilvánvaló, hogy művük nem rugaszkodik el teljesen a valós eseményektől. A határ nehezen állapítható meg, s úgy tűnik, éppen ez állt az alkotói szándék mögött. A maguk emlékei mellett támaszkodtak a hivatalos felfogásra, felidéztek a politikai ellentábor nézeteit, hagyják, hogy hőseik szomorú sorsa beteljesüljön, de ennek ellenére éppen ők lesznek az erkölcsi győztesek. Az irodalmi alakok segítségével az általuk megálmodott történetet vihetik végig. Nem állítják, hogy ez a valóság, de azt szeretnék, ha épp ez a verzió rögzülne az emlékezetben.

A következő időszakban törvényszerűen változott a barikád másik oldalán álló magyarok képe. A hatvanas évek elején olyan művek születtek, melyek immár más szellemben tálalták az egyazon államban átélt közös múltat. Nem az ellenségeskedés, az összeütközés, hanem a valós, bár nem mindig eszményi együttélés került előtérbe. Számos ilyen jelzést küldött pl. Štefan Marko Daxner, a forradalom egyik szereplője, a császár, illetve az akkori felosztás szerint a szlovákok oldalán harcoló önkéntesparancsnok: „Tiszteljük és szeretjük magyar szomszédainkat, sok közös anyagi és szellemi érdek köt össze minket.” Kiemelte, hogy a közös haza iránt a két nemzet kötelességei ugyanolyanok, és azokat teljesítették is, amikor a helyzet megkívánta. A haza és a birodalom védelmére a szlovákok, a magyarokhoz hasonlóan mindig megfelelő számban sorakoztak fel.⁴² Negyvennyolcat mérföldkönek tekintette a szabadság elnyerése szempontjából, ám megjegyezte, hogy „a magyarok nem megfelelően viszonyultak egyrészt a trónhoz, másrészt az összes többi nemzetiséghez”. Ítéletét azonban mindjárt tompította azzal, hogy a magyar forradalom e lépése, mely „nem felelt meg a valós élet szükségleteinek, a gőgös arisztokrácia szelleméből eredeztethető”.⁴³ 1848 történéseiből Daxner még azt is megjegyezte, hogy „a tizenötezer fős” önkéntes alakulatok „rendes hadseregként, a községek önkéntes hozzájárulásából felállítva” tevékenykedtek, és a vármegyékben, ahol működtek, azt a feladatot kapták a törvényes kormánytól, „hogy tisztítsák meg az itt küzdő gerillanépségtől”⁴⁴ a területet, amit méltó módon meg is tettek. Ezzel a magyarázattal tudatosan azt sugallta, hogy a szlovákok nem általában a magyar forradalommal szemben léptek fel, hanem csak azon egységek ellen, amelyek de facto nem képviselték a magyar forradalmat, illetve a magyarokat, hanem a helyzetet kihasználva úgyszólván „útonálló” tevékenységet folytattak. Az 1848-ról, illetve a szlovák–magyar viszonyról szóló emlékezet egyes rétegei között ezt az emlékezésformát innovatív megoldásnak tartom. Nem a konfrontációra, hanem a megbékélésre irányul, ami

⁴² Daxner, 1861. 9.

⁴³ Daxner, 1861. 22–23.

⁴⁴ Daxner, 1861. 26.

a feszült viszonyok közepette pozitív üzenet. Daxner egyáltalán nem adta fel ezzel a szlovák követeléseket, de talált teret az álláspontok kölcsönös tisztázására, és úgy látta, fel lehet hagyni az intolerancia káros politikájával. Habár világosan megfogalmazta, hogy a szlovákok nem adják fel jogos követeléseiket, és felrótta az intoleráns magyar politika részéről elszenvedett sérelmeket, utalt a közösen megtett „ezeréves útra és a mindennapi kölcsönös előnyökre”, hangsúlyozta, hogy a szlovákok nem akarják örökké a sérelmeket felemlíteni, mert „soha nem voltunk a magyar nemzet ellenségei, nem akartunk azok lenni még akkor sem, amikor felejteni nem akarva hallgatni tanultunk”.⁴⁵ A közös történelem jóindulatú megragadása, és az a tétel, hogy a magyarokat az intoleráns uralmi politikába mindig a gögös arisztokrácia vitte bele, mely nemzetiségi eredetétől függetlenül mindig és mindenhol ugyanúgy viselkedik, és mindig „győz nála az átkos kasztszellem”, aligha tekinthető másnak, mint kéznűjűtásnak a magyar politika felé. E politikának pedig a tágabb magyarországi, tehát egyben szlovák érdekeket kell védelmeznie.

A hatvanas évek lelkesedése és a politikai légkör némi enyhülése közepette a szlovák nacionalizmus képviselői először építették ki az emlékezet egyéb közvetítő csatornáit, múzeumot, levéltárat, illetve egy kiadót, amelynek a nemzet történelméről és kultúrájáról szóló könyveket kellett megjelentetnie.

A *Matica slovenská*nak kellett volna mindezt biztosítania. Ismét előléptek 1848 szereplői, akiket a nyilvánosság arra ösztökélt, hogy jelentessék meg feljegyzéseiket, visszaemlékezéseiket. Mivel egyre többen távoztak az élők sorából a negyvenes évek aktivistái közül, a szereplők szükségét érezték, hogy megőrizték és rögzítsék a nemzeti történelem dicsőséges lapjainak emlékét. Ismét föltűntek az egykori önkéntesek zászlai, kokárdái, melyekkel annak idején a császár elé járultak, s velük voltak, amikor a császári hadvezetés előtt letették a fegyvert. Mindez hivatalos jelleget adott e lobogóknak és jelképeknek, egyfajta elismertséget fejezett ki.⁴⁶ Az új feltételek között a szlovákok fel tudtak lépni azon értékelés ellen, hogy ők a forradalomban lázadók, hurbanisták lettek volna – ez utóbbi, a korabeli magyar társadalom fülében negatív csengésű kifejezés valamiféle összecsődített és megtévesztett falusi gyűlevész népség képét foglalta magába. Ismét ki lehetett domborítani a szlovákok érdemeit a császári érdekek védelmében, emlékeztetni a császár viselkedésére és azon kijelentésekre, melyeket a szlovákok megjutalmazásának ígéretéeként lehetett értelmezni.

Ján Palárik is a közeledés szellemében írt a közös hazáról, Magyarországról és az általa az új Magyarország képviselőinek tartott liberálisok politikájáról.

⁴⁵ Daxner, 1861. 33.

⁴⁶ Škvarna, 1997. 144.

A hatvanas években született szövegeiben viszonylag gyakran jelenik meg a forradalom emléke. Saját korát a történelem által ritkán felkínált lehetőségnek tekintette 1848 következményeinek orvoslására: „Ha akkor a nemzeti gyűlölködés és a politikai szenvedélyek elvakították a testvéreket, most, az évtizedes tapasztalatok birtokában jöjjön az őszinte megbékélés és a józan, egészséges ítéletalkotás.”⁴⁷ A magyar politikusok megbocsáthatatlan hibájának tartotta, ha nem lennének képesek szakítani a kizárólag magyar érdekeket segítő politikával. A cikk végére Palárik egy szerény ihletettséggű verset illesztett, mellyel felidézte negyvennyolc harangjait, de most nem a szabadság, hanem a megbékélés hangjait hallván ki belőlük: „A Tátrától a Dunáig kiáltsák a szlovákok: megkondult nekünk a megbékélés harangja, dicsőség a magyar testvéreknek! E testvérekből a kiengesztelődésben feldereng a haza megváltása – felsejlik a szlovák nemzet arany szabadsága.”⁴⁸

A magyarországi nemzetek együttélése mellett Palárik kommentálta 1848 országgyűlési tárgyalásait és az akkor hozott törvényeket is, ezeket következetlennek minősítve. Forradalmi emlékei főleg az alkotmányos berendezkedés előnyeit ecsetelő eszmefuttatások. Igyekezett megmagyarázni, miért álltak a szlovákok 1848-ban Bécs oldalára. Az volt az oka, hogy „a szlávok hittek a nemzetiségi egyenjogúság evangéliumában, melyet Ausztria hirdetett nekik”.⁴⁹ Az ausztriai és a magyarországi szlávok számára mindig is vonzó volt a nemzetiségek egyenjogúsága. Palárik szerint 1848 helyesen felfogott üzenete a nemzetiségi viszonyok igazságos megoldása. A magyar politikán múltott, vajon megfejtí és teljesíti-e mindezt. Palárik meglátásában kimutatható egy új motívum. A forradalom kapcsán a szlovákokat eláruló, megcsaló, mellőző stb. és tanulni képtelen félként jelenik meg Bécs, míg a magyar oldalról feltételezte, hogy képes tanulni saját hibáiból, jóvátenni az általa okozott sérelmeket, igazságtalanságot. Őnála Budapest a szlovák érdekek ideális szövetségeseiként jelenik meg. Már a közeljövőben várta a hibák orvoslását.

Az állami ideológia szolgálatában álló hivatalos emlékezet versus „szlovák emlékezet”

A szlovák-magyar megbékélés ígéretesen bontakozó lehetőségének az osztrák-magyar kiegyezés egy csapásra végét vetett. 1867 után a legdrámaibb fordulat

⁴⁷ Palárik, 1959/a. 40.

⁴⁸ Palárik, 1959/a. 54.

⁴⁹ Palárik, 1959/b. 89.

következett be a forradalom értékelésében: a magyarok kisajátították. Magyarországon csak az állami doktrína szellemét tükröző hivatalos értékelés volt érvényes, minden egyéb megnyilatkozás, főleg, ha a nem magyar nemzetiségek köréből jött, hazafiatlannak minősült. A magyar forradalmat a magyar szabadsággért vívott, a törökellenes harcokig visszanyúló küzdelem logikus betetőzésének látták. Március 15-ét állami ünneppé nyilvánították, a forradalom hivatalos értékelése bevonult a tankönyvekbe, és megjelent az olyan, nagy példányszámban kiadott kormánypárti újságokban, mint a *Vlast a svet*, a *Slovenské noviny* stb.

A forradalom hivatalos emlékezetének való teljes mértékű megfelelésre példaként egy olyan könyvet idézünk, amelyet hatalmas példányszámban adott ki a *Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület* szlovákul, és amelyet a buzgó magyar hazafiaknak szóló fajsúlyos irodalmi műnek kiáltottak ki, a szerző különleges ajánlásával „minden, a hazához hű, lelkes szlováknak az égbenyúló Tátra alatt”. Szétküldték az iskolákba, jó tanulmányi eredményért, jutalomkönyvként kapták a diákok. Pechány Adolf *Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–1849* (Az 1848–1849. évi magyarországi szabadságharc története) című munkájáról van szó.⁵⁰ Lapjai részletekkel szolgáltak az olvasó számára a magyar forradalom lefolyásáról. A szöveget számos, főleg a forradalmi hónapok és a magyar hősök dicső pillanatait ábrázoló kép tette érzékletessé. A szerző néhány oldalt a szlovákoknak is szentelt. A szlovák nemzetet passzívnak minősítette, vezetőit eltévelyedetteknek és becsvágyóknak, a Štúr-követőket „annak egykori diákjaiból összeállt, talán ha százfős, éretlen csoportként” határozta meg, a hurbanistákat pedig „talán ötszáz kopanyicsár”⁵¹ bandájaként, akik, élükön Hurbannal betörték Magyarországra. „E csürhét nézni is borzalom volt. A bécsi kocsmákban összeszedett, rossz külsejű csavargók, felforgatók, mindenféle öltözetű senkiháziak gyülevész serege. Vállra akasztott fegyverükkel nem kis riadalmat keltettek a békés falvak lakói között.”⁵² Míg a szlovák szerzők több ezer, jól szervezett, fegyelmezett önkéntesről írtak, a magyar sajtóban semmirekellő alakokként jelentek meg, s olyan minimalizált létszámmal, hogy felfoghatatlan, e maroknyi ember miként kelthetett akkora rémületet. Pechány azt hangsúlyozta, hogy e banda ellen a lakosság a gárdistáknál talált védelmet, „kiknek soraiba tömegével léptek be szlovákok”.⁵³ Az olvasó megtudhatta továbbá, hogy Štúrral-Hodzával és Hurbannal 1848-ban jogosan bántak bűnözőkként és hogy elfogásukra jutalmat tűztek ki.⁵⁴

⁵⁰ Pechány, 1908. 2.

⁵¹ Szlovákul *kopaničiar* – apró irtásfalvak lakói, főleg a Kis-Kárpátok térségében, a többség szemében az iskolázatlanság képviselői – a fordító megjegyzése.

⁵² Pechány, 1908. 81., 82.

⁵³ Pechány, 1908. 84.

⁵⁴ Pechány, 1908. 93.

Miközben mindig pompával, a széles nyilvánosság előtt zajlott a forradalom hivatalos ünneplése, a szlováknak tekintett iskolákban hazafiatlan cselekedetek vagy gondolatok vádjával gyakran folyt vizsgálat a diákok ellen. Okot adtak erre pl. a diákok által szervezett ünnepségek, ahol állítólag megemlékeztek a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő személyekről és eseményekről. 1873-ban és 1874-ben pl. vizsgálat indult a nagyrőcei gimnázium ellen, azzal a váddal, hogy diákjai gyászruhát viseltek, amikor Hurban a hazaellenesnek minősített publikációs tevékenysége miatt államfogház-büntetését töltötte. Hasonló lépést váltott ki a Szlovák Nemzet Memoranduma (1861) évfordulójának megülvése. Abban az időpontban a diákok állítólag szlovák kokárdát viseltek, majáliskor a piros-fehér-zöld országos lobogó mellett a szlovák fehér-kék-pirost is kitűzték, és hordták a *Matica slovenská* címerét. A vizsgálóbizottság nem átalotta a tanároknak szegezni a kérdést: „Mit tettek Önök 1848-ban?“, jóllehet, negyed évszázad telt már el azóta.⁵⁵ A feljelentésekben, vizsgálatot sürgető beadványokban olyan helynek minősítették a gimnáziumot, ahol az ott működő „felvidéki pánszláv felforgatók” vádolhatók azzal, hogy „ezen iskola segítségével a gyűlölet mérget csepegtették a fiatalság érzékeny lelkébe, és mesterséges módon szaporítani tudták a magyar haza ellenségeinek számát”.⁵⁶ Az inkriminált eszközök között szerepelt a történelemtankönyv is, amely hazafiatlan szellemben szólt, csak a felső-magyarországi vármegyék történéseiről, tehát a szlovákok történelméről.

A szlovák mártírok és a vezetők szakralizálása

A hivatalos véleményformáló intézmények általános nyomására adott válaszként a szlovák oldal egyrészt bojkottálta a magyar forradalom pompázatos ünnepeit, másrészt erősítette a forradalmi megemlékezés egyes elemeit. Mindezekelőtt az önkéntes egységek tevékenysége és jelentőségük megítélése, továbbá a forradalom és a hivatali erőszak szlovák áldozatainak sorsa került előtérbe, idővel pedig a befeketített szlovák vezetők tisztára mosása is. Olyan szövegekkel válaszoltak, amelyekben szakralizálták a negyvennyolcas szlovák mozgalom központi szereplőit, és folyamatosan emlegették a szlovák mártírokat. A másik végletet képviselte Kossuthnak, mint a magyar forradalom jelképének a negatív képe.

A forradalom hivatalos magyar tálalása szerint a szlovák önkéntesek nem hadsereget, hanem hatékony vezetés, biztosítás és koordinálás nélküli csőcselék

⁵⁵ Škultéty, 1889. Az 1874-es vizsgálat lefolyása: 153–180.

⁵⁶ Škultéty, 1889. 156.

alkottak. Ez a kép elfogadhatatlan volt az egykori önkéntesparancsnokok számára. Közülük többen – Hurban, Daxner, Francisci és Štefanovič – megírták visszaemlékezéseiket. A legérzékletesebb leírást Ján Francisci hagyta ránk. Felidézte a verbuválást, az ellátás és a kiképzés megszervezését, azt, hogy az egységek milyen hadműveletekbe kapcsolódtak be, s hogy milyen volt a kapcsolat az osztrák hadsereggel. Időbe került, amíg felfegyverezték a parasztembert és megmagyarázták neki, miért harcol, valamint meggyőzték, hogy vesse alá magát a katonai fegyelemnek. Ahogy Mikuláš Dohnány megjegyezte: „az alantas szellemű emberek nem fogják fel” a fegyelem szükségességét, amikor körülöttük mindenki szabadságról és egyenlőségről beszél. „A lelkes szlovák úgy képzelte, hogy ha már van szablyája, párviadalra tudja hívni az egész világot. Ilyen entuziazmus csak azt járja át, aki ezer éve leigázottan most karddal a kézben indul harcba jogaiért.”⁵⁷ Sok újonc nem is tudott bánni a fegyverekkel. Ezzel kapcsolatban Francisci megjegyezte, hogy „a legjobb lövészek és a legmerészebbek szinte mind orvvadászok meg csempészek”.⁵⁸ Azt is leírja, hogy ezeket a besorozottakat parancsnokaik csak hivatásos tisztek segítségével tudták felkészíteni a harcra. Tisztelettel adózik a császári hadvezetés által delegált Henrych Lewartovský munkájának, akitől „a szlovák nemzeti hadsereg összes tagja” fegyverzetet, egy teljes nyári egyenruhát és a fizetését kapta. Az egyenruha „keskeny kerek kalapból [állt], amelyet aki akart, tollal ékesített – az enyémen nagy fehér strucctoll lengedezett –, erős, világos vászoningból vörös szegéllyel, erős fehér vászonnadrágból, szintén vörös szegéllyel, bakancsból, szürke katonai köpenyből és fekete bőróvból lőszertartóval és szuronytokkal”.⁵⁹ Egy zászló alatt gyakorlatoztak és harcoltak, amelyet Francisci osztrák–szlovák lobogónak nevezett. Akkor volt, mint a többi gyalogsági zászlóaljé, „sárga mezőben a fekete osztrák kétfejű sassal és az anyag hosszában három, mintegy öt-öt centiméter széles, egy centi mélységben ezüst csipkével szegélyezett, fehér, kék és vörös szalag lengedezett”.⁶⁰ A leírás nyilvánvalóan cáfolja a rendezetlen, kiképzetlen gyűlevész népségről újra és újra felröppent híreket. A századok saját zászlajuk alatt is meneteltek, az egységek tehát már csak ennek köszönhetően is szabályosan azonosíthatók voltak.

⁵⁷ Dohnány, 1850. 36.

⁵⁸ Francisci, 1956. 202. Az önéletrajz először folyóiratban jelent meg, könyv alakban csak 1909–1910-ben. Francisci élete végén vetette papírra, tehát nem közvetlen reakció. Tárgyszerű szöveg, számos megtapasztalt vagy hallomásból ismert részletet tartalmaz, viszont a szerző sok helyen természetes módon bevallja: „ezt nem tudom, arra nem emlékszem”. Nem forrást akart alkotni, írói ambícióval visszaemlékezést fogalmazott.

⁵⁹ Francisci, 1956. 204.

⁶⁰ Francisci, 1956. 204.

Az önkéntes hadsereg és a császár oldalán tett szolgálat kapcsán egy másik parancsnok, Štefan Marko Daxner rámutatott, hogy a szolgálatért senki nem kapott kitüntetést, de hivatalt sem, habár az alakulatok felosztásakor „kaptak olyan igazolást, amely közhivatalokra ajánlotta őket”.⁶¹ A császár iránti szlovák reményeket illetően Daxner leírta, hogy min alapult a császári ígérettel kapcsolatos emlék, illetve az, hogy a szlovákok képviselői valamilyen ellentételezésre tarthattak igényt: „Ő cs. és k. Felsege küldöttségünk előtt több ünnepélyes kihallgatáson (azaz audiencián) a *lojális* jelzővel illette nemzetünket. És nemzetünk a maga nemzeti intelligenciájával egyetemben méltó volt e megnevezésre.”⁶² Ez a magyarázat más fénybe helyezi a császártól várt jutalommal kapcsolatos stratégiát, megmutatkozik, hogy elsősorban a szlovák képviselő akaratára, nem pedig a császár konkrét ígéretére épült. Ennek a frusztrációs motívumnak, a szlovákok elmaradt jutalmának az emléke igencsak életképes, a szlovák közösség őrizte és őrzi máig, bár nem valóságos ígéreten, hanem feltételezett óhajon alapult. Ez az elvárás lehetett a szlovákok részéről akármilyen intenzív, nem kötelezte a császárt arra, hogy valóra is váltsa, a beváltatlan ígéret tehát beépült a szlovák negyvennyolcas emlékezetbe.

Ezen emlékezet része lett a szlovákok mártíriuma is, azaz a statáriális, illetve rögtönítélő bíróságok szlovák áldozatai. Ezt már a téma irodalmi feldolgozása rendkívül meggyőzően körvonalazta. Vilek Šuleken és mártírtársán, Holubyn, valamint Juraj Langsfelden kívül más szlovákok is a rögtönítélő bíróságok áldozatává váltak. Nem csak a kivégzettek tapasztalták meg a bírák (kínzók) rosszindulatát. Ján Francisci leírta, hogyan idézték be őt, hogyan bántak vele, és milyen hírük volt a rögtönítélő bíróságoknak. Amikor anyja megtudta, hogy fiát elítélték, kérvényezte, hogy elbúcsúzhasson tőle, és már hozta magával a vásznat, hogy „minket, akasztottakat majd levetet, és ebbe a vászonba csavarva eltemtet”.⁶³ Az erőszakkal ugyancsak szembesült a raboskodó Janko Král', aki előtt állítólag már felolvasták a halálos ítéletet, ám végül kiszabadult, de a bilincsek okozta súlyos sebekkel, „s az akasztófa alatt hirtelen megöszülve”.⁶⁴ Ugyanígy üldözték a vezetők családját is – Hurban fiatal feleségét gyermekével, Štúr bátyját, Karol Štúrt és idős apjukat – utóbbiak hamarosan meghaltak a forradalom után. Halálukat a nemzeti emlékezet annak a lelki feszültségnek tulajdonította, melyet a „Ludevít elfogásáról”, felakasztásáról stb. keringő hamis hírek keltettek bennük. Hurbanban hosszú évekkel később is feltolultak az emlékek erről az

⁶¹ Daxner, 1892. 306.

⁶² Daxner, 1892. 457.

⁶³ Francisci, 1954. 173.

⁶⁴ Brtaň, 1971. 162–163.

időszakról, amikor rettegést okoztak a mindenféle helybeli „Kossuth-csahosok”. „A Štúr-nevet mint hazaárulóét kürtölték szét az országban. Modorban Štúr (mármint Karol) személyes ellenségei alig várták, hogy megérkezzen Kossuth rendelete, ami alapján még Štúr gyermekeit is elfoghatják.”⁶⁵

A szlovák áldozatok a kollektív tudat fontos elemeként épültek be a széles körű emlékezetbe mártíriumuk történetével, akár részük volt benne, akár nem volt ilyen szerencsésük. A nemzetnek, mint harcban születő és formálódó közösségnek kellene a történetek súlyos harcról, elszánt harcosokról és áldozatokról. Ugyanígy szükséges a megnevezhető, hús-vér ellenség, aki ellen harcolni lehet. Kossuth Lajos ideális módon testesítette meg az ellenség összes tulajdonságát. Jelképe a magyar nacionalizmusnak. A szlovák vezetők vetélytársa volt, ráadásul olyan rivális, aki tündöklése pillanataiban akkora értetlenséggel viszonyult a szlovák követelésekhez, hogy, mondhatnánk, ő maga küzdötte fel magát ellenséggé – amihez azért a mindenféle szóbeszéd is hozzájárult. Hosszú lenne azon szövegek listája, melyekben ellenségként jelenik meg.⁶⁶ Az ő számlájára írták a forradalom felszítását,⁶⁷ az 1848 nem magyar szereplői ellen elkövetett erőszakot: „Szlovákián Kossuth kormányának parancsára megteltek a börtönök szlovák »izgatókkal«, akasztófákat emeltek mindenfelé... Hodžát, Štúrt és Hurbant törölte a honpolgárok sorából, és mindegyikük fejére ötven-ötven forintot tűzött ki.”⁶⁸ A leggyakoribb „rossz pontot” az intolerancia, továbbá a hatalom kisajátítása, mindenekelőtt azonban az övéi iránti nemzeti egoizmusa s az ország többi nemzetével szembeni ellenszenvé miatt érdemelte ki. Ez utóbbi érv főleg a szlovák közegben hatott, mert a Kossuth-család szlovák gyökerű volt, a kis Lajos gyakran járt a népét buzgón szerető turóci nagybátyjánál, akinél olvasni tanult: „a betűket szlovák ábécéskönyvből tanulta”. Tehát ráadásul még szlovák renegát is volt, amit minden nemzettudat súlyos bűnnek tart.⁶⁹ Az ellenségképre épülő emlékezetformálás különféle hamis vagy túlzó, ellenőrizhetetlen hírek beépülését is jelentette, mint pl.: „...a hadsereg Budának fordult, ezt Kossuth parancsolta. Azt is mesélték, hogy Kossuth felesége a budai királyi várban akart lakni”.⁷⁰ Ugyancsak e kategóriába sorolhatjuk szlovák nagynénje visszaemlékezését arról, hogyan mentette meg gyerekkorában Lajost, amikor az az udvaron beleesett a trágyagödörbe. Amikor 1848 után felhozták neki, hogy a magyar for-

⁶⁵ Hurban, 1983/a. 238.

⁶⁶ Macho, 2011.

⁶⁷ „Nem kell külön hangsúlyozni, mert közismert tény, hogy az 1848–1849-es forradalmi események az ő személyéhez köthetők.” Botto, 1908. 193.

⁶⁸ Pietor, 1905. 31–32.

⁶⁹ Pietor, 1905. 34–35.

⁷⁰ Francisci, 1956. 199.

radalom későbbi vezetőjét mentette ki, a szlovák sajtóban megjelent cikk szerint állítólag azt mondta, „ha tudta volna, hogy ilyen semmirevaló alak lesz belőle, inkább még lejjebb nyomta volna a szennylébe”.⁷¹ Az illetén adomák, melyeknek komoly szerző hitelt aligha adhat, ugyancsak az ellenségkép szertárának részei, és egészében véve a valóban megtörtént eseményeknél tartósabban rögzülnek az emlékezetben. A „mi” és az „ők” képe között ellentét feszül, s egymáshoz rendszerint nem közelíthetők.

A szláv kikötő

Szlovák szempontból 1848 még valami mást is jelentett: nemcsak a forradalom, hanem egyben a szlávok évét. A nemzeti vezetők részvételükkel a prágai Szláv Kongresszuson szélesebb nemzetközi fórum elé akarták vinni a szlovák kérdést. Sőt, ott voltak az egész vállalkozás megálmodói és szervezői között, s alaposan kivették a részüket a bizottságok munkálataiból, a kongresszusi anyagok előkészítéséből. Szlovákul a Kongresszusról máig nem jelent meg monográfia, ám az összejövétel a történeti irodalom gyakori témái közé tartozik. Az egykorú források, különösen a publicisztika kiemelt figyelemmel követte a tanácskozást. A szláv politika, illetve a szláv politikaként megnyilvánuló aktivitás (érdemes inkább kulturális kapcsolatokról szólni) modern jelenség a 19. század első felében. Ezen belül a szláv kölcsönösség az alakuló szlovák nemzeteszme fontos eleme, szélesebb, szláv szárnyakat adott neki. Míg Magyarországon helyzetüket tekintve a szlovákok húzták a rövidebbet, a szláv világ teljes jogú fivérnek tekintette őket a szláv családon belül. A szláv nemzetek „családjában” a szlovákok ott voltak az alapító személyiségek között, megalkották a terminológiát, az ideológiát, és valóban adtak olyan nagyságokat a szláv világnak, mint Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Ľudovít Štúr stb. Amikor 1848-ban elindult a forradalom, és lehetségessé vált a társadalmi-politikai feltételek megváltoztatása, igen vonzó lett az egyenrangú nemzetek együttműködésén alapuló szláv alternatíva. A szlovákok számára a szláv kölcsönösség lehetőség volt arra, hogy ne osztrákként vagy magyarként mutakozzanak meg és megoldják államjogi helyzetüket. Ľudovít Štúr lelkes szavakkal ecsetelte a kongresszusi részvétel jelentőségét. Lehetőséget látott benne arra, hogy „a legújabb események háborgó tengerén” sikerüljön más megoldásra lelni, mint alávetni magukat a szlovák követeléseket elutasító magyar forradalom kénye-kedvének. A szlovák vezetők döntését, a szláv kártya kijátszását Štúr érzékletesen úgy fogalmazta meg, mint „behajózás a roppant

⁷¹ Pietor, 1905. 35.

szlávság csendes vizű kikötőjébe”, a maga prágai útját „a szlovák nemzet kiszabadítását” célzó munkának tekintve.⁷² Magán a kongresszuson a lelkesedés kissé alábbhagyott, mert az egyes szláv nemzetek képviselői képtelenek bizonyultak a közös fellépésre és a megegyezésre. Az egyik résztvevő, Hurban keserűen jegyezte meg, hogy ha az sikerült is volna, az eredmény akkor is csak egy határozat lett volna. Ám a szláv nemzetek rendkívül bonyolult helyzetét tekintve „itt a legékesszólóbb határozat sem érhet el semmit”, mivel a kongresszus semmiféle felhatalmazással nem rendelkezett.⁷³ Hurban nem titkolta, hogy az esemény összefüggött a német hazafiak által összehívott frankfurti előparlamenttel. Időtartamában a kongresszus 1848 rövid epizódja, ám mérföldkő a további szlávok közti kapcsolatok fejlődésére nézve. Lassan egyfajta szláv együttműködés alakult ki a nemzeti mozgalom tagjai, a tudósok és reprezentánsok között. Paradox módon úgy fogalmazhatnánk, hogy maga a rendezvény a konkrét eredményeinél mélyebb emléknymokat hagyott maga után. Elméletek, víziók születtek a szláv együttműködés különféle útjairól, amelyeknek a távolabbi jövőben egy szláv birodalom megteremtéséhez kellett vezetniük. A nemzeti mozgalom a szláv együttműködés roppant pajzsával fedezte magát. Különleges módon működik a Szláv Kongresszus emléke: jóformán senki sem emlékszik, hogy a szlávok ott mit végeztek el és milyen eredményre jutottak, ám fontossága mindenki számára nyilvánvaló.

A 19. század második felének nemzetileg elkötelezett szlovák diskurzusában, sőt valójában egészen az 1918-as fordulatig a politikai körülmények függvényében került elő vagy húzódtott háttérbe a forradalom témája. Új feltételek között új alakot öltve, az első, a tényekre összpontosító munkáktól a császár oldalán folytatott küzdelem hangsúlyozásán s azon várakozáson keresztül, hogy a támogatásért, az önkéntes alakulatok fellépéséért cserébe a szlovákok meg fogják kapni legalábbis azokat a pozíciókat, melyekből az állam által elismert nemzetiségként maguk intézhetik ügyeiket. A forradalom emlékezete a kiegyezés után teljesen kifordult, eltorzult. A magyarországi forradalomból magyar forradalom lett, a győztesekből hazafiatlanok, a legyőzöttekből uralkodó nemzet, mely elutasította a többi nemzetiség szabad nemzeti létre irányuló követeléseit. A hivatalos verzió erőltetése kiváltotta azt az időnként görcsös igyekezetet, mely teljesen más eseményekről emlékezett meg, még gyakoribb eljárásként pedig a történeteket ellentétes előjellel látta el. Ami a magyarok számára hősi volt, az a szlovákok szemében zűrzavar, központi személyiségüket, Kossuth Lajost pedig tiszteltlen módon, mindenféle, inkább pletykaként, semmint tényként kezelhető történetek

⁷² Štúr, 1993. 147.

⁷³ Hurban, 1884. 102.

szereplőjeként emlegették, hogy milyen gyáván, kishitűen fogadta 1849 nyarán a vereség hírére, hogy diktatori hajlamai voltak, melyek kormányzósága alatt törtek elő belőle, hogy mennyire intoleráns volt, külföldre menekült stb. A szlovákok ugyanakkor a maguk hőseit igyekeztek annyira pozitív színben látni, hogy végül már a szentek dicsfényével övezték őket. Alapvető és feloldhatatlan ellentét fakadt abból, hogy míg a magyarok számára a forradalom újkori történelmük tartópillére lett, a szlovák közeg nem tulajdonított neki ilyen történelmi jelentőséget. Olyan időszakként értelmezték, amikor az ország minden nemzetéhez hasonlóan alkotmányos szabadságot kaptak, amikor első ízben léptek színre politikai követelésekkel (amivel egyébként a nemzetépítés folyamatának fontos szakaszát zárták le). Mivel a Kiegyezés után politikai igényeik érvényre juttatására nem volt lehetőségük, 1848 emlékezetében a Szláv Kongresszust tolták előtérbe, mint olyan nemzetközi politikai fórumot, ahol a szlovákok megfelelő módon kaptak teret és láttatták magukat. A forradalmi időszak nem halványuló értékének tekintették az önkéntes egységek létrejöttét és működését. Ezek emlékezete változott a legkevésbé, előtérben maradt császárhűségük, szabadságharcosként emlegették őket, a szépirodalmi feldolgozások pedig mindezt rögzítették az emlékezetben.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Botto

1908 Botto, Július: Snem debrecínsky a detronizácia Habsburgovcov v roku 1849. In: *Slovenské pohľady*, 28. (1908)

Daxner

1861 Daxner, Štefan Marko: *Hlas zo Slovenska*. Pešť, 1861.

1892 Daxner, Štefan Marko: Po roku 1849. In: *Slovenské pohľady*, 12. (1892)

Dohnány

1850 Dohnány, Mikuláš: *Historia povstaňja slovenskjeho z roku 1848*. Skalica, 1850.

Dohnány-Štefanovič

1988 Dohnány, Mikuláš-Štefanovič, Samuel: *Slovenské povstanie 1848-1849*. Ed.: Kraus, Cyril. Bratislava, 1988.

Ferienčík

1853 Ferienčík, Mikuláš: Kráľovná plesu. In: *Nitra*, 5. Skalica, 1853.

Francisci

1956 Francisci, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava, 1956.

Hurban

1853 Hurban, Jozef Miloslav: Slovenskí žiaci, obrázky zo života od Ludevíta Pavloviča. In: *Nitra*, 5. Skalica, 1853.

1884 Hurban, Jozef Miloslav: Ľudovít Štúr. In: *Slovenské pohľady*, 4. (1884)

1983/a Hurban, Jozef Miloslav: Karol Štúr. Náčrt života a ducha. In: *Dielo*, 2. Bratislava, 1983.

1983/b Hurban, Jozef Miloslav: Slovensko a jeho život literárny. In: *Dielo*, 2. Bratislava, 1983.

2009 Hurban, Jozef Miloslav: Hurbanov leták Bratia Slováci! a línia slovenského národného hnutia. In: *Od revolúcie 1848–1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku: počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovania modernej spoločnosti. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, 10., Ed.: Podrimavský, Milan. Bratislava, 2009.

Kuzmány

1993 Kuzmány, Karol: Na deň 16. marca 1848. In: *Sláva šľachetným*. Ed.: Vongrej, Pavol. Bratislava, 1993.

Palárik

1959/a Palárik, Ján: Otázka národnosti a nasledovne i literatúry pri novom politickom preporení Uhorska. In: Palárik, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Ed.: Gašparík, Mikuláš. Bratislava, 1959.

1959/b Palárik, Ján: Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom. In: *Za reč a práva ľudu*. Ed.: Gašparík, Mikuláš. Bratislava, 1959.

Kemény

1962 Kemény G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból. Budapest, 1962.

Pechány

1908 Pechány, Adolf: *Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–1849*. Budapešť, 1908.

Pietor

1905 Pietor, Ambro: *Nápor – Odpor. Ako postupovala maďarisácia v Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin, 1905.

Podhradský

1850 Podhradský, Jozef: *Holuby a Šulek. Smutnohra v 5 jednáňu*. Pešť, 1850.

Škultéty

1889 Škultéty, August Horislav: *Pamäti slov. ev. a.v. gymnasia a s ním spojeného Učiteľského semeniskavo Veľkej Revúci*. Ružomberok, 1889.

Štúr

1993 Ľudovít Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, 1993.

2012/a Štúr, Ľudovít: Tudósítás a Slovenské národné novinyról és az Orol tatránkyról. In: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Demmel József, utószó: Chmel, Rudolf. Pozsony, 2012.

2012/b Štúr, Ľudovít: Új kor. In: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Demmel József, utószó: Chmel, Rudolf. Pozsony, 2012.

Vajanský

1989 Vajanský, Svetozár Hurban: *Literárne rozpomienky*. In: *Literatúra a národ. Kritiky a články*. Bratislava, 1989.

Venec

1897 *Venec slovenských národných piesní*. Turčiansky Sv. Martin, 1897.

Vozár

1851 Vozár, Samuel: *Hlas od Tatjer*. Banská Bystrica, 1851.

Záborský

1873 Záborský, Jonáš: *Slovenské povstanie pred súdom*. In: *Národné noviny*, 4. (1873) 33. sz.

2. Szakirodalom

Brtaň

1971 Brtaň, Rudo: *Postavy slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava, 1971.

Gombala

1976 Gombala, Eduard: *Viliam Pauliny-Tóth. Život a dielo*. Martin, 1976.

Houdek

1969 Houdek, Ivan: *Bratislava v revolučných rokoch 1848–1849*. In: *Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave, Zv. 5.*, 1969. Martin, 1970.

Kraus

1973 Kraus, Cyril: *Generácia v pohybe. Vývinové problémy štúrovskej literatúry*. Bratislava, 1973.

1999 Kraus, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus*. Martin, 1999.

Krištof

2011 Krištof, Pavol: Romantický a neromantický nacionalizmus L. Štúra, J. Záborského a Š. Launera. In: *Idey slovenského národotovorného myslenia. Studia minora*. Ed.: Martinkovič, Marcel. Trnava, 2011.

Macho

2007 Macho, Peter: Štúrovci a hurbanisti – identity skryté v slovách. In: *Historická revue, časopis o dejinách spoločnosti*, 18. (2007), 3. sz.

2011 Macho, Peter: *Lajos Kossuth v diskurze slovenského nacionalizmu*. Elhangzott a 2011 decemberében, Prágában rendezett „Az én hősöm – a te ellenséged” c. konferencián (megjelenés alatt).

Pichler

1998 Pichler, Tibor: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava, 1998.

Rosenbaum

1949 Rosenbaum, Karol (ed.): *Bije zvon slobody*. Martin, 1949.

1998 Rosenbaum, Karol: Holuby a Šulek Jozefa Podhradského. In: *Literárny archív*, 33. Martin, 1998.

Škvarna

1997 Škvarna, Dušan: Národné symboly – integrácia dovnútra, dezintegrácia smerom navonok. In: *Cesta moderných slovenských dejín*. Banská Bystrica, 1997.

Vongrej

1994 Vongrej, Pavol: *Dvaja romantici. Prípad Janko Kráľ a Ján Botto*. Martin, 1994.

Fordította: Ábrahám Barna

PETER MACHO

Branislav Varsik és a pozsonyi Mária Terézia-emlékmű*Epizód egy fiatal diák életéből**és kísérlet személyes identitásának meghatározására¹*

Branislav Varsik a szlovák tudomány ismert alakja, professzionális történetírásunk alapító generációjának tagja volt. Az alábbi tanulmány életútjának egyetlen epizódját veszi nagyító alá, amely fiatal korában zajlott, amikor még nem volt elismert történész, ám már konkrét elképzelései voltak a történelemtől és a nemzeti múlttól. E tanulmány időbeli kiindulópontja 1921, amikor a pozsonyi gimnazista Branislav részt vett a Duna-parton, mégpedig a Vigadó előtti téren álló Mária Terézia-emlékmű megsemmisítésében. A kutatóban több kérdést vet fel közreműködése e „képromboló” akcióban, mely vandalizmusnak minősült a pozsonyi² – főként német és magyar – lakosság szemében. Véletlenül lehetett éppen ott, éppen akkor? A szokásos emberi kíváncsiság, ifjúkori meggondolatlanság vitte a Duna-partra, vagy mindenképpen jelen akart lenni? Mit érezhetett abban a pillanatban, egyáltalán mi késztette arra, hogy beálljon erősítésnek a szobordöntők közé? Minderre nem kaphatunk egyértelmű és kimerítő választ, közvetve és részlegesen segíthet azonban Varsik 1987-ben megjelent visszaemlékezése.³ Ezen és más források alapján megkíséreljük kirakni a mozaikot, legalább részben rekonstruálni identitása egyes rétegeit és érzelmvilágát, amely meglátásunk szerint szerepet játszott abban, hogy részt vett e szimbolikus jelentőségű rombolásban.

1921-ben Habsburg Károly volt osztrák császár és magyar király két alkalommal megpróbált visszatérni a magyar trónra, azaz a történelmi Magyarország trónjára. Tette – éppen az emlékiratszerző Varsikot idézve – „Pozsonyban nagy felzúdulást keltett, Habsburg-ellenességet szított fel. A felháborodott tömeg a légiósok vezetésével ledöntötte Mária Terézia szobrát, amely a Duna-parton állt, a mai Štúr-téren, Štúrék emlékműve helyén. Addig a szobrot nem érte bántódás.

¹ Eredeti megjelenés: Branislav Varsik a bratislavský pomník Márie Terézie. In: *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Eds.: Segeš, Vladimír–Šedová, Božena. Bratislava, 2007. 161–167.

² A szerző az eredeti szövegben általában Pozsony mai hivatalos nevét használja (Bratislava), azonban amikor az 1918 előtti városról, illetve a régi pozsonyi polgárságról beszél, a régi szlovák nevét, a Prešporokot. – A fordító megjegyzése.

³ Varsik, 1987.

Be kell vallanom, hogy a feldühödött tömeghez én is csatlakoztam, magam is húztam az uralkodónőn és lován átvett erős kötelet.”⁴

Ezzel kapcsolatban érdekes az a tény, amit Varsik nem említett, hogy a Mária Terézia szobrát ledöntő felbőszült sokaság azt kiabálta: helyére kerüljön oda a szlovák nemzeti hős, Milan Rastislav Štefánik szobra.⁵ Lubomír Lipták paradox jelenségnek tekinti, hogy a pusztító tömeghangulat éppen az ellen a Mária Terézia ellen fordult, aki a Habsburgok közül a legtöbbet tett a régi Pozsony felvirágoztatásáért.⁶ Az indulatoktól vezérelt tömeg, soraiban volt légiósokkal azonban aligha fogta fel az emlékmű helyi vonatkozását, szerepét a konkrét város, tehát az ősi Pozsony lakosságának identitásában. Nemzeti szemüvegen keresztül látta, az elnyomó rendszer és rezsim jelképeként.

Az, hogy Varsik bevallja részvételét e post mortem népítélet végrehajtásában, önmagában még semmit sem árul el közelebbi motivációjáról, rokon- vagy ellenszenvéről azzal az asszonnyal szemben, aki egykoron elődeink felett uralkodott, és nem tanúskodik az uralkodóházzal szembeni viszonyáról sem. Mit tudhatott Branislav Varsik, a pozsonyi reálgimnázium tizenhét éves tanulója Mária Teréziáról, egyáltalán a Habsburgokról? Természetesen itt nem (csak) a lexikális tudásra, betanult évszámokra, a család tagjainak felsorolására gondolunk. Minket most nem a pusztá ismeretek, hanem az álláspontok és az érzelmek érdekelnek.

Ha egyelőre eltekintünk a gimnáziumi tanulmányoktól, a fentiek feltérképezésére Miavát (Myjava), Varsik szülőhelyét, valamint neveltetését és elemi iskolai tanulmányait kell nagyító alá vennünk. Egy vállalkozó szellemű, világlátott zsákszabó mester családjából származott, akire így emlékezett: „Apám csak a népiskolát járta ki, ám már fiatalon nemzetileg öntudatos, szláv érzelmű volt, már csak gyakori csehországi tartózkodása miatt is. A 19. század végén a többi nemzetileg elkötelezett miavaival átjárt Filipovba, a morva oldalra, ahol találkoztak a nemzetükhöz hű szlovákok és csehek.”⁷

Hasonlóképpen gondolt vissza édesanyjára: „Elsősorban anyámnak köszönhető, hogy mi, gyerekek, mindannyian megfelelő műveltséget kaptunk.” Közben nem felejt el megjegyezni, hogy anyját a felekezeti népiskolában a szlovák nemzeti mozgalom ismert tagja, Karol Viest, a nagyrócei ún. maticás gimnázium egykori tanára oktatta.⁸ Habár Varsik idejében már nem tanított itt az az ismert, nemzetileg elkötelezett szlovák, Michal Šimonovič, aki már a fordulat előtt is dé-

⁴ Varsik, 1987. 45.

⁵ Hojda-Pokorný, 1996. 176.

⁶ Lipták, 2000. 258.

⁷ Varsik, 1987. 15–16.

⁸ Varsik, 1987. 15. Mindkét szülő nemzetileg elkötelezett szlovákként szerepel az alábbi ismert kiadványban: Slávik, 1945. 212.

delgette egy miavai Daniel Krman-émlékmű tervét,⁹ ám megtudjuk, hogy szülei számára tekintély és példa volt. Ha csak passzívan is, de befolyásolta őket éppen a gyermekeik keresztnevének kiválasztásában: „Bátyám Vladimír volt, én pedig Branislav nevemet a miavai tanító, Michal Šimonovič fiának példája nyomán kaptam. Anyám később elmesélte, hogy nagyapám milyen nehezen szokta és jegyezte meg újszerű szláv nevünket.”¹⁰

A családi környezettől tehát szlovák és bizonyos mértékben szláv nemzeti érzést kapott, amelyet az iskola tovább erősített. Michal Šimonovič és tanártársai turisztikai-művelődési, jobban mondva hazafias-megismerő tevékenységére utal közvetve Varsik azon megjegyzése, hogy fiatal korában gyakran ment „hosszabb kirándulásokra a tágabb környékre, akár olyan régi várakhoz, mint Berencs, Csejte, Jókó, akár az ottani legmagasabb hegycsúcsra, a Javorinára. Hozzánöttem így a szülőföldhöz, s már fiatalon felébredt bennem a vágy szülőfalum és a tágabb környék múltjának megismerésére”.¹¹

Ezek a kirándulások többet jelentettek, mint szokásos természetjárás vagy a Miava környéki romantikus várromok meglátogatása – az egyházi és a nemzeti történelem emlékhelyeinek tudatosítását szolgálták. A miavai tanítók ezáltal kívánták erősíteni a gyerekek és a fiatalok kötődését a szülőföldhöz, formálni a miavai ifjúság identitását és történeti tudatát, a pozitív jelképekkel való azonosulásra és ellenkezőleg, a negatív szimbólumokkal szembeni elhatárolódásra készítve őket. Az említett települések ugyanis a kollektív, felekezeti s egyben nemzeti emlékezet helyei voltak: Berencs várában tartották fogva a rekatolizáció alatt azokat az evangélikus lelkészeket, akiket később gályarabnak adtak el; Csejte nemcsak Báthory Erzsébet, hanem az itt bebörtönzött Daniel Krman (Krman Dániel) nevével is összefonódik, Jókó pedig a nemzeti dalnok, a Bernolák-iskola költője, Ján Hollý végső nyughelye.¹²

A helyi evangélikus iskola tanítóinak áldásos működését idézik fel az akadémikus festő, Štefan Bednár szavai is: a miavai tanítók „az előírásnak megfelelően tanították természetesen a magyar történelmet és honismeretet is, de minket nemigen érdekeltek az Árpádok történetei. Az egyháztörténetet viszont át tudták

⁹ Elsőben Alexander Janko, másodikban és harmadikban Vladimír Lajda tanította, s Varsik hangsúlyozza, hogy a miavai felekezeti iskolában a magyar nyelv kivételével mindent csakis szlovákul tanítottak. Varsik, 1987. 18.

¹⁰ Varsik, 1987. 16.

¹¹ Varsik, 1987. 18. Varsik visszaemlékezését kiegészíti egy kortársa fordulat utáni tanúsága: „Fiatalságunk hű barátai, mint a néhai Šimonovič tanító és Lacko lelkész, a legnagyobb elnyomás időszakában állandóan – titkos helyiségekben, kirándulásokra stb. – összegyűjtötték a diákokat, és fáradhatatlan munkával belénk nevelték a testvéri összetartás szellemét, a nemzet iránti szeretetet.” Zima, 1920. 3.

¹² Részletesebben lásd: Macho, 2006.

úgy adni, hogy összekapcsolták a nemzetivel, és így valahogy csak szóba került pl. Cirill és Metód a Nagymorva Birodalommal együtt, továbbá Csák Máté, Jan Jiskra és érthető módon a huszita mozgalom, főleg azonban a Krmanok miavai múltja, végül pedig a Hurban-féle felkelés története. Krman és Hurban emléke élénken élt Miaván, így azután otthon minden miavai gyerek eleget hallott ezekről és más rebellis őseinkről, az ellenreformáció alatti elnyomásukról, a feudális középkor borzalmairól (főleg a közeli Csejten élt vérszomjas Báthory Erzsébet-ről).¹³

Nem tudjuk pontosan rekonstruálni a fiatal Branislav 1918 előtti érzelem- és értékvilágát. Joggal feltételezhetjük azonban, hogy bizonyos mértékig egyezik a fordulat után kitapinthatóval. Az említett jelképek (pl. Krman, Báthory Erzsébet vagy Hurban), illetve ezen ikonikus alakok sorsának a családi közeg, illetve a miavai tanítók által közvetített konkrét értelmezése, amely beleágyazódott a helyi, regionális, felekezeti és egyben a nemzeti történelem mozzanataiba, feltehetően érzelmi alapjává vált a Habsburgokkal és a magyarországi feudális hatalmasságokkal szembeni ellenszenvének. Olyan jelenségekkel fonódtak össze ugyanis, mint a *mi őseink* szenvedése, a kegyetlenség, a kizsákmányolás, az elnyomás, a szabadság hiánya és egyben a – vallási és nemzeti – szabadságharc. Úgyszintén nem tudjuk pontosan megmondani, mi játszódott le a fiatalember lelkében, amikor Pozsonyba érkezett, főleg amikor megpillantotta azt a régi várat, ahol Krmant VI. Károly császár, Mária Terézia apja parancsára bebörtönözték. Nem lehetnek azonban kétségeink afelől, hogy éppen ebben az érzelem-, elképzelés- és nézethalmazban keresendőek Braňo Varsik Habsburg-, Magyarország-, illetve magyarelles érzelmének alapjai, melyre azután fokozatosan számos egyéb élmény és tapasztalat rakódott.

Tudjuk, hogy a fordulat után Varsik a miavai tanulóifjúság Krman-körének¹⁴ aktív tagja lett, 1921. július 23-án részt vett az ifjúsági egyesület által a csejtei várhoz szervezett kiránduláson, sőt előadást is tartott Báthory Erzsébetéről.¹⁵ Egy évvel később pedig, a nyári szünidő alatt a miavai regionális lap hasábjain cikket közölt Daniel Krmanról, amelyben Miava történetének e jelentős alakját elsősorban az egyháztörténet szereplőjeként tárgyalta: „Krman széles körű tevékenysége nagy jelentőséggel bír az egész nemzet, de főleg az evangélikusok számára: megszervezte az egész szlovák evangélikus egyházat, harcolt az ellenreformá-

¹³ Bednár, 1968. 125.

¹⁴ E közművelődési egyesület tagjai már a kezdetekben kinyilvánították a felekezeti és nemzeti szabadságküzdelmek folytonosságáról vallott nézetüket: „A miavai tanulóifjúság folyamatosan követni igyekezett azt az utat, melyet dicső ősei, földijei, Krman, Hurban, Štefánik mutattak neki.” Zima, 1920. 3.

¹⁵ Pakan, 1921. 2.

ció ellen, kivívta a vallásszabadságot, öntudatra ébresztette és művelte a népet. Leginkább pedig nekünk, Miavának és környékének fontos, mivel tevékenysége jórészt itt zajlott, s ha ő nem lett volna, ki tudja, talán el is nyelt volna minket az erőteljes ellenreformáció [...]”¹⁶ A fiatal szerző érezhetően azonosul a leghíresebb miavai lelkész alakjával. A cikk végén azonban már a nemzeti történelemben ágyazza, melynek szerinte egymást kiegészítő eleme a vallási és a nemzeti szabadságért folytatott küzdelem: „Krmant Pozsonyban bebörtönözték, hogy megtörjék e nagy férfiút, ki oly sokáig dacolt az üldöztetés vad viharaival, de szelleme tovább élt és hatott Miaván és környékén, mert erőteljes szlovák személyisége felébresztette [...] a szellemet, mely ellenállt minden erőszaknak. Krman szelleme megmutatkozott mind 1848-ban, Hurbannak a nemzeti szabadságért vívott harcában, mind az első világháborúban, midőn a csehszlovák légiók azért küzdöttek, hogy a szlovákokat felszabadítsák a magyar iga alól.”¹⁷

Ugyancsak hatottak Varsik érzelmeire, nézeteire, állásfoglalásaira, tehát egyben identitására azok a konfliktushelyzetek, amelyeket a nagykőrösi kálvinista gimnáziumban 1915–1918 között folytatott tanulmányai során élt át, és amelyek valószínűleg megerősítették magyarellenes érzelmeit.¹⁸ Ugyancsak erre az időszakra emlékezik vissza a történelemtanítás kapcsán: „A gimnázium harmadik osztályában elkezdődött a történelem tanítása. Engem rendkívül érdekelt a tárgy. A magyartankönyvben pl. Szvatoplukról azt írták, hogy állítólag egy fehér lóért eladta Árpádnak a Nagymorva Birodalmat, meg hogy belefulladt a Dunába. Én már akkor egész máshogyan tudtam a dolgokat. Amikor megmondtam a tanárnak, hogy ez nem igaz, megkérdezte, hogy érdeklődöm-e őseim iránt. Hallgattam, ám még jobban megértettem, hogyan hamisítják a történelmet.”¹⁹

¹⁶ Varsik, 1922. 1–2.

¹⁷ Varsik, 1922. 2.

¹⁸ „Ám az utolsó háborús tanévben, 1917–1918-ban már az egész kiéleződött, többek között Dr. Györe Jánosnak köszönhetően, aki elkezdte megalázni a szlovákokat. [...] Emlékszem Ján Trokan esetére. [...] Amikor egyszer Györe professzornál latinról magyarra fordított, a tanár kinevette csúnya és helytelen magyar nyelvtudását, mire a diák fogyatékoságát magyarázandó jóhiszeműen azt mondta: »Tanár úr, én nem vagyok magyar« [...], mire az dühödten azt kérdezte, hogy akkor micsoda? Ő pedig azt felelte: »Tót«. Györe professzor, akit általában bősztített a nemzeti-ségi kérdés alakulása, a tanári kar elé vitte az ügyet. Ám a mérsékeltebb, belátóbb tagoknak köszönhetően Trokan nem kapott semmiféle büntetést. [...] Hamarosan ezután, 1918. április–május fordulóján behozott az osztályba egy budapesti újságot, benne a hírrel, hogy Dr. Filberger Gyula miavai főszolgabíró elkoboztatott tizenötezer koronát, melyet Brezován gyűjtöttek egy reménybeli szlovák gimnáziumra. Györe professzor valósággal kikelt magából, hogy a szlovákok egy gimnáziumot nem tudnának fenntartani. Később tudtam meg, hogy a gimnáziumi alapítvány betétkönyvéről volt szó [...], melyet a főszolgabíró 1918. április 27-én koboztatott el Ján Lichner brezovai lelkésztől.” Varsik, 1987. 20–21.

¹⁹ Varsik, 1987. 21.

Branislav Varsik Ausztria-Magyarországgal szembeni ellenszenvét tovább erősítette még egy tényező, mely döntő módon hozzájárulhatott részvételéhez a pozsonyi emlékmű ledöntésében – ez bátyja példája volt. Figyelemre méltó, hogy emlékiratában mennyi helyet szentel két bátyja, Pavol és Vladimír tevékenységének, különösen az első világháború alatti külföldi ellenállás, illetve a régi Monarchia romjain született csehszlovák állam kiépítése és védelme kapcsán.

Legidősebb bátyja, Pavel Varsik a háború alatt orosz fogságba esett, s ott belépett az I. Szerb Önkéntes Hadosztály soraiba. Parancsnokként részt vett a dobudzsai harcokban, melyek során kézigránátrepesztől súlyosan megsérült a homlokcsontján. Szerb és román vitézségi érdemrendet kapott, majd a műtét után Nagy-Britanniába, illetve Franciaországba távozott, a francia légiók kapitányaként²⁰ tért haza s így lett a Vavro Šrobár által vezetett, Szlovákia igazgatásával felhatalmazott minisztérium katonai referense, Szlovákia hadsereg-felügyelője, később pedig a *Legio Bank* pozsonyi fiókjának igazgatója.²¹

Éppen Pavel Varsik volt az egyik azok közül, akik segédkeztek Pozsony megszállításában, mint ahogy ugyancsak ő győzte meg a szülőket, hogy az egy éve Szokolcán tanuló két öccsét írassák át Pozsonyba, hogy „a mi szlovák elemünk” megerősödjék Szlovákia fővárosában.²²

Branislav Varsik évtizedekkel később is hangsúlyozta, hogy Miaván milyen mélyen emlékezetébe vésődött a fordulat. Hogyan is lehetett volna másképp, hiszen a szülőhelyére betérő legidősebb bátyját, a légióst hősként fogadták: „Mivel Pavel bátyám volt a legrégebb óta szolgáló és a rangidős a szlovák légiósok között, dr. Vavro Šrobár kiválasztotta kormányra leendő katonai referensének. [...] Zsolnán megbízatást kapott arra [...], hogy vegyen részt Pozsony 1919 újévére tervezett elfoglalásában. 1918. december 22-én megszakította útját szülőhelyén, Miaván, és a felszabadult hazában családi körben töltötte az első karácsonyt. Érkezése egyfajta megrázó élmény volt a miavaiak számára, hiszen nem láttak

²⁰ A miavai sajtó nem titkolt büszkeséggel írt róla. Katonai pályafutása mellett megemlítette az összes kitüntetést, azt hangsúlyozván, hogy „Személyében mi [Mijava lakói] derék, bátor, rettenthetetlen fiainkat üdvözljük, akik életüket kockáztatták a nemzet szabadságáért.” Kapitán, 1918. 2.

²¹ Varsik, 1987. 16–17. Többé-kevésbé kimerítő információval szolgál Pavel Varsikról a *Slovenský biografický slovník* hatodik kötete (Maťovčík, 1994. 239., ahol azonban a vezetéknev hibásan, *Varsík* alakban szerepel). Megdöbbenő ugyanakkor, hogy a *Slovník prvního československého odboje 1914–1918* (Praha, 1993) meg sem említi. E szempontból érdekes lehet, hogy Pavel Varsik felesége, Zora (apja Emil Izák volt, anyja Elena Izáková, lánykori nevén Elena Štefániková), Milan Rastislav Štefánik tábornok unokahúga volt. Eljegyzésükön, 1919. augusztus 28-án a vendégek körében gyűjtés folyt egy miavai Štefánik-emlékmű felállítására. Na Štefánikov, 1919. 3.

²² Varsik, 1987. 38.

még légióست azelőtt. Otthon szívélyesen fogadta Ján Valášek ügyvéd, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke. Fellépett a kórus, és elhangzott Zora Lacková író nő verse [...].”²³

A fiatal Branislav számára Pavel bátyja tehát minden bizonynal követendő példa volt, nemzeti szabadságharcos, aki hozzájárult „az ezeréves börtön”²⁴ láncainak lerázásához. Ifjonti szellemére bizonyára hatott továbbá a középső fivér, Vladimír hősiessége, aki 1918 decemberében, alig tizenhét évesen önként belépett a Szlovák Szabadság Gárdájába.²⁵ Hasonlóképpen ámulattal tekintett unokatestvérére, Viliam Varsikra, aki Amerikában még a háború alatt belépett a csehszlovák légióba, ugyancsak viszonylag fiatalon.²⁶ Varsik emlékiratainak viszonylag józan, tárgyilagos hangvételén itt-ott felszínre tör a büszkeség, hogy szülőhelye – mint maga fogalmazott – „aránylag sok szabadságharcost adott a nemzetnek”.²⁷

²³ Varsik, 1987. 29. (Zora Lacková volt Anna Lacková-Zora, a miavai fiatalságot nemzeti szellemben nevelő Pavol Lacko evangélikus lelkész felesége).

²⁴ Szándékosan alkalmaztam Magyarországra a nemzetek ezeréves börtönének a metaforáját, jöhetnek ezt az elképzelést a mai történetírás inkább a nemzeti mítoszok körébe utalja. Branislav Varsik ugyanis azonosult vele, hiszen a Šrobár-kormány 1919. február 4-én, Zsolnáról Pozsonyba történő átköltözését, melynek szemtanúja volt, így örökölte meg: „Sokan jöttek össze a szlovák nép és a pozsonyiak köréből a kormány üdvözlésére. Önállóságunk építésének e fontos aktusa nagy élményt, impulzust jelentett nekem, mert nyilvánvaló volt számomra, hogy az ezeréves nemzeti és társadalmi rabság után a Duna-part azon helyén állottunk meg, ahol elveszett őseink szabadsága ezer évvel ezelőtt.” Varsik, 1987. 33 [kiemelés: P. M.] Ennek kapcsán teljesen jogos a kérdés, hogy amikor Varsik utal a 907-es pozsonyi csatára, mely az akkori értékelés szerint a szlovák nemzetállamként felfogott Nagymorva Birodalom bukását, vagyis nemzeti elnyomatásuk kezdetét jelentette, ez a fiatal Branislav 1919-ben birtokolt valós történelmi tudatát tükrözte, vagy pedig már az egyetemi tanárét, aki élete alkonyán papírra veti visszaemlékezéseit, s ifjúkora irodalmi-publicisztikai képébe visszamenőleg, ex post beletűzdel olyan gondolatokat, nézeteket és érzéseket, melyeknek 1919-ben még híján volt. Ám a miavai közegről, Varsik családi neveltetéséről és az iskoláról eddig mondtak alapján nincs okunk rá, hogy kétségbe vonjuk szavait.

²⁵ Varsik, 1987. 27.

²⁶ „A szakolcai reál gimnázium negyedik tanévének sikeres befejezése után az 1919-es nyári vakációt Miaván töltöttem. Színesítette a napokat az USA-ból érkezett Viliam Varsik unokafivérem, a francia légió leszerelt tagja. Viliam Varsik még tizennyolc sem volt, amikor az USA-ban jelentkezett a légióba, és Franciaországba távozott.” Varsik, 1987. 37.

²⁷ Egyes források szerint „Miava több, mint ötven légióst adott”, ez az adat azonban valójában csak az evangélikus egyháztagokra vonatkozik. Mihál, 1938. 120. Más szerző 118 miavai önkéntest (köztük Braňo bátyját, Vladimírt) sorol fel a Szlovákia felszabadítása és megszállása alatt keletkezett hazai önkéntes egységek tagjai között, lásd: Menoslov slov. ev. dobrovoľníkov. Kolesár, 1938. 223–224. A *hősies Miaváról* (Jozef Miloslav Hurban megfogalmazása) alkotott önkép számára valós alapul szolgál, hogy az abszolút számokat tekintve Miava azon települések közé tartozik, amelyek a legtöbb nemzeti szabadságharcost adták, tehát a képzeletbeli ranglétra csúcsára került. Az effajta elsősg szigorú szakmai értékeléséhez azonban meg kellene határozni mindenekelőtt a légióosok-önkéntesek szociális csoportjának tényleges részarányát az adott község vagy város lakosságán, illetve a férfinépességen, mégpedig főleg a katonaköteles korosztályokon belül.

A Monarchia *lerombolásának* és az új köztársaság *megalapozásának* sorsdöntő időszakában Branislav valójában tizenöt éves gyermek volt, tehát nem tudott még derekasan, hősiezen kiállni. Legfeljebb másokkal együtt éljenezhetett bátyjainak. Ezzel kapcsolatos érzéseiről nem beszél, ám világos elképzelésünk lehet megindult fantáziájáról, tettvágjáról, hogy valamely hősi cselekedetet hajtson végre.

Elérkezett az 1921-es esztendő, Habsburg Károly két visszatérési kísérlete Magyarország trónjára és erre válaszként a csehszlovák hadsereg mozgósítása. Közép-Európa új háborús konfliktus küszöbén állt, melyet végül sikerült elhárítani. S ebben a pillanatban lép Pozsonyban színre a felbőszült tömeg, melyben a volt légiósok mellett ott van Branislav Varsik, immár fiatal, tizenhét éves férfiként, mint a Grössling utcai állami reálgimnázium diákja. Elismeri, hogy ő is húzta a kötelet, amellyel a tömeg ledöntötte a Mária Terézia-szobrot. Tudatosultak vajon Branislavban e fizikai, de egyszersmind jelképes rombolás szélesebb összefüggései? Joggal feltételezhetjük, hogy ezt a fizikai és szimbolikus pusztítást utólagos hozzájárulásnak tekintette a Monarchia *lerombolásához*, tehát a nemzeti felszabaduláshoz, egyben pedig úgy érezhette, most lép be végleg a nagyok, a felnőttek világába. Ezáltal felsorakozott két bátyja mellé, és bosszút állt az *őseink* ellen elkövetett bűnökért. Nehezen dönthető el itt, miféle ősökkel azonosította magát, földijeivel vajon, az evangélikus közösség vagy a szlovák nemzet tagjaival, vagy éppenséggel biológiai vérrokonaival, nagyszüleivel – személyükben végül is ezek az identitások mind-mind találkoztak és megtestesültek. Nem lényegtelen e szempontból, hogy Braňo nagyapja, Pavel Varsik – aki nem volt képes megszokni unokája „pánszláv”, ráadásul idegen hangzású nevét –, feleséget (született Anna Okenčáková) a morvaországi Vel'ká Rybkáról hozott, amely község lakossága evangélikus hitét a közeli Miaván működő Daniel Krmannak köszönhetően a rekatolizáció alatt is megtartotta.²⁸

Varsik életútjának e pillanatánál egy író bizonyára leírna egy jelenetet, melyben a fiatal diák feltekint a pozsonyi vár romjaira, amely egyébként úgyszintén a Habsburgok hatalmának, dicsőségének egyik jelképe. Mindennek negatív oldalát jelentette viszont Braňo felfogásában a fent bebörtönzött Daniel Krman szenvedése. Hatásos, de kevésbé valószínű fordulat volna ez. Nem tudom, a nevezett térről, arról a pontról, ahol a Mária Terézia-emlékmű állott, látszik-e egyáltalán a vár, illetve nem takarják-e el a pozsonyi német bürgerek magasodó házai és a magyar arisztokrácia palotái. Az emberek szociális képzeteiben, álmaiban és vágyaiban viszont ezek az akadályok nem feltétlenül játszanak lényeges

²⁸ Golán, 1929. 276–291.

szerepet – a fiatal Braňo Varsiknak láthatólag nem kellett átnéznie e házak felett, hogy felidézze a rabságot, az elnyomást és az emberi szenvedést. Szívében és fejében hordozta szülőföldje történelmét.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Bednár

1968 Bednár, Štefan: Rozprávanie o Myjave môjho detstva. In: Fabry, R. et al.: *Myjava našej jari*. Bratislava, 1968.

Kapitáň

1918 Kapitáň Pavel Varsik. In: *Slobodný Slováč*, 1. (1918) č. 6. (14. 12.)

Na Štefánikov

1919 Na Štefánikov pomník. In: *Slobodný Slováč*, 2. (1919) č. 37. (6. 9.)

Pakan

1921 Pakan, A. S.: Z činnosti Krmanovho kruhu študujúcej mládeže na Myjave v hlavných prázdninách r. 1921. In: *Noviny zpod Bradla*, 1. (1921) č. 33. (14. 10.)

Varsik

1922 B. V. [Varsik, Branislav]: Daniel Krman. Život, dielo a význam (Dokončenie). In: *Noviny zpod Bradla*, 2. (1922) č. 33. (18. 8.)

1987 Varsik, Branislav: *O čom mlčia archívy*. Bratislava, 1987.

Zima

1920 Zima, Š.: Z činnosti študujúcej mládeže na Myjave. In: *Slobodný Slováč*, 3. (1920) č. 3. (17. 1.)

2. Szakirodalom

Goláň

1929 Goláň, K.: Osobnosť Krmanova ve světle pramenů moravské protireformace. In: *Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkova*, 3. (1929).

Hojda–Pokorný

1996 Hojda, Z.–Pokorný, J.: *Pomníky a zapomníky*. Praha–Litomyšl, 1996.

Kolesár

1938 Kolesár, I.: Obsadzovanie Slovenska. In: *Služba národu*. Ed.: Osuský, S. Štefan. Liptovský Sv. Mikuláš, 1938.

Lipták

1999 Lipták, Lubomír: Helycserék a piederestákon. In: Uó.: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Pozsony, 2000. 244–292.

Macho

2006 Macho, Peter: Egy történeti régió topográfiai megkonstruálása. Milan Rastislav Štefánik szülővidéke a róla szóló népszerűsítő művekben (1919–1929). In: *Sic Itur ad Astra*. 2006. 3–4. 317–328.

Maťovčík

1994 *Slovenský biografický slovník* 6. Ed: Maťovčík, Augustín. Martin, 1994.

Mihal

1938 Mihal, Š. Slovenskí evanjelici v zahraničnom odboji za svetovej vojny. In: *Služba národu*. Ed.: Osuský, S. Štefan. Liptovský Sv. Mikuláš, 1938.

Slávik

1945 Slávik, M.: *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín, 1945.

Fordította: Ábrahám Barna

KRITIKA

TÓTH GERGELY (ED.)

Bel, Matthias:
Notitia Hungariae novae historico geographica
Budapest, 2011, 2012.

2011-ben jelent meg az első kötete annak a nagyszabású projektnek, amely Bél Mátyás monumentális, a történészek között röviden csak „*Notitia*”-nak nevezett művének kiadását tűzte ki céljául.¹ A vaskos első kötet pozsonyi bemutatóján rendkívüli érdeklődést váltott ki a szakmai közönség köreiből, mivel két olyan vármegyét mutatott be – Trencsént és Árvát –, amelyek egészében a mai Szlovákia területén fekszenek (Árvában néhány falu kivételével, amelyek ma Lengyelországhoz tartoznak). A sorozat második kötete, Sopron, Vas, Zala és Veszprém vármegyék leírása, egy évvel később került az érdeklődő olvasókhoz.²

Bél Mátyás (1684–1749) műve nem ismeretlen a laikus közönség számára sem. Az alkotóról köztudott, hogy polihisztor volt, és egy remek, Magyarország földrajzáról és történetéről szóló alkotás maradt utána, amelyben leírta az ország népeit, szokásaikat, valamint a városokat, falvakat, várakat és kastélyokat. Sajnos a szerző életében csak részben jelent meg a tervezett monumentális mű. Az azóta eltelt időben viszont több – magyar és szlovák – fordításban is jelentek meg részek, illetve egész vármegyeleírások, sajnos teljesen rendszer nélkül, és nemegyszer nagyon gyenge és hibás fordításban és kiadásban. Ezt a szerzővel szembeni adósságot óhajtja törleszteni a *Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi*

¹ Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus primus, in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Primae Cis-Danubialis, hoc est, Comitatus Arvensis et Trencsiniensis*. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück–Zoltanus Gózszy–Gregorius Tóth. Budapestini, 2011.

² Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus secundus, in quo continentur comitatus adhuc in mss. haerentes partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis*. Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei–Blasius Déri–Niclaus Stehphanus Földváry–Ladislaus Glück–Zoltanus Gózszy–Rudolphus Jarmalov–Gregorius Tóth. Budapestini, 2012.

Központjának Történettudományi Intézetének fiatal munkatársa, Tóth Gergely és az általa vezetett munkakör.

Bél Mátyás, mielőtt hozzálátott volna a *Noticiák* megírásához, az ország különböző pontjain megszólított művelt tudós férfiakat, együttműködésre kérve őket. Ők voltak azok, akik a Bél által kidolgozott kérdőíveket kitöltötték és információkkal szolgáltak neki. Bél az így kapott adatokat összegezte, egyesítette és kritikus szemmel felülvizsgálva javította azokat. Az eredeti elképzelés szerint az 53 vármegyét négy nagy részben, némely részt több kötetben kívánta kiadni. Az első részt három kötetre tervezte, és a Dunán inneni Magyarország” (*Hungaria Cis-Danubiana*) vármegyéit mutatta volna be benne, konkrétan Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Bars, Komárom, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Hont, Zólyom, Liptó és Árva megyéket. Többségük a mai Szlovákia területén fekszik. A második rész a „Dunántúli Magyarország”-ot (*Hungaria Trans-Danubiana*) mutatta volna be – a tervezet szerint egy kötetben: Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Esztergom, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya vármegyét és a szlavón vármegyét (*Comitatus Sclavoniae*), Pozsegát, Verőcét, Valkót és Szerémet. A harmadik részben kaptak volna helyet a „Tiszán inneni Magyarország” (*Hungaria Cis-Tibiscana*) vármegyéi: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Abauj, Gömör, Torna, Borsod, Heves és Külső-Szolnok, Csongrád, Bács-Bodrog, a tervezet szerint szintén egy kötetben. Az utolsó, negyedik rész pedig a „Tiszántúli Magyarország”-ot (*Hungaria Trans-Tibiscana*) ölelte fel, Temes, Csanád, Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Kraszna, Kővár, Közép-Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Máramaros vármegyét. Itt Bél nem jelezte, hány kötetet tervezett.

Végül Bél Mátyásnak csak 11 vármegye leírását sikerült kiadni: Szepes, amelyet az 1723-ban megjelent *Prodromus*³ című munkájában írt le, ahol az egész „projektet” is bemutatta, majd a következő tized: Pozsonyt, Turócot, Zólyomot, Liptót, Pest-Pilis-Soltot, Nógrádot, Bars vármegyét, Nyitrát, Hontot és Mosont. Ezek öt kötetben jelentek meg, 1735 és 1749 között. A többi kéziratban maradt, különböző okok miatt: akadtak problémák a nyomdákkal, a Helytartótanáccsal, a Magyar Udvari Kancelláriával, vagy a vármegyék elöljáróival, akiknek a művet jóvá kellett hagyniuk.

Bél munkája így a mai napig befejezetlen maradt, és annak ellenére, hogy a mű kiadásának gondolata többször is felvetődött, aztán feledésbe merült. A kiadást hátráltató legnagyobb problémát a kéziratok szétszóródása okozta. Bél halála után, 1769-ben Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek vásárolta meg a

³ Bel [Belius], Mathias: *Hungariae antiquae et novae prodromus, quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit, auctor...* Norimbergae, 1723.

kéziratokat. Sajnálatos módon a Dunán való szállításnál az iratanyag komolyan károsodott. A további nehézségeket az okozza, hogy egy-egy vármegye leírása több példányban is fennmaradt – ez pedig nehezíti az eredeti, „autentikus”, Bél Mátyás által írt kézirat azonosítását a különféle átiratok vagy másolatok között. A művet ugyanis gyakran magánszemélyek is másolták, és nem mindig teljes egészében, hanem szelektív módon és természetesen gyakran pontatlanul is. Azok a másolatok is eltérnek egymástól, amelyeket maga Bél Mátyás készített –, főleg azért, mert ő maga is állandóan javította, kiegészítette a kéziratot, jegyzeteket készített hozzá és új adatokkal bővítette. Nem is beszélve egy további komoly problémáról, arról, hogy a kéziratok nem egy helyen vannak, hanem szerteszóródva különböző levéltárakban, könyvtárakban és családi magángyűjteményekben. Ezt a bonyodalmat sikerült 1984-ben megoldani, amikor Szelestei N. László elkészítette Bél Mátyás írásainak komplett katalógusát,⁴ és néhány évre rá Bél levelezése is kiadásra került.⁵ Ebben a munkában sikerült azonosítani Bél munkatársait is, akik segítségére voltak az adatok gyűjtésénél, és információkkal szolgáltak számára. Bél kézíratainak feltárását a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában Tóth Gergely végezte el, és elkészített egy katalógust is,⁶ majd ugyanő 2008-ban megvédte doktori disszertációját, amelyben aprólékos analízisnek vetette alá Bél munkáit filológiai szempontból.⁷ Ezzel létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy elkezdődhessenek a kiadás munkálatai.

Bél Mátyás művének kiadása kollektív munka, mégis az „oroszlánrész” Tóth Gergely nevéhez fűződik. Már disszertációs munkájában is azt a célt tűzte ki, hogy összegyűjtsön minden hozzáférhető dokumentumot az egyes vármegye-leírásokhoz, rekonstruálja keletkezésük történetét és azonosítsa a még Bél életében keletkezett legteljesebb kéziratot példányt. A munkát egy „családfa” elkészítése segítette, amely az egyes példányok más dokumentumokhoz és egymáshoz való viszonyát mutatja meg. Ezek alapos feltárása után kialakult a *Notíciák* történetének képe is. Ha valaki azt gondolná, hogy egy ilyen tudományos vállalkozás genezisének feltárása unalmas munka lehet, nagyot téved. Ma már hihetetlennek tűnik, mennyi akadályt kellett Bélnek leküzdenie, amelyeket a hivatalok

⁴ Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*. Budapest, 1984.

⁵ *Bél Mátyás levelezése*. Szerk.: Szelestei N. László. Budapest, 1993. (Edícia *Commerciam litteraria eruditorem Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése III.*)

⁶ Tóth Gergely: *Bél Mátyás kézíratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (katalógus)*. *Catalogus manuseriptorum Matthiae Bel, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006.

⁷ Tóth Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kézíratainak ismertetése*. I-II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Könyvtár. Budapest, 2007.

gördítettek elé. Pl. az is veszélyes volt, ha megemlítette, hogy egy család tagjai az evangélikus vallást követték.⁸

A hatalmas kiadási projekt munkálatai a következő kötetek előkészítésével folytatódnak. A szerkesztők mindenképpen azt szeretnék elérni, hogy az újonnan kiadott mű a legnagyobb mértékben kövesse a híres polihisztor által felvázolt tervet, és a szakmai közönség olyan formában kapja kézhez a könyvet, amint azt Bél az 1723-ban megfogalmazott tervében közzétette. Később, valamilyen 1742 és 1749 között egy újabb tervezetet készített ugyan, amelyben instrukciókat adott munkája folytatónak a mű befejezésével kapcsolatban, mivel olyan érzése volt, hogy neki már nem sikerül befejezni a tervét. Ez a későbbi tervezet viszont az előzővel szemben sokkal kevésbé szisztematikus, ezért a szerkesztők a kiadásnál a régebbi tervre támaszkodnak. Néhány részletben mégsem lehetséges pontosan betartani Bél elképzeléseit, ezért a vármegyéket új rend szerint sorolták a kötetekbe. A jelenlegi terv tíz kötettel számol, mivel a kéziratok sokkal terjedelmesebbek, mint azt Bél gondolta.

A kiadásnál szigorúan betartották a szövegekölzés szabályait, hogy minél hívebben közvetítsék az olvasónak Bél Mátyás „szellemét” – ami annyit jelent, hogy a szövegek betűhív átiratát közlik, beleértve a Bél stílusát jellemző központozást is. A szövegben három különböző jegyzet olvasható: az első csoportot Bél Mátyás jegyzetei alkotják, tehát azok, amelyekkel maga a szerző látta el az eredeti szöveget, a második csoportba a javítások, pótlások, egyes szavak és mondatok kiegészítése került és a harmadik csoportot a tárgyi jegyzetek képezik. Ilyenek pl. a Bél által használt irodalom azonosítása, illetve néhány evidens hiba vagy tévedés kiigazítása.

Bél Mátyás eredeti tervezetében szerepeltek a térképek is, amelyeknek elkészítésére a korszak legkiválóbb kartográfusát, Mikovíny Sámuelét kérte fel, aki sokkal több térképet készített el, mint amennyi végül is megjelent. A térképek nyomtatása viszont elég problematikus, így a szerkesztők DVD-n, elektronikus formában tervezik kiadásukat.

A szerzők felvetették a még Bél életében megjelent kötetek kiadásának kérdését is. Ez természetesen leginkább csak pénz kérdése – és ezért úgy gondolják, hogy a kompromisszumos megoldás az eredeti kötetek beszkennelése és elektronikus kiadása lesz.

Tóth Gergely és kollégái munkájának értékelésénél elsősorban azt a hatalmas igyekezetet és kivételes precizitást kell kiemelni, amellyel dolgoznak. Itt nem

⁸ Ehhez a témához lásd Tóth, Gergely: *Theatrum Nobilitatis Hungariae. Genealogické výskumy Mateja Bela, so zvláštnym zreteľom na rod Thurzo*. In: Lengyelová, Tünde a kol.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava, 2012. 203–215.

csak a latin nyelv mélyreható tudása, hanem Bél Mátyás sajátos nyelvének és stílusának alapos ismerete, illetve munkatársai nyelvezetének a feltárása is szükséges. Így a történezmunka szorosan összekapcsolódott a filológus, de a geográfus- és topográfusmunkával és az összes történeti segédtudománnyal.

A szerkesztők mindkét kötetben magyar és angol nyelvű bevezetőkből mutatják be az adott vármegye-leírás keletkezésének történetét. A kötetek természetesen minden segédapparátussal el vannak látva – terjedelmes bibliográfiával, hely- és személynévmutatóval. Talán nem eltúlzott a megállapítás, hogy maga a projekt és ennek sikeres véghezvitele legalább annyira nagyszerű és bátor elhatározás, mint amilyen annak idején Bél Mátyásé volt, akit nem véletlenül illettek a „magnum decus Hungariae” jelzővel.

Lengyel Tünde

ZÁSZKALICZKY PÉTER (SZERK.)

**Oltalom a zivatarban.
Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten**

*Budapest, Pesti Evangélikus Egyház –
Deák Téri Egyházközség, 2011. 304 p.*

A magyarországi evangélikusság történetében a 19. század kulcsfontosságú volt, a kötet erre az időszakra fókuszálva veszi górcső alá a budapesti gyülekezetet. Ekkor kristályosodott ki a hazai evangélikus egyház többnyelvűsége, de az ebből fakadó nehézségek, a nyelvi csoportok érdekérvényesítési törekvései mellett felfedezhető a harmónia megteremtésének és az összefogásnak az igénye is. Id. Fabinyi Tibor *Az első kövek* címmel feldolgozta a gyülekezet történetét annak megalakulásától, 1787-től 1811-ig, a templom felépítéséig. Jelen munka ettől az évtől veszi fel az események fonalát, és 1900-ig ismerteti a gyülekezet sorsát. A fejezetek kronológiai rendben követik egymást, a gyülekezet történetének fordulópontjai, korszakhatárai mentén. Csak az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc jelent olyan politikatörténeti fordulópontot, amely a fejezetek tagolásában és felépítésében is hangsúlyos szerepet kap. A kötetben mind a három anyanyelvi gyülekezeti csoport története feldolgozásra kerül. A német forrásokat Böröcz Enikő dolgozta fel, a szlovák, később önálló gyülekezetet alkotó csoport történetéről Matus László, a magyar hívek gyülekezeti életéről Zászkaliczky Péter írt. Ez a felosztás igen szerencsés, mivel nem kerülhető meg a kibontakozó nacionalizmus hatása, amely egy újfajta önmeghatározást, nyelvi alapon történő elkülönülést hozott magával. Hiszen Ján Kollár, a szlovák mozgalom egyik kulcsszereplője is a pesti evangélikus gyülekezetben kezdte pályafutását. Az ő Pesten töltött éveinek, a gyülekezeti tevékenységének és a szlovák önmeghatározáshoz kötődő lépéseinek, az ezekből kibontakozó konfliktusoknak alapos ismertetése fontos adalék a szlovák nemzeti mozgalommal foglalkozó történetíráshoz is.

A könyv első fejezete a gyülekezet iskolájának megszervezéséről, valamint az iskola felépítéséről szól. A második fejezet Molnár János lelkész gyülekezetben belüli munkásságával, így pl. igehirdető tevékenységével foglalkozik. Az ezt követő fejezet az egyház második és harmadik főfelügyelőjének, Ócsai Balogh Péternek és báró Prónay Sándornak az életrajzát tartalmazza, ezeket pedig Mária Dorottyának, a katolikus József nádor feleségének és a pesti evangélikus gyülekezet viszonyának ismertetése követi, az evangélikus vallású württembergi hercegnő ugyanis férje haláláig tagja és patrónusa maradt a gyülekezetnek, sőt

társadalmi helyzete következtében komoly befolyással bírt a gyülekezet döntési folyamataira és belső ügyeire. Az ötödik fejezet Kalchberger József lelkésszel foglalkozik. Őt magas szintű némettudása miatt hívták meg a gyülekezethez: erre Mária Dorottyia miatt volt szükség. Kalchberger viszont nem tudott szlovákul és a cseh bibliai nyelvet sem ismerte. A szlovák tagok lelki életének ápolása Molnár János és új segédlelkésze feladata lett: e döntés indította el a gyülekezet belső, nyelvi alapon kibontakozó konfliktusait.

Molnár János ugyanis a fiatal, Jénából Magyarországra érkező Ján Kollárt fogadta fel segédlelkésznek. Kollár és a gyülekezet kapcsolatát Matus László ismerteti négy fejezetben. Kollár életművét – történelmi szerepe miatt – könnyű kisajátítani, ezért különösen fontos, hogy a szerző szakszerűen és elfogulatlanul nyúl a témához, illetve historiográfiai példákat is szolgáltat a kérdés kényességének szemléltetésére, amelyek kitűnően példázzák a szlovák és magyar történetírás eltérő útjait.

Az első két fejezetből megismerhetjük a lelkész Pestre kerülését, a tevékenysége körül kialakuló vitákat. Kollár ugyanis céljaival a presztízst megőrizni kívánó addigi vezető csoport ellenfelévé nőtte ki magát. A nyelvi jogok mellett az egyházközség irányításáért is folyt ekkor a küzdelem, amelynek 13 év után az uralkodó közvetítésével sikerült véget vetni.

A *Szlovákok a háromnyelvű gyülekezetben 1834–1848* című részből megismerhetjük az önálló szlovák gyülekezet megalakulásával végződő eseménysorozat következő szakaszát, amelyet az 1848–1849. évi események szakítottak meg. Kollár célja ugyanis egy új szlovák iskola és templom létrehozása, valamint egy új szlovák gyülekezet megteremtése volt. Azaz, egy nyelvi alapon elkülönülő közösség építését célozta meg, és ezért lengyel, cseh és szerb kapcsolatait is megmozgatta. Pestet egyfajta központnak tekintette, ahonnan Magyarország szláv népeinek összefogását koordinálni lehetne. A szlovák nyelvű egyháztagok használatára, a templom- és iskolaépítés céljaira kapott – jogilag azonban a gyülekezethez tartozó – telek újabb nézeteltéréseket okozott, és ezek a viták elmélyítették a már kialakult törésvonalakat. Sőt, a szlovákok között is voltak nézeteltérések. Kollár konfliktusba került Pető János és Ján Mastis tanítóval is, egyiküknek egy szlovákellenes kijelentése, másikuknak a gyülekezeten belül Kollár elleni fellépésre buzdító viselkedése miatt. Távozásuk után egy cseh származású tanító került a helyükre. Ám ő a közép-szlovák nyelvjárást támogatta, valamint praktikus okokból a német és a magyar nyelv tanítása mellett is kiállt. Ám Kollár nemzetépítő stratégiájában és a gyülekezettel kapcsolatos céljaiban központi szerepe volt a szláv identitás megteremtésének, az asszimilációellenes küzdelemnek. Így ebbe a képbe a német és a magyar nyelv oktatása, illetve bizonyos tantárgyak e nyelveken történő tanítása semmiképpen sem illeszkedett bele. Emellett ő a

közép-szlovák nyelvjárással szemben a biblikus cseh nyelvet támogatta. A megosztottság elkerülése és az önálló gyülekezet megalapítása érdekében, lemondásokkal járó kompromisszummal zárult ez az ügy.

Kollárnak a forradalomhoz és szabadságharchoz, illetve ekkor a magyarokhoz fűződő viszonyát ellentmondásosnak értékeli a jelenlegi szakirodalom. A sajtón keresztül, valamint néhány prédikációjában támogatta a magyar törekvéseket, azonban néhány levele arra enged következtetni, hogy bizalmatlan volt a magyar kormánnyal szemben, noha azon a nézeten volt, hogy a magyaroknak a németekkel szemben össze kellene fogniuk a szlávokkal. Kollár a szabadságharc alatt részt vett a Jellasics serege elleni védelmi előkészületekben is. Viselkedése mégis ellentmondásosnak tűnhet, hiszen 1849 tavaszán Bécsbe költözött, ahová a nemzetiségi kérdés szakértőjeként hívták meg, majd az egyetemen helyezkedett el.

Az önálló szlovák gyülekezet megalakulásának körülményeit a fejezet utolsó két alfejezetéből ismerhetjük meg. Az 1848–1849. évi eseményeknek a gyülekezetre gyakorolt hatását ismertető fejezet előtt Lang Mihály portréját, a magyar gyülekezeti élet elindulásának körülményeit, valamint a magyar protestantizmus egyesülésének terveit, főleg Székács József ebben játszott szerepét ismerhetjük meg. Ezek után a budai gyülekezet megalakulásának körülményeiről olvashatunk.

Lang, aki 42 éven át szolgált a pesti gyülekezetet, a korabeli evangélikusság liberális ágához tartozott, de az evangélikus belmisszió mozgalma is hatott rá. Lang csak német nyelven beszélt és prédikált, teljes mértékben német identitással rendelkezett. A lelkészek portréi (így az övé is) nem csak a gyülekezet alapos megismerése szempontjából fontosak, hiszen rajtuk keresztül kirajzolódik, hogy egy gyülekezeten belül mennyire különböző teológiai és politikai nézetek jelenhettek meg, de az is, hogy mindezeket felülírták a keresztyén elvek.

A magyar gyülekezeti élet megszervezésére az újabb betelepülők miatt és a magyar nemzeti eszme térhódítása okán volt szükség. A magyar lelkészi állás megszervezésének részletei mellett a magyar gyülekezet helyzetét is megismerhetjük. Székács József, a későbbi püspök lett a gyülekezet első lelkésze. A magyar lelkészi hivatal felállításának története mellett Székács portréját is felvázolja a szerző, Zászkaliczky Péter, aki az életrajzi adatok mellett a kiváló szónok egyházi beszédeit és kiadott műveit is elemzi. Székácsnak a gyülekezeten belüli nyelvharcol során tanúsított magatartását is megismerhetjük, igaz, a későbbi püspök életpályája és nézetei nem feldolgozatlanok, emlékiratait 2008-ban adta ki Kertész Botond.¹

¹ Kertész Botond: *Székács József püspök visszaemlékezései*. Budapest, 2008.

A *Küldetés az egyház egésze felé* című fejezetből a protestáns egyházak egységesülési törekvéseit ismerhetjük meg. A protestáns unió gondolatát Zay Károly vetette fel, de Kossuth Lajos is támogatta. Ezeknek a törekvéseknek az okán jött létre a Székács József és Török Pál vezette *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* is, amely hosszú időn át az egyik legmeghatározóbb protestáns sajtótermék volt. A protestáns főiskola és a közös gyámintézet felállításának a terveit is bemutatja a szerző.

A *Gyülekezet az 1848–49-es szabadságharc és a megtorlások idején* című fejezet fő forrása is a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, az 1848. évi eseményekről ugyanis a gyülekezet levéltári anyaga hiányzik – valószínűleg tudatosan megsemmisítették. A pesti evangélikus egyház lelkészei üdvözölték a forradalmat, annak eszméit és az állam és az egyházak kapcsolatát normalizáló 1848-as törvényt. A szabadságharc leverését követő megtorlás az evangélikus egyházat is érintette. A pesti gyülekezet magyar lelkészének, Székács Józsefnek és a budai gyülekezet lelkészének, Bauhofer Györgynek menekülnie kellett, végül Mária Dorottya és Lang Mihály, a pesti német lelkész segítettek rajtuk.

Ezt követően a magyar–német testvéregyház megalakulásának történetét olvashatjuk, melyet a pátensharcról szóló fejezet követ, majd az 1860-as évek történéseit ismerhetjük meg, végül német és magyar lelkészi portrék ismertetése után a századvég krónikáját foglalja magába a kötet. A szabadságharc leverése után felfüggesztették a protestáns egyházak autonómiáját. Ezzel a protestáns egyházak egész szervezeti felépítése és irányítási gyakorlata átalakult, alárendelve egy abszolutisztikusan kormányzó uralkodónak. Az 1859-ben kibocsátott protestáns pátens tovább szította a kedélyeket. A pátensharc mellett a felekezetek belső életének fejlődését is biztosítani kellett. Székács és Török Pál református lelkész megalapították a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* utódját, a *Protestáns Lelkesi Tárat*, valamint 1855-ben megnyílt a régóta tervezett, de nem túl hosszú életű *Egyesült Protestáns Teológiai Intézet*. Ezek mellett a Mesterlegény-egylet és az árvaház létrejöttének történetét is megismerhetjük ebből a fejezetből.

A *táguló látóhatár* című fejezet az 1860–1867-ig tartó időszak eseményeit mutatja be. A protestáns felekezetek alkotmányos rendjét visszaállította a hatalom, ezt követően pedig létrejött az *Evangélikus Egyetemes Gyámintézet* és a *Tabitha Jótékony Keresztény Nőegylet*. Mindkét szervezet életre hívása az ekkor már bányakerületi püspöki pozícióban tevékenykedő Székács nevéhez kötődik, de ekkor épült fel a gimnázium új épülete és ekkor vált ki az újpesti leányegyház is.

A következő fejezet a két párhuzamosan munkálkodó lelkész, Schranz János és Doleschall Sándor portréját ismerteti. Doleschall Sándor egyháztörténeti munkássága is jelentős – az evangélikus egyház magyarországi történetét és a pesti gyülekezet történetét is feldolgozta a tudós lelkész.

A kötet utolsó előtti fejezete Székács József utódját, a gyülekezet második magyar lelkészét mutatja be. Győry Vilmos élete szorososan kötődött a pesti gyülekezethez, ugyanis a pesti evangélikus gimnáziumba járt, és Székács konfirmálta, sőt ő hívta magához káplánnak a kivételes nyelvtudású (németül, latinul, görögül, illetve franciául, olaszul, spanyolul, angolul, valamint héberül, svédül, dánul és portugálul is beszélő) lelkészt.

Az utolsó fejezetből a századforduló eseményeit ismerhetjük meg. Először Horváth Sándor lelkész munkásságáról esik szó, aki Győry utódja volt. A német-magyar viszony ismertetése mellett a gyülekezet megújulásának kezdeteiről ír a kötet: lelkészi körök alapításával a hitélet ápolását, a hívekre való szervezettebb odafigyelést, a város több kijelölt pontján istentiszteletek szervezését igyekeztek elérni a gyülekezet lelkészei és hitoktatói.

Összességében a kötet a magyar evangélikusság történetének egyik leginkább eseménydús és legmeghatározóbb évszázadának eseményeibe nyújt bepillantást, hiszen a gyülekezet történetén keresztül az egész magyarországi evangélikus egyház történetére is rálátást nyerhetünk. A gyülekezeten belüli erőviszonyok alakulása mellett az egységesen vagy akár nyelvi csoportonként kitűzött célok sok mindent elárulnak az őket ért kihívásokról, valamint a korszak emberének gondolkodásmódjáról, céljairól, az azokat meghatározó vallási vagy politikai értékekről. A háromnyelvű evangélikus felekezeteket ért kihívásokon keresztül az ország multietnikus voltából eredő problémákra is rálátást enged a munka, amely nem csak az evangélikus egyház története iránt érdeklődők, de a szlovák nemzeti mozgalom kutatói számára is hasznos. Ilyen értelemben a kötet a pest-budai (budapesti) szlovákság kutatásának is nélkülözhetetlen szakirodalma. A szakszerűen megírt, alapos munka főleg az életrajzoknak és a névmutatónak köszönhetően kézikönyvként is használható.

Bozó-Szűcs Diána

SEGEŠ, DUŠAN-HERTEL, MAROŠ-BYSTRICKÝ, VALERIÁN (ED.)

**Slovensko a slovenská otázka v poľských
a maďarských diplomatických dokumentoch
v rokoch 1938–1939.**

**[Szlovákia és a szlovák kérdés a lengyel és a magyar
diplomáciai dokumentumokban 1938–1939-ben]**

Bratislava, Spoločnosť pro Historia, 2012. 576 p.

Sorsfordító mérföldkönek szokták nevezni Csehszlovákia történelmében az első önálló szlovák állam létrejöttét és az azt megelőző szűk másfél évet. Az 1938 elejétől 1939 tavaszáig terjedő időszak mind az egyes országok belpolitikáját, mind a diplomáciai kapcsolatokat tekintve valóban a közép-kelet-európai régió egyik legszövevényesebb és legizgalmasabb időszakát fogja át. A középpontban a csehszlovák állam, azon belül is Szlovákia önállósulási törekvései álltak. E törekvések azonban nem maradhattak pusztán cseh-szlovák belpolitikai ügyek, hiszen az országot nyugatról a háborúra készülő Németország, északról a Csehszlovákiát átmeneti jelenségnek tartó Lengyelország, délről pedig a revizionizmustól fűtött Magyarország fogta körbe. Ugyanakkor a szlovák autonómiáról folytatott cseh-szlovák vita azért sem maradhatott belügy, mert a szlovák autonomisták külföldön kerestek támaszt Prágával szemben.

A lengyel-szlovák-magyar „háromszög” történetének feldolgozása nem most kezdődött, talán elég csak megemlíteni Ladislav Deák monográfiáját¹ vagy a *Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének* munkatársai által szerkesztett tanulmánykötetet, amely arra tett kísérletet, hogy teljes egészében – a külső és belső tényezőket egyformán figyelembe véve – mutassa be a történetet.² Emellett számos visszaemlékezés, forráskiadvány, monográfia és tanulmány látott napvilágot szlovák és magyar nyelven is.

Az itt tárgyalt kötet szerkesztői arra vállalkoztak, hogy az 1938 januárjától 1939. március 15-ig tartó periódusra vonatkozó lengyel és magyar levéltári forrásokat feltárják és közreadják. Olyan dokumentumokat válogattak, amelyek kifejezetten Szlovákiára, a szlovák belpolitikai fejleményekre, a szlovák auto-

¹ Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 1991.

² Bystrický, Valerián-Michela, Miroslav-Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, 2010.

nómtörekvésekre, valamint a lengyel–szlovák és a magyar–szlovák viszonyra vonatkozó információkat tartalmaznak. Elsősorban tehát politikai jellegű és diplomáciai iratok kerültek a válogatásba. Így a dokumentumkötetben nem jelennek meg a gazdasági, a kulturális és a katonai kérdések sem. Ennek ellenére a három szerkesztő komoly munkát végzett, és végül 271 forrást választottak ki és adtak közre. A kötet szerkezete szokatlannak tűnik, hiszen minden dokumentumot közreadtak annak eredeti nyelvén (lengyelül vagy magyarul), illetve szlovák fordításban. Az ötlet jónak tűnhetett szlovák szempontból, de lengyel és főképpen magyar szempontból problematikus, ha az olvasó nem ismeri a másik két nyelv valamelyikét. Ennél fontosabb probléma azonban a dokumentumok aránytalan megoszlása. A 271 dokumentum közül csupán 61 származik a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárból*, a többi lengyel forrás, elsősorban a varsói *Archiwum Akt Nowych*, a londoni *Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorsekiego* és az online is elérhető *Archiwum Instytutu Hoovera* gyűjteményeiből. Sajnos arról nem olvashatunk a szerkesztői előszóban, hogy ezen aránytalanságnak mi az oka, így csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Elképzelhetőnek tűnik, hogy jóval kevesebb használható magyar forrás áll rendelkezésre, mint lengyel, hiszen a második világháború alatt a magyar levéltár súlyosan megsérült. Az is elképzelhető, hogy a magyar források ismertebbek a szlovák történészek számára is, mint a lengyelek, ezért fontosabb volt azok publikálása. Végül nem kizárt, hogy a lengyel források tartalmilag többletet jelentettek az eddigi ismereteinkhez képest. Mindegyik érv elfogadható lenne, de hasznos lett volna, ha a szerkesztők ismertetik a forrásaik kiválasztásának módszertanát.

A kötet tartalmát tekintve rendkívül fontos nem csupán a történészek, hanem talán a szélesebb olvasóközönség számára is. Az itt közölt dokumentumok nem csupán megerősítenek és kiegészítenek bizonyos meglévő ismereteket, hanem számos szempontból új információkat is tartalmaznak. Nem egy esetben árnyalják a sokszor fekete-fehér színekben ábrázolt eseményeket, döntéseket vagy személyeket.

A dokumentumok főszereplői a szlovákiai Hlinka-féle néppárt vezetői, elsősorban Josef Tiso és Karol Sidor, a szlovákiai magyar kisebbség politikai vezetője, Esterházy János, a lengyel és a magyar külügyminiszterek, Józef Beck és Kánya Kálmán, valamint Lengyelország és Magyarország prágai követei (Kazimierz Papée és Wettstein János), pozsonyi konzuljai (Wacław Łaciński és Petrávich György), illetve a budapesti lengyel követ (Leon Orłowski) és a varsói magyar követ (Hory András). A kötet lapjain időnként természetesen felbukkannak a német és az olasz vezetők, illetve egyes cseh vezető politikusok is. A történet tehát ebben a szövevényes kapcsolati hálóban zajlik Pozsony–Varsó, Pozsony–Budapest, Pozsony–Prága és Pozsony–Berlin között. A kiindulópontot a szlovák

autonómiát követelő Hlinka-féle néppárt tevékenységének lengyel és magyar értékelése, illetve a vele való kapcsolatfelvétel lehetősége, a végpontot pedig az önálló szlovák állam elismerése jelenti.

A történet több szálon fut. Egyfelől nyomon követhetjük, hogy miképpen értékelték Varsóban, illetve Budapesten a szlovák autonomisták törekvéseit 1938 elejéről kezdve. A források alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Varsó és Budapest nem csupán szimpatizált a szlovák autonómia gondolatával, hanem a lehetőségeihez mérten aktívan támogatta annak megvalósulását. Budapest ebben a politikai játszmában felhasználta a szlovákiai magyar kisebbséget és annak politikai vezetőjét, Esterházy Jánost. Esterházy szerepe ma is vitatott – elsősorban a szlovák történészek körében –, az itt közölt dokumentumok azonban árnyalják a szerepét. Esterházy valóban a magyar kormánnyal szoros együttműködésben küzdött a szlovák autonómiáért, illetve Szlovákia Magyarországhoz csatolásáért. 1938 júniusában Esterházy Varsóban tárgyalásokat folytatott Jan Szembekkel és Józef Beckkel is, ahol arról próbálta meggyőzni a lengyel diplomatákat, hogy fogadják el Szlovákia Magyarországhoz csatolását. Cserébe jelentős autonómiát (önálló törvényhozást és költségvetést, saját hadsereget) ígért a szlovákoknak. Lengyelországot arra kérte, hogy vállaljon garanciát a magyarok által biztosított autonómiára, azaz csillapítsák a szlovákok félelmeit (lásd a 65., 66., 67., 68. és 69. dokumentumokat).

Esterházy varsói útját azonban megelőzték Kánya Kálmán és Josef Tiso májusi tárgyalásai, ahol Kánya arról biztosította a szlovák vezetőt, hogy Szlovákia esetleges Magyarországhoz csatolása esetén a szlovákok széles körű autonómiát kapnak, Tiso pedig kifejezte készségét a további tárgyalásokra (lásd: 60., 61., 63. dokumentum). Ráadásul nem Esterházy volt az egyetlen, aki Varsóban járt hasonló ügyben. Karol Sidor, a Hlinka-párt egyik prominense és a Hlinka-gárda vezetője 1938 májusában, Varsóban találkozott Józef Beck külügyminiszterrel, ahol az Esterházyval való kapcsolatokat jónak minősítette, de Szlovákia Magyarországhoz csatolását pszichológiai okokból kifolyólag negatívnak tartotta. Ugyanakkor Sidor egy magyar–szlovák föderációt elképzelhetőnek tartott, és ebben ő is döntő garanciális szerepet szánt Lengyelországnak (lásd: 48. dokumentum). Sőt, Sidor ennél is sokkal továbbment, míg Esterházy a szlovák–magyar egyesülésben gondolkodott, Sidor a szlovák–lengyel unióra tett javaslatot. 1938. szeptember 28-án Prágában Papée nagykövetnek átadott egy deklarációt, amely egy lengyel–szlovák vagy egy lengyel–szlovák–magyar unió létrehozásáról szólt. A nagykövet a dokumentumot továbbította Varsóba, ám választ erre nem kapott (lásd: 127. dokumentum). Sidor később Szlovákia lengyel katonai protektorátus alá helyezését is felvetette, mivel úgy gondolta, hogy csak Lengyelország védheti meg Szlovákiát a túlzott német és magyar befolyástól.

Lengyelország, mint garancia, akár a magyar állami kereteken belüli szlovák autonómia, akár az önálló szlovák állam számára állandó témája volt a szlovák–lengyel megbeszéléseknek. A lengyel diplomácia többször tudtára adta a szlovák vezetésnek, hogy területi követelésük nincs velük szemben, a lengyel–szlovák határt garantálják, és ha a magyarokkal megegyezésre jutnak a szlovákok, akkor vállalják a megegyezés feletti garanciát. A lengyel álláspont lényegében csak egy kérdésben változott a tárgyalás időszakban: a müncheni egyezmény után Varsó is előállt saját területi követeléseiével. 1938. október 11-én Józef Beck részletes instrukciókkal látta el a prágai lengyel követet arra vonatkozóan, hogy milyen határmódosításokat követel Szlovákiával szemben (lásd: 145. és 192. dokumentum). Ugyanakkor Varsó Budapestet is támogatta, főképpen Kárpátalja (Ruszenszko) visszafoglalásában. Lengyelország támogatta a közös lengyel–magyar határ kialakítását, és erről a szlovákokat is tájékoztatta.

A kötet számos lengyel dokumentumot közöl az 1938. október 9–13. között zajló komáromi szlovák–magyar tárgyalásokról (lásd: 150–156. dokumentum), és az is kiderül, hogy a szlovák fél a tárgyalások sikertelensége után számított arra, hogy Varsó elvállalja a közvetítő, illetve a döntőbíró szerepét. Beck azonban közölte Horyval, hogy amennyiben a nagyhatalmak döntésére bízzák a magyar–szlovák vitát, akkor Lengyelország ebben az ügyben nem tud részt venni (lásd: 161. dokumentum). Varsó azonban más vonalon is segítette Budapestet: biztosították a magyar vezetőket arról, hogy Románia nem fog közbelépni – erről ők meggyőzik a román vezetést – abban az esetben, ha a magyar hadsereg Kárpátalja területére lép (lásd: 135. és 136. dokumentum). De az is kiderül, hogy a szlovák vezetés sem tartott igényt Kárpátaljára, erről október 7-én maga Tiso tájékoztatta Papéet (lásd: 139. és 140. dokumentum).

A dokumentumkötet összességében rámutat arra, hogy az első önálló szlovák állam létrejöttében a lengyel és a magyar diplomácia legalább olyan jelentős szerepet játszott, mint a náci Németország. A szlovák autonomisták Lengyelországban a legfőbb garanciájukat látták, miközben a lengyel vezetők elsősorban a cseh Teschen (Cieszyn) vidékre, másodsorban kisebb szlovák területekre tartottak igényt. Így a szlovákoknak fontos szerepet szántak Csehszlovákia szétbomlásában, hogy területi igényeiket könnyebben érvényesíthessék. Meglepő módon a szlovák autonomisták Magyarországgal szemben sem voltak ellenségesek, nem voltak elutasítóak egy esetleges magyar államon belüli autonómia ígéretével szemben. Bár e kötetből nem tudjuk meg, de úgy tűnik, mintha Berlin hatására döntöttek volna úgy, hogy inkább az önálló szlovák állam létrehozását tűzzék ki célul, még akkor is, ha a területi integritásukat fel kell áldozni, és jelentős területeket veszítenek. E kötet ugyan nem a németek szerepére fókuszál, de néhány helyen kitér, hogy Berlin számára nem volt fontos sem Szlovákia, sem

Kárpátalja területe. A németek azt viszont fontosnak tartották, hogy a térségben stabil kormányok alakuljanak, és a társadalom elégedett legyen, hiszen a leendő Szovjetunió elleni hadjáratban fontos szerepet szántak e régióknak is. Csehszlovákia felbomlása tehát a második világháború közvetlen előzménye még akkor is, ha nem minden résztvevő volt ennek tudatában.

Végül néhány hiányérzetről is szükséges írni. Egyfelől örömmel olvastam volna a kötet bevezető tanulmányában a történet nemzetközi környezetéről. Az olvasó könnyebben orientálódna a dokumentumok olvasása közben, ha azok elhelyezésre kerültek volna a nemzetközi kontextusban. Másfelől bővíthetőnek gondolom a kötet által felölelt időszakot 1939 szeptemberéig. Érdekes lenne megismerni az 1939. március 23-tól április 4-ig zajló szlovák–magyar ún. „kis háború” alatti lengyel értékeléseket, illetve az 1939 szeptemberében kirobbant szlovák–lengyel háború magyar forrásait is. Mindez természetesen nem von le semmit a szerkesztők által elvégzett munka értékéből. Azt hiszem, hogy még sok ilyen forráskiadványra lenne szükség – nemcsak szlovák, hanem magyar nyelven is –, hogy a szlovák–magyar közös múltat úgy ismerjük meg, ahogy az megtörtént.

Mitrovits Miklós

ANDREJ FINDOR

Začiatky národných dejín. [A nemzeti történelem kezdetei.]*Bratislava, Kalligram, 2011. 264 p.*

Josef Václav Frič cseh író 1848 tavaszán a szlovák Ľudovít Štúr lelkes híveként ellátogatott Magyarországra, s betért a Pozsonyhoz közel eső modori evangélikus algimnáziumba is, ahol belehallgatott Štúr közeli barátjának, Ján Kalinčiak professzornak a történelemórájába is. „Furcsa érzés vett rajtam erőt – írta Frič negyven évvel később készült emlékirataiban –, amikor Štúr buzgó hívét felkerestem az előadóteremben, és hallottam, hogy ékes, büszke magyar nyelven magyaráz számos, jobbára szlovák diákjának az Árpádokról és Kálmánokról.”¹ Ez a Frič által (szlovák, illetve cseh szempontból) szomorúnak láttatott történet jó példa arra, hogy a nacionalizmus-kutatás az utóbbi évtizedekben nem véletlenül szentelt kitüntetett figyelmet a nemzeti szocializáció terepének tekinthető iskolai intézményrendszernek.² Hiszen a modern nemzetállamok létrejötte és a mindenkire kötelező iskolai képzés bevezetése után a történelemoktatás arra irányult, hogy a diákokkal elsajátíttassa a „nemzeti történelmet” és elősegítse vele való azonosulást. Ez a jelenség azonban – ahogy Frič történetéből is kiderül – Közép-Európában azt eredményezte, hogy a „nemzeti múlt” oktatása, illetve a többségi nemzet érdekei által meghatározott történelemtankönyv az egymásnak feszülő nemzeti narratívák küzdelmének újabb terepévé vált.

Hihetetlenül izgalmas és a mai napig igen aktuális témát választott tehát Andrej Findor (1975), aki könyvében arra a kérdésre kereste a választ, hogy az 1920 és 2001 között Csehszlovákia szlovák felében, illetve Szlovákiában használt, összesen 83 történelemtankönyvben hogyan jelenik meg „a nemzeti történelem kezdeti időszaka”, vagyis az első szláv államalakulat és a magyar államalapítás közti korszak. Ezen évszázadok reprezentációja azért különösen fontos, mert a nagy nemzeti narratívákban mindig is identitás-meghatározó szerepet játszott a közösség alapításának a mítosza. A „nemzeti történelem kezdete” vagy az „aranykor” ugyanis az adott közösségi identitás autentikusságára mutat rá, és választ ad olyan kulcskérdésekre, hogy „kik vagyunk mi”, „honnan származunk”? Sőt,

¹ Frič, Jozef Václav: *Emlékeim*. Ford.: Horváth Ferenc-Szőke Péter. Budapest, 1951. 59–60.

² Magyarországon nemrég jelent meg pl. Lajtai L. Lászlónak az 1848 előtti történelemtankönyvek nemzetképéről szóló kiváló nagymonográfiája, amely egyébként mind módszertanát, mind kérdésfelvetéseit, mind struktúráját tekintve hasonlít Findor itt elemzett kötetéhez. Lajtai L. László: *„Magyar nemzet vagyok”. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzus*. Budapest, 2013. 643.

a „nemzeti történelem kezdetei” ahhoz is hozzájárulnak, hogy a nemzeti narratívában világosan elhatárolják egymástól a „mi”-csoportot és az „ők”-csoportot, illetve megerősítik a „nemzet” és a „történelmi haza” közti kapcsolatot is. Kétségtelen, hogy az 1920 előtt kiadott, vagyis a magyarországi oktatási rendszerben forgalomban lévő, de szlovák nyelvterületen is használatos, esetleg szlovák nyelvű tankönyvek és az 1920 utáni szlovák történelemtankönyvek között ezekben a kérdésekben volt a legnagyobb különbség, hiszen áttételesen a „ki volt itt előbb” és a „kinek van több joga a területhez” kérdéseket is felvetik.

Az eredetileg társadalomtudományokat és politológiát végző (többek közt a budapesti CEU-n is tanuló) Findor a legmodernebb történelemelméleti és nacionalizmuselméleti eszköztárral dolgozik. Kijelenti, hogy „*a tények fetiszizálásának*” a kritikájával látott munkához: Lucien Febvre, Marc Bloch és az Annales más történészei nyomán azt vallja, hogy a történelmi tény nem adott, hanem fellelt entitás, a történész pedig munkája során nem rekonstruálja, hanem konstruálja a múltat. Findort tehát nem az érdekli, hogy milyen tények jelennek meg a vizsgált történelemtankönyvekben a Nagymorva Birodalom időszakából, hanem hogy az adott tankönyvszerző hogyan, milyen retorikai eljárások, hangsúly-áthelyezések vagy esetleg elhallgatások révén alkotja meg a múlt ezen szakaszának a képét.

Findor alapos nacionalizmuselméleti, illetve reprezentációelméleti, módszertani jellegű fejezetek után az 1918 és 1938 között kiadott tankönyveket tekintti át. Findor e fejezetben hangsúlyozza, hogy a történelemtankönyvek szerzői nem pusztán reagáltak azokra az új politikai viszonyokra, amelyek az új államalkotó nemzetek, tehát a csehek és szlovákok, illetve az ország kisebbségei és a szomszédos nemzetállamok között kiépültek, hanem aktívan részt vettek ezen viszonyrendszerek alakításában és az egyes csoportok közti határok megalkotásában. Findor először a csehszlovák „nemzet” egyediségét, természetes, szinte biológiai szervezethez hasonló eredetét és ősiségét reprezentáló szövegeket veszi górcső alá, vizsgálata viszont akkor válik igazán izgalmassá, amikor megjelenik a „másik nemzet” a kategóriák között. Egyrészt kiderül, hogy míg a vizsgált korszak tankönyvszerzői általában hallgattak a germán törzsek szlávokra gyakorolt civilizációs hatásáról, addig szinte mindenütt kiemelték, hogy a „barbár magyar törzsek” a szlávok révén sajátítottak el fontos kulturális és civilizációs vívmányokat (földművelés, ipar, államigazgatás, vallás). Sőt, maga a barbárság fogalma is különböző módon jelenik meg: a germán és szláv törzsek e tankönyvszerzők szerint azért voltak „barbárok”, mert még fiatal nemzetekről van szó, a magyar törzseket azonban azért jelölték „barbároknak”, mert fosztogatnak és kulturálatlanok. Ezek a megfogalmazásbeli különbségek a tankönyvszerzők számára ahhoz szolgáltak eszközül, hogy meghúzhassák a határt a „saját” nemzetük és a „másik” között.

Findor hangsúlyozza azt is, hogy a cseh és a szlovák nemzet összetartozása, a köztük lévő különbségek ignorálása és a hasonlóságok kiemelése az 1918 utáni Csehszlovákiában (és természetesen a tankönyvekben) nagyon is aktuális célokat szolgált. A két nemzet egyesítésének ez az aktuális politikai szükséglete behatárolta azt a nyelvet is, ahogy erről a viszonyról a kortárs tankönyvírók beszéltek. Volt pl. olyan, aki arról írt, hogy a cseh és a szlovák törzsek, miután az avarok, majd a magyarok elszakították őket egymástól, egészen Csehszlovákia megalapításáig, mintegy ezer éven keresztül „kétfrontos harcot” vívtak a szabadságukért, míg mások azt emelték ki, hogy a későbbi Csehszlovákia területe önmagában, földrajzi egységként is egy egyetlen nemzet által létrehozott politikai egység létrejöttét segíti elő. Amikor pedig a tankönyvek szerzői aszimmetrikus helyzettel szembesültek, pl. azzal, hogy a cseh és morva törzsek nevei fennmaradtak, míg a szlovákok ősi törzseinek nevei nem, előfordult, hogy egyes szerzők a szlovák földrajzi nevekből kreáltak törzsneveket (Nitrania, Važania, Pohronci, azaz nyitraiak, vágmentiek, garamiak). Magyarország megalapításának a témája kapcsán az „ezeréves magyar uralomról” írtak, ami szintén az idegen nemzeti elnyomás elleni védekezés eszközeként szolgáló újdonsült állam legitimitációját erősítette.

E fejezetben Findor rámutat arra is, hogy az 1920 után a szlovák iskolákban használt tankönyvek szerzői (megfelelően képzett szlovák pedagógiai kar híján) szinte kizárólag csehek voltak. E cseh tanárok, professzorok ráadásul (néha egyedül, néha szlovák társszerző segítségével) gyakran csupán „szlovakizáltak” korábbi, az 1920 előtti cseh történelemkönyveiket. Ám, ahogy Findor írja: „a csehszlovák történetíró perspektíva valóban nem volt magától értetődő, a szlovák és cseh „társszerzőkön” múltott, hogy a cseh szerzők eredeti munkáit megfelelően átalakítsák és kiegészítsék szlovák elemekkel és akcentusokkal” (100). Ez az esetlegesség aztán sokszor vezetett ambivalens, ellentmondó értelmezésekhez és a használatban lévő fogalmi rendszerek tarkaságához (107). Állandó elem volt viszont e tankönyvekben, hogy a szerzők a csehszlovák nemzetre nem állampolgári, hanem etnikai közösségként tekintettek. Így ugyanis a cseheket és a szlovákokat élesen elhatárolták az államon belüli nemzeti kisebbségektől, és megkonstruálták a többségi nemzet és a kisebbség közti alá- és fölérendeltségi viszonyt.

A következő, Findor által vizsgált időszakot, az 1939 és 1945 közötti Szlovák Állam korszakát a professzionális szlovák történészek kifejezetten negatívan ítélik meg, és igaz ez a korszak történetírására is, amelyet jellemzően a „mitológia, történelemhamisítás, nacionalizmus” (115) jelzőkkel illetnek. Való igaz, ez az a korszak, amikor egyes szerzők Ľudovít Štúrt 19. századi szlovák Hitlerként jellemezték (ráadásul mindezt dicséretnek szánták...). Épp ezért Findor kutatásainak fontos és kifejezetten meglepő eredménye, hogy „A háborús Szlovák Köztár-

saság fennállásának ideje alatt használt tankönyvekben a »nemzeti történelem kezdeteinek« reprezentációja nem jelentett a szakmai színvonal tekintetében radikális eltérést és markáns süllyedést, összevetve ugyanezen korszak reprezentációjával a München előtti Csehszlovákia tankönyveiben.” (147) Tematikai eltéréseket ugyan regisztrál (pl. a Szvatopluk állama és a Szlovák Köztársaság közti párhuzam vagy a nemzeti jellegzetességek közt a kereszténység hangsúlyosabb kifejeződése), az összevetésből mégis az derül ki, hogy a két korszak a vizsgált szempontok alapján nem különbözik egymástól. Arról azonban nem feledkezik meg Findor, hogy kiemelje: a tankönyvekben is megnyilvánuló nacionalizmus háttérben – szemben a két háború közti demokrácia időszakával, ott áll a holokauszt borzalma, hetvenezer szlovák állampolgár elpusztítása.

A II. világháború vége és a kommunizmus közti rövid (1945-től 1948-ig tartó) időszak tankönyveinek vizsgálata nyomán három általános jellemzőt emel ki Findor: a testvérnemzetek közti széthúzás általános bírálata; a „csehszlovák nemzet” fogalmának a mellőzését és a szlovák fél presztízsének jelentős (az 1944-es felkelésnek köszönhető) emelkedését; illetve azt, hogy ekkoriban a megelőző korszakokkal szemben a magyarokkal szembeni szlovák kulturális felsőbbrendűség nem jelent meg. Sajnos Findor erre a kifejezetten meglepő jelenségre nem keres magyarázatot, holott érdemes lett volna legalább kérdésként felvetni, hogy miért épp abban az időszakban bizonyultak a tankönyvek a legtoleránsabbnak a magyarokkal szemben, amikor a szlovákiai magyar kisebbséget a 20. század folyamán a legerősebb állami represszió érte?

Az ezt követő korszak tankönyveinek vizsgálatakor Findor arra a megállapításra jut, hogy a tankönyvszerzők a kommunista retorika, a fogalomrendszer átvétele ellenére továbbra sem az osztályharcok történeteként, hanem „nemzeti” történelemként reprezentálták a nemzeti múlt kezdeteit, ráadásul a szlovákok magyarokkal szembeni kulturális és civilizációs fölénye még hangsúlyosabban jelent meg ekkoriban, mint korábban.

Az utolsó két fejezetben az 1993 és 2001 között kiadott tankönyvek elemzése következik. Findor megállapítja, hogy bár a „nemzet” itt is kulcsfogalom, a Nagymorva Birodalom és a Nyitrai fejedelemség pedig a háborús szlovák államhoz hasonlóan a nemzeti történelem referenciális keretei közé kerültek, de a szerzők a vizsgált korszak kapcsán következetesen nem „szlovákokról” vagy „Szlovák Birodalomról”, hanem korrekt módon csak a „szlovákok őseiről” beszélnek. Más ez a korszak didaktikai szempontból is, hiszen majd’ minden szerző hangsúlyozza, hogy a nemzeti múltat nem csak egyféleképp lehet szemlélni, és kijelentik azt is, hogy nincs elegendő információ (forrás) a vizsgált korszakról. Ami viszont továbbra is állandó e tankönyvekben, az a szlovákok őseinek kulturális és civilizációs felsőbbisége a magyarokkal szemben. Ami e tekintetben

mégis fontos változás: eltűnik a szlovákok ezeréves elnyomása, sőt, épp ellenkezőleg, a tankönyvszerzők a szlovákok őseinek a magyar állam építésében való aktív részvételét emelik ki.

A kötetten tehát végigvonul az a kérdés, amely a magyar olvasó számára talán a legizgalmasabb, a szerző számára pedig érezhetően a leginkább nyugtalanító: a szlovák–magyar viszony aszimmetrikus, alá- és fölérendeltségi viszonyának tankönyvi ábrázolása. Findor az utószóban is kiemeli, hogy a „szlovák iskolák diákjai az egész 20. században azt tanulták, hogy az ő »nemzeti kultúrájuk« magasabb szinten van, mint a szomszéd nemzetek vagy nemzetiségi kisebbségek kultúrája, mivelhogymár »a mi elődeink« több, mint ezer évvel ezelőtt civilizáltak és kulturáltak a »mi« szomszédainkat és kisebbségeinket”. Sőt, felteszi azt a nyugtalanító kérdést is, hogy vajon a következő generációk is úgy fogják majd tanulni a „nemzeti történelem kezdeteit”, hogy közben elsajátítják a szlovákok és magyarok közti alá- és fölérendeltség reprezentációját?

Findor könyve tehát messze túlmutat egy történettudományi szakkönyv jelentőségén, hiszen olyan jelenségre mutat rá (precíz történetírói eszközökkel, következetes módszertannal, a szakmai szabályok szigorú betartásával és olvasmányos nyelvezetben), amely napjainkban is alapjaiban határozhatja meg széles tömegek sorsát, negatívan befolyásolhat bizonyos emberi viszonyokat és megbélyegezhet közösségeket.

Demmel József

ADAM HUDEK ET AL.

Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History

Bratislava, Institute of History, Slovak Academy of Sciences in Prodam, 2013. 214 p.¹

A kétezres évek közepén több elemzés is napvilágot látott a szlovák történetírásnak a rendszerváltás, illetve a függetlenség óta eltelt egy-másfél évtizedéről.² Ezek a szövegek nagyon hasonló látéleletet rajzoltak a szlovák historiográfiáról, teljesítményét általában igen szerénynek ítélve. A kritikusok elsősorban módszertani hiányosságokra hívták fel a figyelmet: a szlovák történettudományt gyenge európai beágyazottsága miatt elméleti reflexiók alig érték el, ezért a kommunista időszakból öröklött faktográf (pozitivist) politikatörténet dominanciája megmaradt. A másik aggasztó jelenség a különösen a kilencvenes években virágzó nacionalista (új-Íudák) történetírás volt, ami a szlovák nemzet ahistorikus koncepciója köré építette fel a történetírást. Mindkét jelenség megfigyelhető volt ugyan a szocializmus béklyójából kitörő Közép-Európában, de Szlovákiában különös erővel voltak jelen a kilencvenes években. Természetesen Szlovákiában is megjelentek a történetírás szofisztikáltabb módszerei (a legszélesebb értelemben vett társadalom- és eszmetörténet), de a kétezres évek közepén áttörésről még egyáltalán nem lehetett beszélni. Sőt, 2002-ben a leginnovatívabb szlovák történészek közé tartozó Roman Holec még nem látta azt az új nemzedéket, ami a módszertani megújulást győzelemre vezethetné a szlovák történetírásban.³

Azóta eltelt egy szűk évtized, és színre lépett a hetvenes években született nemzedék, amelyik egyetemi tanulmányait már a demokratikus Szlovákiában végezte el. Az Adam Hudek szerkesztésében megjelent *Overcoming the Old Borders*⁴ című tanulmánykötet szerzői, akik ennek a nemzedéknek a szlovák törté-

¹ A recenzió az OTKA által támogatott K 108670. sz. *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

² Hlavičková, Zora: Wedged Between National and Trans-National History: Slovak Historiography in the 1990s. In: *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Ed.: Sorin Antohi-Balázs Trencsényi-Péter Apor. Budapest, 2007. 249–310. Elena Mannová: Clio auf Slowakisch. Probleme und neue Ansätze der Historiographie in der Slowakei nach 1989. In: *Bohemia*, 44. (2003) 316–325. Peter Haslinger, Nationale oder transnationale Geschichte? Die historiographie zur Slowakei im europäischen Kontext. In: *Bohemia*, 44. (2003) 326–341.

³ Idézi Hlavičková, 2007. 264.

⁴ <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/285989/hudek-borders.pdf>

nettudomány zászlóshajójában, a *Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében* dolgozó képviselői, tudatosan vállalkoztak arra, hogy a szocialista korszakból öröklött, illetve a neonacionalista szemlélet helyett a kurrens európai historiográfiai-módszertani trendek eredményeire építve keressenek a szlovák történetírás számára új utakat, illetve mutassanak fel néhányat a már meglévő eredmények közül. Az előszót jegyző Hudek nyíltan kimondja, hogy a szerzők célja a nemzetcentrikus faktográf politikatörténet módszertanán való túllépés (7).

A kötet első harmada a nemzetfogalommal és a nemzetépítések 19. századi történetével foglalkozik. A nyitó tanulmányban Vörös László a legfrissebb szakirodalomra alapozva a nemzet fogalmát járja körül. Rogers Brubakerre alapozva elegánsan érvel a nemzetet, mint statikus és megfogható jelenséget értelmező fel fogás ellen. Ehelyett a nemzetet a sokkal rugalmasabb társadalmi gyakorlat koncepciójával fogja meg. Peter Šoltés tanulmánya a nemzeti kategóriák használatát járja körül a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő korszak magyarországi államtudományi (Staatskunde) és statisztikairódmában. A tudomány magyarországi megjelenésekor a szerzők még teljesen következtelenül használták a nép és nemzet fogalmakat, illetve a különböző csoportok neveit. A 19. század elején megjelenő Hungarus-koncepció alapján a nemzetfogalom egyre inkább egyértelműsödött, etnikai alapon (azaz a beszélt nyelv szerint) került meghatározásra. Az ország sokszínűségét ekkor még értéknek tekintették, de a század közepétől a többnyelvűséget egyre inkább gyengeségnek, fenyegetésnek fogták fel. A Karol Hollý által jegyzett harmadik fejezet az 1848-as és az 1861-1862-es szlovák politikai programok történelemképét veti össze. Míg 1848-ban a magyarok az ellenség képében jelentek meg és a szlovákok 900 éves elnyomása uralta a szöveget, 1861-ben a közös teljesítményeket emelték ki a szlovák vezetők. A blokkot záró tanulmányban Petra Rybarová a 19. század végi magyarországi antiszemizmus és zsidó asszimiláció összefüggéseit vizsgálja a magyar és szlovák nemzetépítés szempontjából.

A második nagy kronológiai egység az első Csehszlovákiával és a Szlovák Állammal foglalkozik. Juraj Benko tanulmányában a korai csehszlovák állam propagandáját elemzi, azaz azt a folyamatot, aminek során a semmiből megszülető állam a maga oldalára próbálta állítani lakosságát. Benko elemzése egyértelműen rámutat ennek a folyamatnak a korlátaira, különösen a szlovák nyelvű alsóbb osztályok érdektelenségére. Matej Hanula az *Agrárpárt* egyik társadalmi szervezetének, a párt módosabb tagjait tömörítő lovassport-egyesületnek, a *Sedliacka jazdának* a szerepét járja körül. Megállapítja, hogy a *Sedliacka jazda* inkább a párt vidéki elitjének maradt a szervezete, minden szélesebb mozgósítási kísérlet ellenére. Miroslav Michela a magyar nemzetépítésben központi helyet elfoglaló

Szent István-kultuszt vizsgálja. A csehszlovák állam szigorúan tiltotta Szent István kultuszát, akiről Michela szerint homogén magyar narratíva alakult ki. Ugyanakkor Michela elemzésében nem jut hely a szociáldemokrata és a kommunista, illetve a magyar zsidó és a protestáns értelmezéseknek, ezek pedig valószínűleg árnyalták volna a keresztény középosztály történeti narratíváját. Michal Schvarc a pozsonyi német kisebbségről, illetve annak a második világháború utáni eltűnéséről írt, leginkább a politika folyamatokra koncentrálna. Szövegében a német nyelvű zsidóságról egyáltalán nem ejt szót. Schvarc az 1945 utáni kitelepítésekről alig ír, szerinte ez a német nacionalizmus egyenes következménye volt, de ezt a sommás állítást nem támasztja alá részletes érvelés. Miroslav Sabol a szlovák gazdaság 1938 utáni veszteségeit elemzi, nagyrészt statisztikai adatok alapján. Dušan Segeš diplomáciatörténeti tanulmánya a második világháború alatti lengyel–magyar kapcsolatokat veszi górcső alá, különös tekintettel a Szlovákiára vonatkozó elképzeléseket tárgyalva. Elsődleges forrásokat a lengyel oldalról használ.

Az 1945 óta eltelt időszakot két szerző tárgyalja. Elsőként Marína Zavacká kiváló tanulmányát olvashatjuk, amiben a korai kommunista időszak kommunista párttagjainak alsó rétegéről ír. A kommunista diktatúrát monolit egységként felfogó értelmezéssel szemben Zavacká szövege nagyban árnyalja a rendszer működésének alsó szintű buktatóit, olyan szinte már komikusnak ható, de nagyon is valóságos történeteket felvillantva, mint pl. hogy hogyan szül családi elégedetlenséget a lelkes kommunista pártbéli tevékenysége, ami elvonja az időt a családi feladatoktól. A kötetet záró tanulmányban Adam Hudek az 1989-es átmenet értelmezésének különböző és egymással versengő mintáit vizsgálja meg.

A könyv tizenkét tanulmánya tehát igen szerteágazó témákat jár körül, a külvilág számára is reprezentatív meritést adva a fiatal szlovák történésznemzedék munkájából. A szövegek nemcsak tematikájukban, hanem módszertanukban is igen komoly eltérést mutatnak. Ez az eltérés azonban sajnos olyan nagy, hogy az eredetileg kitűzött célt, a nemzeti apologetika és a leíró–faktográf módszer elkerülését helyenként nem is sikerült megvalósítani. A kötet tanulmányainak nagyobb része kétségtelenül sikerrel vette az akadályt. Az első blokk négy szövege kiválóan illusztrálja ezt: Vörös nacionalizmuselméleti fejtegetése tökéletesen diszkreditálja az ahistorikus nemzetközpontú történelemszemléletet, Šoltés és Hollý eszmetörténeti módszerekre támaszkodó elemzése, illetve Rybárová társadalomtörténeti analízise pedig elegánsan helyezik a szlovák társadalom történetét a szélesebb, azaz magyarországi és európai folyamatokba. A harmadik blokkban Zavacká szövege a mentalitástörténet és a mikrotörténet módszereire támaszkodva ad meggyőző analízist, Hudek pedig a mai szlovák társadalom múltértelmezésének ellentmondásait elemzi finoman.

Sajnos azonban a második kronológiai egység szövegei már egyáltalán nem mutatnak ilyen egységes képet. Benko és Michela problémacentrikus szövegei egyértelműen megfelelnek a kötet mércéjének. A többi szerző azonban részben vagy egészben elbukik a módszertani innováció, illetve a nemzetközpontúság elvetésének mércéjén. Hanula és Segeš cikkei faktográf, pozitivista módszerű, nagyrészt a levéltári források ismertetésére szorítkoznak, kérdésfelvetésük nem igazán differenciált. A módszertani hiányosságok Schvarc szövegénél bukkanak fel legbántóbban. Schvarc tanulmánya szinte kizárólag a politika leíró eseménytörténetének módszerét alkalmazza. A tanulmányt a nemzet ahistorikus, konstans értelmezése uralja, mint pl. a 117. oldalon: „The Germans alone could not have been blamed for their indifferent approach to their own ethnicity.” Sőt, már 1918 előtt feltételez egy magyarországi német közösséget (German community). Ez a feltételezés nyilvánvalóan abból indul ki, hogy a németeknek volt egy „alvó” nemzeti identitásuk, amit „csak” fel kellett ébreszteniük. Milyen éles ellentmondásban van ez a nemzetfelfogás Vörös megközelítésével...

Schvarc mellett Miroslav Sabol cikke veti fel a legélesebben azt a kérdést, hogy sikerült-e átlépni a régi határokat. Sabol valódi kérdésfelvetéssel nem bajlódik, szövege statisztikai adatok száraz ismertetésére szorítkozik. Bár témája kétségkívül izgalmas, nem tudjuk meg belőle, hogyan oldotta meg a szlovák állam gazdaságirányítása területének egy részének elvesztését, pl. ez növelte-e a szlovák gazdaság függőségét Németországtól. A differenciált megközelítés hiányát jól mutatja, hogy Csehszlovákia megszűnését, azaz a cseh gazdaság országhatáron túlra kerülését a szerző szinte egyáltalán nem érinti. Helyette gyakorlatilag egy sérelmi katalógust állít össze, ami szerint az egyáltalán nem titkoltan gonosz Magyarország a szlovák nemzet erőforrásaitól való megfosztásával annak jólétére tört volna. Sabol tanulmánya tehát sem módszertanilag, sem nemzetfelfogásában nem tükröz előrelépést a hetvenes, nyolcvanas évek diskurzusához vagy a neo-íudák narratívához képest.

Hol áll tehát a szlovák történetírás új útjai keresése közben? Az *Overcoming the Old Borders* alapján az eredmény talán kissé felemás, de a tendencia egyértelmű. Az a szemlélet, ami a kétezres évek elején még kisebbségben volt, ma már egyértelműen domináns, bár teljes győzelmet még nem aratott. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy a szlovák történelemtudomány csúcsát képező *Szlovák Tudományos Akadémián* belüli lassú paradigmaváltás milyen gyorsan jelenik meg a kevesebb lehetőséggel bíró egyetemeken és egyéb műhelyekben.

Varga Bálint

PORTRÉ

„A régi történészek szövegeivel való munka számomra ugródeszka volt az alföldi problematika kutatásához.”

Bemutatjuk Miroslav Kmeť történészt



Miroslav Kmeť (1964) a dél-alföldi szlovákság múltjának egyik legismertebb és legelismertebb kutatója. 1989 és 1993 között Békéscsabán a szlovák gimnáziumban, 2004-ig a besztercebányai Andrej Sládkovič Gimnáziumban tanított. 2004 óta a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Történelem Tanszékének oktatója, 2010 óta docense. Tagja a Magyar–Szlovák és a Magyar–Román Vegyesbizottságnak, a Szlovák Történelmi Társulatnak és az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete Tudományos Tanácsának. 2010-ben megjelent kötetében (Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí) a 19. századi dél-alföldi történelmi irodalom jellegzetességeit tárta fel, és még ugyanebben az évben kiadott egy tanulmánykötetet Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia (Két évszázad széljegyzetei. Tanulmányok a 19. és 20. századi szlovák történelemből) címmel, ahol néhány történelemdidaktikai írás mellett olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyekben kísérletet tesz dél-alföldi, illetve a mai Szlovákia területét egymáshoz kapcsoló jelenségek és intézmények elemzésére. 2012-ben jelentette meg a dél-alföldi szlovákság történetét összefoglaló, kétkötetesre tervezett nagymonográfiája első kötetét, Krátke dejiny dolnozemských Slovákov (Az alföldi szlovákok rövid története) címmel.

Besztercebányán született és ott is járt gimnáziumba, illetve egyetemre, amelynek most docense. Beszélne a városhoz fűződő viszonyáról, az Önt ott ért hatásokról, illetve egyetemi éveiről?

Besztercebánya városa a múltjával együtt számomra, mint a város szülöttje számára kétségtelenül a történelem kutatásához szükséges legfontosabb inspirációt jelenti. A történelem iránti érdeklődésemet mindenekelőtt gimnáziumi történelemtanárom, Dr. Oldrich Richter, a 19. század szakértője és az 1983-as, *Banskobystrické gymnázium* (A Besztercebányai gimnázium) című, a középkortól induló besztercebányai iskolai képzést feldolgozó, igen figyelemreméltó munka szerzője ébresztette fel. Jómagam az 1970-ben Besztercebányához csatolt Šalkováról származom. Nagyon sokat jelentett számomra az a tény is, hogy anyai ágon a Spišiak (Szpissák) famíliából, az ottani szlovák-magyar-német eredetű molnárcsaládból származom, főleg felmenőim 19. század hatvanas éveiből való, terjedelmes irathagyatékának a felfedezése óta. Úgyhogy végül publikáltam egy történeti-genealógiai tanulmányt a šalkovái malom történetéről, amely magyarul is olvasható (a galántai múzeum közreműködésének köszönhetően) és – számomra meglepő módon – eddigi minden munkám közül a legtöbb kiadást érte meg. A *Besztercebányai Egyetem Pedagógiai Karán* végzett történelmi tanulmányaim is rendkívül nagy hatást gyakoroltak rám. Itt már elsősorban a 19. századi és 20. század elejei történelemnek szenteltem figyelmet, ami főként a losonci születésű Valéria Chromeková docens asszonynak volt köszönhető, aki a máig nagyra értékelt *Politické strany Uhorska. Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1890* (Magyarország politikai pártjai. Magyarország politikai pártjainak alakulása és fejlődése 1890-ig) című munka szerzője volt. Sajnos annak a kornak a politikai szituációja nem tette lehetővé e munka folytatásának a megjelenését. Minden egyetemi évben részt vettem a hallgatói tudományos életben, amely mérhetetlenül gazdagított, úgyhogy végül az ún. vörös diplomával, dékáni kitüntetéssel és pedagógiai doktorátussal fejeztem be tanulmányaim.

Több tanulmányában is foglalkozik Besztercebánya múltjával. A bennük szereplő helyekhez, történetekhez személyes élmények is fűzők?

A besztercebányai régió történelmével kapcsolatos kutatásaim számos témát felölelnek – az iskoláztatás történetét, azt a folyamatot, ahogyan a város német közössége magyar identitásúvá vált a dualizmus öt évtizede alatt, a reklámok, az ipar, a vállalatok történetét a Monarchia végétől a II. világháború végéig, a há-

borús eseményeket, a kommunista rezsim kezdeteit, ahogy talán marginálisnak tűnő témákat is. Ilyen pl. az úgynevezett banderistáknak, tehát a Stepan Bander által vezetett, 1945 és 1948 között a lengyel és a szovjet hadsereg ellen harcoló antikommunista ukrán felkelő hadsereg tagjainak a behatolása, akik a katonai vereség következtében megkísérelték Szlovákia területén keresztül elérni Ausztria amerikaiak által megszállt övezetét, miközben a csehszlovák hadsereg és más katonai egységek üldözték őket. Az egyik menekülési útvonaluk épp Besztercebánya mellett vezetett, és akkor itt számos érdekes esemény történt, mivel a szlovákiai polgári lakosság (szemben Csehországgal) ezen ukrán felkelőket többnyire támogatta. Sőt, még anyámnak is vannak emlékei a bandera-követők 20-30 főnyi csoportjával való személyes találkozás élményéről a šalkovái malomban, akiket a családunk élelemmel látott el. Ugyancsak érdekesek voltak számomra nagyapám első és második világháborús történetei, főként, hogy a malmunk környékén az erdőben a mai napig megmaradtak az árkok és bunkerek maradványai.

A mai besztercebányaiak hogy kötődnek a város múltjához? Mely elemek hangsúlyosak számukra a város múltbeli képében? Az 1944-es németellenes felkelés uralja ezt a képet, vagy a korábbi évszázadok is hangsúlyosak? Kötik-e például saját városuk múltjához a Zólyom megyei alispánként a vármegye akkori központjában, azaz Besztercebányán tevékenykedő Grünwald Bélát?

Úgy vélem, hogy a város történelme az utóbbi időben egyre inkább láthatóvá válik a szélesebb nyilvánosság számára, amit főleg a lelkes amatőr helytörténészek kezdeményezései segítenek elő, pl. az általuk kiadott *Permon* nevű folyóirat és a szintén általuk szervezett rendezvények, a nyilvánosság számára a városban és környékén szervezett történelmi séták. Maga a folyóirat főleg a régebbi korok történelmével foglalkozik, külön figyelmet szentelve a 19. században és a 20. század első felében továbbélő bányász hagyománynak és annak, hogy bemutassák a régió jelentős személyiségeit – szlovákokat, németeket, magyarokat, tudósokat, művészeket, vállalkozókat és másokat.

Grünwald Béla alakja elvileg széleskörűen, igaz, kifejezetten negatívan ismert: úgy említik, mint a brutális magyarosítás képviselőjét vagy mint „janicsárt” (arra utalva, hogy apja német és anyja szlovák volt). Valami azonban engem is meglepett – Grünwaldot csak kevesen kötik Besztercebányához. Ez nyilván annak a megmosolyogtató besztercebányai hagyománynak a része, hogy ami rossz, az Zólyomhoz tartozik. Ez a Besztercebánya (a történelmi Neusohl, azaz „Újzólyom”) és Zólyom (Altsohl, régi nevén Ó-Zólyom) közötti rivalizálás a mai napig markánsan látható pl. a jéghoki klubok kölcsönös heves összecsapásai-

ban. Az utóbbi években Besztercebányán számos városrész (pl. Radvány, Sásóvá-Rudlová, Šalková) monográfiája jelent meg, amely szintén a város történelme iránti szélesebb érdeklődés megnyilvánulása. A *Štátna vedecká knižnica* (Besztercebányai Állami Tudományos Könyvtár) is kiadott néhány munkát a városhoz valahogy kötődő jelentős személyekről, pl. nemrég jelent meg egy könyv a híres építészről, Ladislav Hudecról, akinek a házában ma a Kúria hotel és panzió van.

Az 1944-es németellenes Szlovák Nemzeti Felkelés (SNP) már nem az a legjelentősebb esemény, ahogy azt a kommunista rezsim idején pertraktálták, de ennek ellenére a történelem fontos része maradt. Elvégre a városban található az SNP Múzeuma több, mint száz alkalmazottal, akik nagyon aktívak – és ez a kutatómunka nem csak magára a felkelésre irányul, de más történelmi eseményekre is, és széles nemzetközi együttműködésekben, gazdag kutatási és kiadói tevékenységben nyilvánul meg, amelynek magam is részese vagyok.

Mikor találkozott először a dél-alföldi szlovákság történetével?

Nos, először akkor találkoztam a dél-alföldi szlovákság témájával, amikor 1989-ben vendégtanári állásajánlatot kaptam Magyarországon. Akkor aztán igyekeztem minél többet megtudni erről a témáról a szakirodalomban. Lehet, hogy meglepően hangzik, de középiskolai és egyetemi tanulmányaim idején a dél-alföldi szlovákok történetének témája csaknem tabu volt, legalább annyira, mint a szlovákiai nemzetiségi kisebbségek, a magyarok, a ruszinok vagy mások története. Ilyen volt az uralkodó rezsim politikája. Tehát még 1989-ben sem tudtam arról egyáltalán, hogy Békéscsaba városában jelentős szlovák kisebbség él! Ugyanakkor az utolsó, 1910-es magyarországi népszámlálás idején ez volt „a legnagyobb szlovák város Magyarországon”, s Békéscsabához képest több szlovák csak Budapesten élt. Úgyhogy csak a békéscsabai szlovák gimnáziumba érkezésem, 1989. november 1-je után kezdtem megismerkedni az ottani valósággal.

Milyen hatások érték ekkor Békéscsabán? Mik voltak a meghatározó élményei?

Számomra a csabai lét a kezdetektől egyfajta „kellemes sokk” volt. Besztercebányáról egy teljesen más világba kerültem, egy „lapos” síkságra, ahol hiányoztak nekem a hegyek, amelyek között addig minden hétvégén csavarogtam. Az iskolában, a múzeumban és a megyei könyvtárban szerzett új barátoknak köszönhetően azonban nagyon hamar megbarátkoztam ezzel az új környezettel. Rögtön az elején felkeresett egy fiatal muzeológus-ethnográfus, Ando György (a *Mun-*

kácsy Mihály Múzeum jelenlegi igazgatója), aki épp akkor tért vissza pozsonyi tanulmányairól, és én belecsöppentem az ő baráti körébe. Így pillanthattam bele a csabaiak mindennapi életébe, beleértve a szállásokon végzett mezőgazdasági munkát, a szüretet, a disznóvágást és a kolbászkészítést. Mindezek érzelmileg is megérintettek engem.

Fontos hatása volt annak is, hogy csaknem mindennap ellátogattam a Múzeumba, illetve annak levéltárába és gyűjteményeibe, szokás szerint Andóval vagy történész kollégájával, Kocsor Jánossal együtt. A szlovák iskolában hasonlóan pozitív munka folyt, új tankönyveket és segédkönyveket dolgoztunk ki, valamint megalapítottuk a *Slovenčinár* című módszertani folyóiratot is. Elkezdtém írni az 1991-ben, több mint négy évtized után újra megjelenő *Čabienský kalendárba* (Csabai Kalendárium) is. Akkoriban írtam át Haan Lajos 1866-os, *Pamätnosti békėsčabienske* (Békéscsabai emlékek) című, a kor szlovákságával íródott, gót betűs munkáját szlovák irodalmi nyelvre. A könyv a szlovák gimnázium vezetésének és a *Magyarországi Szlovákok Szövetségének* köszönhetően jelent meg 1991-ben, Haan halálának 100. évfordulóján, az eredeti szöveggel együtt, amelyhez én írtam a jegyzeteket és az utószót. Eredetileg az volt a szándékom, hogy ezt a szöveget a diákokkal a tanórákon dolgozzuk majd fel, hogy ezáltal a nyelv tanulása mellett az elődeikről szóló történeti tudatuk is a figyelem középpontjába kerüljön. Zsilinszky Mihály *Dejepise mestečka Sarvaš* (Szarvas város történetírása) című, 1872-es munkájával ugyanez volt a szándékom, amelyet azonban később, csak 2004-ben adott ki a *Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete* (a szerkesztő Chlebniczki János volt). A könyv három nyelven jelent meg: az eredeti magyar és bibliai cseh nyelven, illetve szlovákul az én átírásomban, jegyzeteimmel és előszavammal. A 19. századi történészek eredeti szövegeivel végzett munka arra inspirált, hogy tovább kutassam ezt a problematikát.

A dél-alföldi szlovákság, a róla szóló gazdag helytörténeti irodalom ellenére kifejezetten ritka kutatási témának számít a professzionális magyar, szlovák vagy román történészek között. Mit gondol, miért alakult ez így? Miért tekintette minden nemzeti történetírás egy kissé „tárgykörén kívül esőnek” a dél-alföldi szlovákságot?

Azt gondolom, alapjába véve, ahogy fentebb elmondtam – a kommunizmus időszakában a vasfüggöny mögötti országok mindegyike mellőzte a nemzetiségi kisebbségeket, bár bizonyos jogaik deklarálva voltak, de csak annyiban, hogy ápolják a néphagyományt a „táncoló nemzetiségek” eszméjének az értelmében, amivel a jobb, „szocialista társadalom” életörömét fejhezthették ki. De a végső cél

az egységes „dolgozó népbe” való asszimilációjuk volt, úgyhogy a kisebbségek története nem tartozott a historiográfiában preferált témák közé. A leghatékonyabb mindemellett a magyarországi rezsim volt, ahol az 1960–1961-es iskolai évben eltörölték a nemzetiségi iskolák anyanyelven történő egynyelvű tanítását, magyar tanítási nyelvet vezettek be, s a nemzetiségek nyelvén csak három tárgyat hagytak meg (anyanyelv, történelem, földrajz). Ez a lépés alapvető módon befolyásolta a szlovák kisebbség jövőbeni fejlődését, amely így alapvetően elvesztette az anyanyelvi képzés lehetőségét, és egyértelműen felgyorsult az asszimilációja. A dél-alföldi szlovákok történetét Romániában és Magyarországon gyakran amatőr, illetve népszerűsítő formában kutatták és publikálták maguk a dél-alföldi szlovákok, akik általában gyakorló tanárok voltak. Szlovákiában ezzel a témával elsőként vagy inkább egyedüliként a történész Ján Sirácky foglalkozott, de törekvései és publikációi ellenére az alföldi szlovákság, vagyis a szlovák nemzet csaknem ötödrészenek a története a hivatalos történetírás érdeklődésén kívül esett, mivel a párt tudománypolitikája más témákat diktált.

Talált-e olyan különleges jelenségeket, társadalmi folyamatokat, a kutatás során, amelyek egyediek voltak a dél-alföldi szlovákságon belül? Van-e olyan társadalomelméleti-történelemelméleti kérdés, amely különösen jól vizsgálható ennél a saját etnikai tömbjétől több száz kilométerre elszakadó csoportnál?

Az alföldi szlovákság története a „felföldi” szlovákságéval szemben kétségtelenül több szempontból különleges. Mindenekelőtt kifejezetten érdekes az elhagyott vidék kolonizációjának civilizációs aspektusa: valami hasonlót élhettek át pl. az amerikai telepesek a prérin vagy a búrok Dél-Afrikában. A szlovák telepesek többnyire korábban általuk még ismeretlen típusú vidékre érkeztek. Kénytelenek voltak alkalmazkodni, az építési munkákban a megszokottól eltérő építőanyagokkal dolgozva feltalálni magukat, elsajátítani új mezőgazdasági eljárásokat, a takarmányozás új módjait stb. A vidéket megművelték, a pusztaságokat termőfölddé változtatták, öntözőcsatornákat építettek ki, fákat, erdőket ültettek, új kultúrnövényeket termesztettek. A másik aspektus az eltérő társadalmi helyzetük és az, hogy a Felföld különböző régióiból származó lakosságból működő közösségeket építettek ki. A helyi szlovákok egy jelentős részének a vagyonosodása társadalmi és politikai öntudatosodásukhoz vezetett. És bizonyosan rendkívül fontos aspektus volt az egyházi élet, amely különösen az evangélikusok körében – és ők alkották az alföldi szlovák népesség több mint kétharmadát – az írástudással, iskolai és egyházi önkormányzatisággal volt összekötve.

Engem mindenekelőtt a kormány által preferált – főleg a dualizmusban érezhető – magyarosítás hatásai és a fokozódó asszimiláció kérdései érdekelték, amelynek a más (magyar, szerb, román, német, bolgár) nyelvű lakossággal körbevett szlovák telepések ellenálltak. Az etnikai vagy nemzeti identitás változásának, a patriarchális paraszti társadalmon belüli fennmaradásának és konzerválódásának faktorait is kutattam.

Ön szerint tehát ezeknek a sajátos társadalmi aspektusoknak köszönhető az is, hogy épp ebből a közösségből került ki az első magyarországi, országos jelentőségű parasztmozgalom vezetője, Áchim L. András?

Úgy gondolom, hogy részben igen, hiszen a régióban a parasztság rétege jellegzetesen erős és tehetős volt, számban felülmúlta a nagybirtokok alkalmazottait. De bizonyára magának Áchimnak a karizmatikus személyisége és a multietnikus lakosság együttműködése is jelentős szerepet játszott. Hogy Áchim milyen jelentős volt ebben a mozgalomban, látható abból a tényből is, hogy idő előtti halála után az agrárszocialista mozgalmak törést szenvedtek el.

A már említett Zsilinszky Mihály unokaöccsei, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor lőtték le 1911-ben egy szóváltás során Áchimot. Törvényszerű volt Ön szerint a konfliktus elfajulása?

A Zsilinszky család és „Ondriš” Áchim családja közti viták régóta tartottak és politikai vetélkedésben csúcsosodtak ki, amelyek a személyeskedő támadásig és kölcsönös sértésig jutottak el. Elvégre Áchim is ismert volt kemény és néha kíméletlen fellépéséről. De a konfliktus közvetlen forrásává végül a *Frisz Újságban* 1911 májusában megjelenő Áchim-ellenes cikksorozat vált, amire ő hasonlóan felháborodottan válaszolt. Mindezek együtt vezettek 1911. május 14-e tragikus reggeléhez, amikor őt saját házában megtámadták a Zsilinszky fivérek és egyikük lelőtte. Igaz, ezen események kapcsán különféle pletykák keletkeztek. Én magam is hallottam néhány „biztos hírt”, amelyek – és ez érdekes – a mai napig visszhangoznak a csabai nyilvánosságban.

Kutatásának kezdetén a dél-alföldi történetírókkal foglalkozott. Első monográfiájában is a tizenöt legjelentősebb 19. századi alföldi szlovák historikusról szól. Miért épp őket emelte ki?

Ahogy már említettem, a régi történészek szövegeivel való munka számomra egyfajta ugródeszka volt az alföldi problematika további kutatásához. Mindenekelőtt Haan Lajos és Zsilinszky Mihály inspiráltak és ösztönöztek helytörténeti érdeklődésükkel, a forrásokkal végzett alapos munkájukkal és történelmi szövegeik irodalmi, esztétikai értékeivel. Mindketten a ma is modernnek számító „mindennapok történelmével” foglalkoztak, ami, igaz, a néprajztudomány által is gyakran befolyásolt helytörténetírás lényegéből fakad. Azonfelül a korabeli történészek élete és tevékenysége rendkívül pontosan rámutat a kor jellegére, és többet nyújt számunkra a „száraz adatoknál”, mivel a vizsgált közösség fejlődésének mentális képét is felvázolják.

A dél-alföldi szlovákság mellett gyakran foglalkozik a magyar-szlovák történelmi kapcsolatokkal, például a történelemtankönyvek múltábrázolásának a különbségeivel. Ön szerint hogy kellene összeállítani egy modern, toleránsabb tankönyvet?

Azt természetesnek vehetjük, hogy a történelem magyar és szlovák értelmezése bizonyos események kapcsán sosem lesz azonos. Véleményem szerint a toleránsabb tankönyvek létrejöttének kulcsa, hogy egyáltalán közöljünk információkat „arról a másiktól” a szövegben, hiszen pl. számos magyar tankönyvből a szlovákoknak még csak a létezésére vonatkozó adatok is hiányoznak. Ezekben Magyarország múltja az etnikumok története szempontjából alapjaiban steril módon jelenik meg. Továbbá bizonyosan jó lenne, ha a tankönyvszerzők tisztázni tudnák, hogy hogyan lehet a nemzeti történelmet úgy tanítani, hogy ne legyen nacionalista, pl. hogy az objektív információkat szerzői „hozzátoldások”, kommentárok, előírt értelmezések nélkül közöljék, hogy óvakodjanak az érzelmi jelzőktől és az egyes szereplők kritikátlan felértékelésétől. Az is fontos, hogy e szerzők az időtlen és a nemzetektől független kultúrtörténeti értékekre helyezték a hangsúlyt, és hogy a történelmi szereplők kiválasztásának súlypontjai a politikátörténet irányából a kultúrtörténet felé tolódjanak el. Az egyes események ellentmondásos interpretációi, illetve a kulturális közelség esetén fontos az álláspontok, sorsok, törekvések elnevezésére és ezek egymáshoz való közelítésére is figyelni. Magam a középiskolai történelemtankönyvekhez kiadott munkafüzetekben (2011, 2012), melyeknek társszerzője vagyok, arra törekedtem, hogy több, a magyar történelemmel, illetve a szlovákiai romák, ruszinok, németek és zsidók történelmével kapcsolatos feladatot is beillesszek.

Szerzője a szlovák és magyar történészek által közösen írt történelemkönyvek, ráadásul a közös múlt egyik legvitatottabb szakaszáról, a dualizmus koráról és az asszimilációs folyamatokról ír. Milyen eltérések voltak magyar kollégájának szemléletmódjához képest?

A Štefan Šutaj és Szarka László vezetésével készülő, 15 magyar és 15 szlovák szerző fejezeteiből álló magyar–szlovák történelemkönyv – sokéves előkészület után – 2014-ben fog megjelenni. Én a dualizmus korát a pécsi Nagy Mariann kolléganővel közösen dolgoztam fel. Úgy vélem, hogy szövegeink megfelelően kiegészítik egymást. Én inkább a mai Szlovákia területéhez kötődő etnikai és kultúrtörténetre koncentráltam, Nagy Mariann a gazdasági fejlődést és a társadalom teljes modernizálódását vizsgálta.

Legutóbbi könyvének második kötetében a dél-alföldi szlovákság 1945 utáni történetével fog foglalkozni. Lezárult már ez a munka? Milyen új eredményei vannak?

A *Krátke dejiny dolnozemskejch Slovákov* (Az alföldi szlovákok rövid története) című könyv első kötetének előszavában leírtam, hogy ezt a történetet 1945 után fogom folytatni. Azonban jelenleg a 20. század első felében tevékenykedő alföldi szlovák történészekről szóló monográfián (ami a *Historiografia dolnozemskejch Slovákov v 19. storočí* című, 2010-es könyvem folytatása) és egy, az alföldi szlovákok 19–20. századi történelméről szóló dokumentumgyűjteményen dolgozom. Ezenkívül egykori doktoranduszhallgatómmal tervezünk jövőre kiadni monográfiát Zsilinszky Mihályról. Így a *Krátke dejiny...* később tudom csak folytatni, mint ahogy eredetileg terveztem. De továbbra is kutatom a témát és gyűjtöm az anyagot, ahogy az időm engedi.

Köszönjük a beszélgetést!

A beszélgetést készítette és fordította:
Demmel József

MIROSLAV KMEŤ

**Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1.
[Az alföldi szlovákok rövid története 1.]***Nadlak, Vyd. Ivan Krasko, 2012. 383 p.*

Miroslav Kmeť legújabb könyvének *Az alföldi szlovákok rövid története* címet adta. Amikor még a kéziratot véleményeztem az *Ivan Krasko Kiadó* számára, leírhatom, hogy „Miroslav Kmeť személyében elénk lépett egy olyan történész, aki merészen nemcsak teljességre törekvő, hanem egyben új koncepcióját nyújtja az alföldi szlovákok történetének”. Most alkalmam adódik arra, hogy konkretizáljam kijelentésemet, és megkíséreljem megragadni, hogy szakmailag mennyiben állja meg a helyét az említett koncepció, illetve miben rejlik a Kmeť által az alföldi szlovákok kutatásánál alkalmazott innovatív elméleti eljárások hozadéka.

A szerző eddigi munkáiból, valamint az ismertető publikáció ajánlásából megtudhatjuk, hogy nemcsak meghallotta, hanem alkotó módon fejleszti is Ján Sirácky kutatásainak üzenetét. A módszertani kötődés e történész életművéhez leginkább abban mutatkozik meg, hogy Siráckéhoz hasonlóan azt a kérdéskört, amelyet a *szlovák Alföld (slovenská Dolná zem)* és az *alföldi szlovákok (dolnozemszí Slováci)* kifejezésekkel nevezhetünk meg, osztatlan földrajzi egységként (Alföld), az ottani szlovák telepeseket pedig egybefüggő enklávéként, diaszpóra-társadalomként kezeli. Csakhogy, miként a népi bölcsesség tartja, ha ketten ugyanazt teszik, az nem feltétlenül ugyanaz. Ján Siráckynak az egybefüggő terület koncepciója elsősorban ahhoz kellett, hogy átfogó képet tudjon adni arról, mikor alakult ki és milyenné vált a szlovák kivándorlók hatalmas tömege a tágas Duna menti pannon síkságon. Miroslav Kmeť ezt a koncepciót már új megismerési irányok szolgálatába tudta állítani. Neki az egybefüggő jelleg nem arra kellett, hogy közös nevezőre hozhassa a szlovák alföldi szigetek történelmét. Eljárása inkább a matematikusok által végzett integrálszámításra emlékeztet – amolyan per partes módszer, tehát részenkénti megoldásokkal, részeredményekkel jut a végére. Kmeť kezében az egybefüggő koncepció arra eszköz, hogy a szlovák Alföldet és az alföldi szlovákokat ugyan egybefüggő, ám belül igencsak tagolt s így sokarcú jelenségként ábrázolja. Tudatosan a helyi és regionális sajátosságok jellemzésére törekedett, a hasonlóság felfedezésére a különbségekben, hangsúlyozva, hogy egyedi kövekből áll össze az alföldi szlovákok mozaikja.

Nem egészen indokolatlanul vetődik fel a kérdés, hogy miként jutott el még tudományos érdeklődése kezdetén ehhez a hatékonyabb módszertani megközelítéshez. Meglátásom szerint ez onnan eredeztethető, hogy tudományos pályá-

jának indulásakor a békéscsabai szlovák gimnázium tanára volt. Természetes módon érdekelni kezdte a város története s az ottani történészek ez irányú munkái, főként közülük a legjelentősebb, Haan Lajos írásai. Innen már csak egy lépés volt a régió többi városának felfedezése – Szarvas, Mezőberény stb., akárcsak más személyiségek – Zsilinszky Mihály, Andrej Škôlka, Karol Jesenský stb. Ezek után érdekelni kezdte az egész Békés–csanádi terület, melyet az egyik legjelentősebb alföldi szlovák enklávéként határozott meg, majd érdeklődése fokozatosan kiterjedt a többi szlovák nyelvszigetre, nemcsak a magyarországiakra, hanem a Romániában, Szerbiában és Bulgáriában találhatóakra is. Csak ezután került napirendre az alföldi szlovákok átfogó feldolgozása. E körülményeknek tulajdonítható, hogy a szorgos történésszé előlépő Miroslav Kmeť számára mindegy védőernyőt jelentett Gustave Flaubert ismert mondása: „minden egyetemes a regionálissal kezdődik”. Valahol itt kereshetjük a gyökerét annak, hogy Kmeť, ahogy felébredt benne az érdeklődés, az egység a sokféleségben elve alapján ítéli meg az alföldi szlovákokat.

Az alföldi szlovákok egységességének koncepciójával kapcsolatos megjegyzéseimet hadd zárjam a lehetséges ellenvetéssel: lehet ma még ezzel az elemzési módszerrel érvényes tudományos kijelentéseket tenni? Főleg, ha tudjuk, hogy Ausztria–Magyarország szétesése után aktuálisabb és relevánsabb elemzési egységet jelentettek a magyarországi, romániai vagy akár a vajdasági szlovákok kisebbségi társadalmi, melyek eltérő fejlődését 1918 után új geopolitikai helyzetük határozta meg. Ám meg kell jegyeznünk, hogy a válasz nem egyértelműen igen vagy nem. Feltételezem, hogy minden esetben igen, ám hozzá kell tennünk, hogy egyúttal megmutatkoztak a koncepció korlátai. Nem boldogulhatunk nélküle az alföldi szlovákok fejlődésének feldolgozásánál, akár Magyarország történetéből, akár az anyanemzet pozíciójából indulunk ki. Csak az egységesség koncepciója alapján mutathatók ki az Alföldre költözés okai, a migrációs mozgások egyes szakaszai, irányai, csak így térképezhető fel a megtelepedés földrajzi megoszlása. Átfogó szemlélet nélkül az alföldi térség egyes országaiban élő szlovákok eltérő történelmi, politikai, etnikai és kulturális fejlődésének sajátosságai sem ragadhatók meg. Az alföldi szlovákok egységben látásának köszönhetőek a Kmeť-kiadványban megjelenő részproblémák.

Az ismertető munkában az egységesség ugyan kulcsfontosságú, ám nem az egyetlen koncepciók szempont. Történészként ő is beleütközött az időbeliség örök problémájába, a másik jelentős történész, Lubomír Lipták megfogalmazásával élve, a kontinuitás és a diszkontinuitás kapcsolatába. Azaz, a továbblépés és a változás, a tradíció és az innováció, a befogadás és az elutasítás, az ellenállás és a feloldódás viszonyába. Elválaszthatatlan része ez minden, akár állami, nemzeti, szórvány- vagy akár helyi társadalom történelmének, az egyéneket

is beleértve.¹ Ahhoz, hogy az így felfogott fejlődési dinamika szempontjából is ábrázolhassa őket, a szerzőnek komplex módon általánosítania kellett az empirikus adatokat, azaz összegezni az alföldi szlovákok történelméről, több mint három évszázada tartó kivándorló, szórvány- és kisebbségi sorsukról összegyűlt ismereteket. A kiadvány időben az alföldi szlovák megtelepedéstől 1945-ig tartó időszakot öleli fel, s nem csak a történészek eredményeit közvetíti számunkra. Bőséggel merít a demográfusok, néprajzkutatók, valláskutatók, irodalomtudósok, sőt a publicisták adataiból, így Miroslav Kmeť monográfiája szinte teljes, interdiszciplináris alapokon nyugvó képet ad az alföldi szlovákokról. Áttekintti, hogy az egyes fejlődési szakaszokban milyen szerepet játszottak a paraszti, de ugyanúgy az urbanizálódott kisvárosi élet mindennapjai, az alföldi falusi és városi közösségek többnyelvű és multikulturális környezete, a felekezetiesség, főként az itt domináns evangélikus hitvallás, emellett az egyházi, iskolai, kulturális, gazdasági és egyéb intézmények, csakúgy, mint a sajtó, a publicisztika, a művelődés és a közösségi, vallási és kisebbségi lét egyéb adottságai. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az alföldi szlovákok történelméről ez idáig nem született ehhez foghatóan sokrétű, adatgazdag és meggyőző koncepciójú leírás. És ez még csak a *Rövid történet* első kötete.

Nincs itt lehetőségünk arra, hogy részletesen kitérjünk akár csak a legérdekesebb részek ismertetésére, ám egyvalamit semmiképpen nem kerülhetünk meg. Hogyan tudott a történész Miroslav Kmeť beleérezni a migránslét talán legmeghatározóbb következményébe, azoknak a magatartásába, akiknek számára visszafordíthatatlan a változás, fokozatosan erodálódik a szülőföldről magukkal hozott történelmi emlékezet, a kulturális tőke és a csoporttudat? Tudjuk, hogy az alföldi szlovákok között főleg a szlovákságtudat már különféle átalakulásokon ment keresztül, s intenzitását tekintve eléggé ingadozó volt. Mai állapotát, alaphelyzetét talán két költő fejezte ki legérzékletesebben: a nagylaki Ondrej Štefanko egyik versében nem kis túlzással kijelentette: „Trváme, ako na cestách prach” (Kitartunk, mint az út pora)² Szinte vele egyidőben, Nagylaktól nem egészen húsz kilométerre a tótkomlósi költő, Juraj Antal Dolnozemský egészen más érzést fogalmazott meg soraival: „Cítíme, že z mála nás je denne menej. Vytratil sa slovenské slová z našej dediny. Odišli ohrdené [...] preč!” (Érezzük, hogy szinte napról napra kevesebben vagyunk. eltűntek falunkból a szlovák szavak. Elvetve, elmentek!)³ Ám Miroslav Kmeť, a történész ilyen költői tömörséggel

¹ Lipták, Lubomír: Múzeum a súčasné historické povedomie. In: *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Bratislava, 2000. 14.

² Štefanko, Ondrej: *Stojím pred domom*. Bukurešť, 1980. 60.

³ Dolnozemský, Juraj: *Ľarcha páperia*. Salgótarján, 1994. 55., 57.

s ilyen érzelmi hangszerelésben nem fejthette ki a maga álláspontját. Monográfiája leghosszabb fejezetét az etnicitás, a nemzettudat problémájának szentelte. Egy sor tényezőt dolgozott fel itt, melyek bizonyos feltételek esetén megteremtették a megmaradás feltételeit, más helyzetekben viszont rombolták az eredeti etnicitást. Elsősorban a szlovák nyelvet és tudatot. Miroslav Kmeť figyelmét nem kerülhette el, hogy az alföldi szlovákok társadalmi életében és csoporttudatában, jobban, mint a szülőföldön, fontos szerepet játszott az evangélikus egyház. Az összes olyan falusi közösségben, ahol a szlovák telepeselek többségben voltak, nemcsak szervezeti, hanem csoporttudati tényezőként működött. Mindezek alapján vált Miroslav Kmeť számára világossá a kettős, szlovák és evangélikus identitás, és ez indította arra, hogy az alföldi szlovák enklávékat etnokonfesszionális egységekként jellemezze.

Kivételes értékkel bírnak e kiadványban az alföldi szlovákok csoporttudatának alakváltozatairól összegyűjtött ismeretek. Ezek az identitásváltozatok egyrészt a szlovák nemzeti egyenjogúsítás-mozgalomba ágyazódva, másrészt az egységes magyar nemzeteszmé nyomására jöttek létre. Miroslav Kmeť e problémák feldolgozásánál is kellő tisztánlátással tudta megítélni az alföldieknek a szülőföldtől eltérő körülményeit. E különbségek talán legnyilvánvalóbb bizonyítéka az, ahogyan a szlovák nemzeti mozgalom alföldi tagjai, mindenekelőtt id. Ján Kutlík jellemezték a dél-alföldi szlovák szigeteket, melyek települési-etnikai tömbként, illetve alföldi sajátosságaikkal a szlovák Alföld magját alkották, ezért lehetett őket a *Dolňozemské Slovensko* („Alföldi Szlovákföld”) kifejezéssel megnevezni.⁴ Ám az öntudatosodás és a nemzeti emelkedés efféle ékesszóló megnyilatkozása sem volt képes a feltartóztathatatlanul erősödő magyarosító nyomás ellensúlyává válni. Miroslav Kmeť lelkiismeretesen elemzi az adott viszonyokat, jellemzi az alföldi szlovákok többszörösen rétegződő identitásának egyes szintjeit. Kezdvé a megingott tudattal – „aňi sme ňje Maďari, aňi Slováci” (sem magyarok, sem szlovákok nem vagyunk),⁵ folytatva a tóttal, onnan tovább a kettős, „slovensko–uhorský” (szlovák–magyarországi) identitású „lojális szlovákokig” (lojálni Slováci), tárgyalva végül a lemondást az egykori „szlovákságról” (slovenskosť). E kérdések kapcsán külön ki kell emelnem, hogy az alföldi szlovákok kollektív identitásának elemzésénél és értelmezésénél Miroslav Kmeť lemondott a máig általános leegyszerűsítő, a szerző által módszertani nacionalizmusnak

⁴ Kutlík, Ján: Dolňozemské Slovensko. In: *Pešbudínske vedomosti*, 2. (1862) č. 29.

⁵ Kutlík, Ján: Život slovenský. In: *Slovenské národné noviny*, 3. (1848) č. 256.

minősített koncepciókról. Arról sem kívánt határozott ítéletet alkotni, hogy mibe torkollott az alföldi szlovákok öntudatosodása és önképe. Kutatási célként csak e folyamatok megnevezését és következményeik megértését tűzte ki. Ezért is meggyőző szakmailag és sugároz filantróp szellemet Mirsolav Kmeť munkája, *Az alföldi szlovákok rövid története*.

Zárásként mit is mondhatnánk? Talán csak annyit, hogy nem mindennapi, hasznos könyv született, egy kicsiny, ám elismert kiadó jóvoltából. Szerény címlappal, ám vonzó tartalommal. Reméljük, megtalálja értő, nemcsak alföldi, hanem egyben felföldi olvasóit.

Ján Botík

Fordította: Ábrahám Barna

SUMMARY

The Korridor, Slovak-Hungarian Historical Journal has come to existence as a result of cooperation between the Research Institute of the National Self-Government of Slovaks in Hungary, the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences, the Forum Minority Research Institute and the Institute of History of the Research Center of Humanities of the Hungarian Academy of Sciences. The founders' intention through the journal is to create a professional forum between the two countries and nations, a bilingual, permanent platform, which provides the continuation of the dialogue, a better understanding of each other's historical researches and an efficient exploration of our shared past. The first volume of our journal is opened by the study of Stefan Sutaj, the Slovakian co-president of the Hungarian-Slovakian Historians' Mixed Committee, which has been written as the methodological introduction to the common Hungarian – Slovakian History book, and it is first readable in our journal. The author analyzes the history of relations in Slovak and Hungarian historiography and the possibility of writing common historical works. Peter Macho reconstructs the event of destroying a statue of the Emperor of the Habsburg family, Mária Terézia – in 1921, Bratislava – by among others the young Branislav Varsik, who later became a famous Slovak historian, and with the help of this story analyzes Varsik's identity and relationship with history at that time. Daniela Kodajová investigates the aspects of the Slovak national discourse and its changes through times concerning to the events of the 1848-1849 Revolution.

In our Critique column we present an anthology of systematically new studies of young Slovak historians, the new critical edition of Mátyás Bél's great work *Notitia Hungariae*, amemoranda about the 1938–1939 period in Slovakia, a monography of the history of the German-Slovak-Hungarian Lutheran Church in Budapest, as well as a volume analyzing the view of 20th century Slovak history books. In our Portrait column we would like to present Miroslav Kmeť, Slovak historian from Banská Bystrica, who among others researches the history of Slovaks in Hungary.

Fordította: Hornok Rita

SZERZŐINK

Botík, Ján (1938) etnológus. Kutatási területe a tradicionális család, a népi építészet, az etnikai kisebbségek Szlovákiában és a határon túli szlovákok. Fontosabb publikációi: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1–2. Bratislava, 1996.; Folk architecture in Slovakia. Bratislava, 1998.; Slovenskí Chorváti. Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenskovedných poznatkov. Bratislava, 2001.; Dolnozemskej Slováci. Tri storočia vystaňovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak, 2011.

Bozó-Szűcs Diána (1986) történész, PhD-hallgató, Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola. Kutatási területe a 19. századi magyar társadalomtörténet. Publikációi: Tóth Árpád: Polgári Stratégiák (recenzió). In: Levéltári Szemle, 61. (2011) 3. sz.; Nagy Péter Tibor: Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2010. (recenzió). In: Levéltári Közlemények, 81. (2010) Egy szlovák értelmiségi a 19. században, Eger (megjelenés alatt).

Demmel József (1982) történész, az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézetében dolgozik. Kutatási területe a 19. századi szlovák társadalomtörténet. Fontosabb munkái: Egész Szlovákia elfért egy tutajon. Pozsony, 2009.; A szlovák nemzet születése. Pozsony, 2011.

Kodajová, Daniela (1958) történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa, a Historické štúdie szerkesztője. Kutatási területe a nacionalizmus, a történelmi emlékezet, a nemzeti ünnepek jelenségei. Fontosabb publikációi: Ivantyšynová, Tatiana-Kodajová, Daniela: Das slowakische Pressewesen. In: Die Habsburgermonarchie, Band VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilband: Die Presse als Factor der politischen Mobilisierung. Hgg.: Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch, Wien, 2006.; Politický testament Ľudovíta Štúra? In: Mýty naše slovenské. Bratislava, 2005.; Der prager Slawen-kongress in der slowakischen Historiographie. In: Der Prager Slawen-kongress 1848. Ed.: Andreas Moritsch. Wien–Köln–Weimar 2000.; Oslavy významných osobností národovotvorného procesu (Kollár–Palacký–Mickiewicz–Puškin). In: Historické a kultúrne zdroje slovensko–poľských vzťahov. Bratislava 2000.

Lengyel Tünde (1960) történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetben dolgozik. Kutatási területe a 16–18. századi társadalomtörténet, gender-history. Fontosabb munkái: Báthory. Život a smrt'. Praha, 2009 (Várkonyi Gáborral közösen, magyar fordításban: Báthory Erzsébet – egy nő élete. Budapest, 2010).; Bosorky – strigy – čarodejnice. Bratislava, 2013.

Macho, Peter (1964) történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási témái a nacionalizmus és patriotizmus a 19. századi szlovák–magyar viszony tükrében, a kollektív történelmi emlékezet (tradíciók, mítoszok, szimbólumok és sztereotípiák jelentősége a különféle identitástípusok formálásában), a nemzeti hős jelensége szlovák és közép-európai kontextusban. Fontosabb publikációi: Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. Bratislava, 2011.; Macho, Peter a kol.: Revolúcia 1848/49 a historická pamäť. Bratislava, 2012.; Identita a národ. Zaľudnenie národného príbehu. In: My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít. Eds.: Gabriela Kiliánová–Eva Kowalská–Eva Krekovičová. Bratislava, 2009.

Mitrovits Miklós (1978) történész, a Politikatörténeti Intézet munkatársa. Érdéklődési területe Kelet-Közép-Európa története a 20. század második felében. Fontosabb munkái: A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika (1980–1981). Budapest, 2010.; Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Szerk.: Földes György–Mitrovits Miklós. Budapest, 2012.

Šutaj, Štefan (1954) történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetének vezetője. Legfontosabb publikációi: Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava, 2012.; Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Budapest, 2008.; Magyar minority in Slovakia before and after the Second world war. In: Slovakia in History. Eds.: Mikuláš Teich–Dušan Kováč–Martin D. Brown. Cambridge–New York, 2010. Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948. Bratislava, 1993.; Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948. Bratislava, 1999.

Varga Bálint (1983) történész, MTA BTK TTI. Kutatási területe a nacionalizmus és a történelempolitika társadalom- és eszmetörténete Közép-Európában.

Croatica Nonprofit Kft., Budapest

Felelős vezető:

Horváth Csaba ügyvezető igazgató